

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЗАПОРОЖЕЦЬ ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 37.018.262:070(09)

ДИСЕРТАЦІЯ

ПИТАННЯ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В
УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки
01 – освіта, педагогіка
011 – Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
(доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.О. Запорожець

Науковий керівник Іонова Олена Миколаївна доктор педагогічних наук,
професор.

ХАРКІВ – 2019

АНОТАЦІЯ

Запорожець О.О. **Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні (друга половина XX – початок XXI століття).** – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (011 – Освітні, педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, МОН України, Харків, 2019.

Дисертація є історико-педагогічним дослідженням спрямованим на систематизацію теоретичних питань й узагальнення досвіду просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX – початок XXI століття) для творчого використання педагогічно цінних напрацювань у сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дослідження полягає в тому, що в ньому вперше:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та досвіду просвіти батьків ЗМІ в другій половині XX – на початку XXI століття;

- науково обґрунтовано етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду, а саме: I етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім’ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей (вплив держави, педагогічної спільноти на просвіту батьків, її спрямованість на поширення комуністичного світогляду, пропаганду цінностей радянської сім’ї, поєднання сімейного та суспільного виховання, озброєння знаннями та досвідом відповідального батьківства; цілеспрямована та систематична просвіта батьків у загальнокультурному, психолого-педагогічному й медично-гігієнічному напрямках); II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні (зміна орієнтації просвіти батьків ЗМІ із соціально-детермінованої на особистісно-орієнтовану, поширення серед батьків ідей і

традицій національного сімейного виховання; позбавлення ЗМІ ідеологічного тиску, набуття ними більшої доступності й оперативності; виникнення нового напрямку просвіти батьків – рекламно-інформаційного; дещо розважально-комерційний характер просвіти батьків унаслідок комерціалізації ЗМІ та відчуженості освітніх установ від просвіти батьків);

– окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективне використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Уточнено поняття «просвіта батьків засобами масової інформації» (спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі).

Конкретизовано напрями вивчення проблеми дослідження у вітчизняній історіографії; методи (інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація, розважання) та форми (друкування, зокрема у пресі, просвітницьких матеріалів; трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розроблення та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо) просвіти батьків ЗМІ. Подальшого розвитку набуло відтворення генези ідей просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогіці. У науковий обіг уведено маловідомі архівні матеріали, що розширюють уявлення про просвіту батьків ЗМІ в досліджуваний період.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, робота актуалізує педагогічні ідеї та досвід минулого для підвищення ефективності педагогічної просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах.

Висновки й матеріали, викладені в дисертації, упроваджено в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Бердянського державного педагогічного університету, Харківської гімназії № 65 Харківської міської ради Харківської області.

Теоретичними положеннями й досвідом просвіти батьків ЗМІ в досліджуваній період доцільно послуговуватися у викладанні курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність» у ЗВПО, на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, під час написання підручників і навчальних посібників з педагогіки, розробки курсу за вибором «Просвіта батьків ЗМІ у контексті сучасних соціально-культурних викликів», проведення педагогічних практик, написання курсових та магістерських робіт. Наукові узагальнення, обґрунтовані в дисертації, можуть бути використані в системі неформальної та інформальної освіти батьків (організація семінарів, лекторіїв, створення спеціалізованих інтернет-ресурсів – сайтів, блогів, форумів, вебінарів тощо).

У дисертації з урахуванням особливостей культурно-освітнього й суспільно-політичного розвитку країни, розвитку педагогічної науки, зміни мети, завдань, змісту, форм і методів просвіти батьків, специфіки розвитку засобів масової інформації обґрунтовано два етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду (друга половина XX – початок XXI століття), а саме:

– I етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків засобами масової інформації в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей. Він вирізнявся ідеологізацією та посиленням впливом державних інституцій на педагогічну просвіту батьків, спільною діяльністю педагогічної спільноти та ЗМІ, масовим характером просвіти (чисельні друковані видання для батьків, цикли радіо- та телепередач, активне використання потенціалу

кінематографу), безперервним удосконаленням технічних можливостей ЗМІ як джерела просвіти батьків. Завдяки чому в суспільній свідомості постійно поширювалися цінності радянської сім'ї й відповідального батьківства, формувався інтерес до набуття батьками знань і досвіду родинного виховання. Поширенню гуманістичних ідей просвіти батьків сприяли праці, зокрема В. Сухомлинського та С. Соловейчика;

– II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні. Цей етап характеризувався такими особливостями, як: зміна орієнтації педагогічної просвіти батьків ЗМІ із соціально - детермінованої на особистісно-індивідуальну, поширення серед батьків ідей і традицій національного родинного виховання; позбавлення ЗМІ будь-якого ідеологічного тиску, надання їм можливості функціонування на комерційній основі; розширення кола ЗМІ, перетворення їх на більш доступні, масові, оперативні. Інтернет-технології уможливили консультування батьківської аудиторії з просвітницьких проблем в онлайн режимі. З іншого боку, цьому етапу були притаманні такі риси: певна втрата ролі сім'ї в соціумі, послаблення зв'язків сім'ї та школи, відчуженість освітніх установ, громадськості від просвіти батьків; набуття просвітою батьків ЗМІ дещо розважально-комерційного характеру.

З урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів здійснення просвіти батьків ЗМІ в досліджуваний період окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків (друга половина XX – початок XXI століття) у сучасних умовах, а саме: системне здійснення просвіти батьків шляхом застосування ЗМІ (створення координаційно-експертної ради з питань батьківської просвіти; проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо; здійснення психолого-педагогічних досліджень впливу ЗМІ на формування педагогічної культури батьків; розроблення науково-методичних рекомендацій щодо відбору змісту, форм і методів просвіти батьків); налагодження більш тісних зв'язків між професійно-педагогічною спільнотою та

ЗМІ, зокрема через прийняття відповідних нормативно-правових актів; забезпечення державної підтримки тематичних теле- і радіопередач просвітницького змісту для батьків; більш ефективне використання технічних можливостей Інтернет-технологій, зокрема шляхом заснування освітніми закладами або їх об'єднаннями локальних просвітницьких телеканалів у мережі Інтернет; розроблення та впровадження курсів за вибором із просвіти батьків ЗМІ в процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що вивчається. Перспективним вважаємо вивчення питань взаємодії соціальних інституцій у процесі просвіти батьків засобами масової інформації, професійної підготовки педагогічних кадрів до організації просвіти батьків ЗМІ, порівняльний аналіз просвіти батьків ЗМІ в Україні та інших країнах.

Ключові слова: просвіта, батьки, засоби масової інформації, сімейне виховання, інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Запорожець О. О. Історичні аспекти розвитку батьківської просвіти засобами масової інформації. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 37. С. 34–39.

2. Запорожець О. О. Особливості застосування медіаосвіти у батьківській просвіті України. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 39. С. 54–61.

3. Запорожець О. О. Періодичні друковані видання в системі просвіти батьків 50-80-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. Вип. 51. С. 9–15.

4. Запорожець О. О. Сучасне телебачення у системі формування просвіти батьків. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 41. С.111–116.

5. Запорожець О. О. Історіографічний аналіз проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX ст. – початок XXI ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 43. С. 130–139.

6. Запорожец О.А. Характеристика средств массовой информации как источника просветительской деятельности. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa: Novaperspektiwa, 2016. Vol. 6. Iss. № 4. Pp. 43–46.

Наукові праці апробаційного характеру:

7. Запорожець О. О. В. О. Сухомлинський про взаємодію школи з батьками. *Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 серпня 2014). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 17–22.

8. Запорожець О. О. Роль батьківського авторитету у вихованні дітей в літературній спадщині А. С. Макаренка. *Минуле та сучасність. Педагогічна спадщина А. С. Макаренка* : матер. студ. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 березня 2015). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 34–39.

9. Запорожець О.О. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 2 грудня 2016). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 11–14.

10. Запорожец О. О. Педагогическое просвещение родителей на страницах периодической прессы (вторая половина XX века). *Science and civilization– 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Sheffield, 30 January–07 February 2016). Sheffield: Science and education ltd, 2016. Vol. 11. Pp. 41–44.

11. Запорожец О. О. Кинематограф как источник познания и воспитания. *Modernni vymozenosti vedy – 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Praha,

22–30 of January 2016). Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2016. Dil 8. Pp. 32–35.

12. Запорожець О. О. Характеристика особливостей ЗМІ при використанні їх у просвітницькій діяльності. *Strategiczne pytania swatowej nauki – 2016* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Przemysl, 07–15 of February 2016). Przemysl: Nauka i studia, 2016. Vol. 6. Pp. 7–11.

SUMMARY

Zaporozhets O.O. Parents' media education issues in Ukraine (second half of XX - beginning of XXI century). - Qualified scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for the Candidate's Degree (PHD) in Pedagogical Sciences, Specialty 13.00.01 «General Pedagogy and History of Pedagogics» (011 – Educational, pedagogical sciences). – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, MES of Ukraine. – Kharkiv, 2019.

The dissertation presents a holistic historical and pedagogical analysis of the theoretical and practical parents' media education (ME) issues in Ukraine (the second half of XX – beginning of XXI century) for creative use of pedagogically valuable achievements in the current conditions of development of the national education system.

The scientific novelty and theoretical significance of the results of the study is that for the first time:

- the comprehensive historical and pedagogical analysis of the theory and experience of media education of parents in the second half of the XX - beginning of the XXI century;
- the stages are scientifically substantiated and the peculiarities of the media parents' education within the studied period are determined, namely: The first stage (1956–1990) is the stage of education of the parents of the media in the conditions of the socialist model of the family and the propaganda of the ideals of communist upbringing of children (the influence of the state, the pedagogical community on the education of parents, its focus on the propagation of the communist worldview, the propaganda of the values of the family, a combination of family and social education, equipping with

knowledge and experience of responsible parenthood; purposeful and systematic education of parents in the cultural, psychological, pedagogical and medical-hygienic directions); the second stage (1991–2017) - the stage of education of parents of the media in the period of national revival, democratization and humanization of society, educational and cultural transformations in independent Ukraine and traditions of national family education; depriving the media of ideological pressure, making them more accessible and responsive; the emergence of a new direction of parental education - advertising and information; somewhat entertaining and commercial nature of parental education due to media commercialization and alienation of educational institutions from parental education);

- outlines perspectives of creative use of pedagogically valuable ideas and experience of education of parents of the media of the studied period in modern conditions: systematic realization of education of parents of media; establishing closer links between the teaching community and the media; providing state support for the creation of educational television and radio programs for parents; more efficient use of the potential of Internet technologies; introduction of courses on media education of parents of the media in the process of training and professional development of pedagogical staff.

The concept of "education of parents by the mass media" has been clarified (joint activity of mass media, state institutions and pedagogical community, aimed at dissemination of information and knowledge of general cultural, psychological-pedagogical, medical-hygienic character, satisfaction of educational needs and raising of parents 'awareness about creation of parents' environment was clarified) development of the child, effective fulfillment of parental responsibilities in the family and society).

The directions of studying the problem of research in national historiography are specified; methods (informing, propaganda, agitation, education, promotion, entertainment) and forms (printing, in particular in the press, educational materials; broadcasting thematic TV and radio programs, screening of cinema and television tapes; development and filling of relevant content of Internet sources, etc.) parents of the media. Genesis of ideas of education of parents of mass media in domestic pedagogy

was further developed. Little-known archival materials were introduced into the scientific circulation, expanding the understanding of the media parents' education in the period under study.

The practical significance of the research results is that the work actualizes the pedagogical ideas and experiences of the past in order to increase the effectiveness of the pedagogical education of parents by the media in modern conditions.

The conclusions and materials presented in the dissertation were introduced into the educational process of the Kharkov National Pedagogical University named after GS Skovoroda, Berdyansk State Pedagogical University, Kharkiv Gymnasium No. 65 of Kharkiv City Council of Kharkiv region.

It is advisable to use theoretical principles and experience of education of parents of mass-media during the studied period in teaching courses "Pedagogy", "History of pedagogy", "Pedagogical skill" in DHPE, in training courses for teaching staff, during the preparation of textbooks at the choice of "Educating parents of media in the context of contemporary socio-cultural challenges", conducting pedagogical practices, writing coursework and master's thesis. The scientific generalizations substantiated in the dissertation can be used in the system of non-formal and informal education of parents (organization of seminars, lectures, creation of specialized Internet resources - sites, blogs, forums, webinars, etc.).

The dissertation taking into account the peculiarities of cultural, educational and socio-political development of the country, development of pedagogical science, change of purpose, tasks, content, forms and methods of education of parents, specifics of development of mass media, substantiates two stages and specifies peculiarities of education of parents of media in the research period (second half of XX - beginning of XXI century), namely:

- the first stage (1946 - 1991) is as a stage of developing parental education by means of pedagogical propaganda in the context of ideologization of the educational process, the main feature of which, regarding pedagogical education of parents, was primarily to focus on the social education of children, taking into account the ideas of collectivism and communism. He was distinguished by ideologization and increased

influence of state institutions on the pedagogical education of parents, the joint activities of the pedagogical community and the media, the mass nature of the education (numerical prints for parents, cycles of radio and television programs, active use of the potential of cinematic cinematography). parents. As a result, the values of the Soviet family and responsible fatherhood were constantly being disseminated in the public consciousness, and the interest of parents to acquire knowledge and experience of family education was formed. The dissemination of humanistic ideas of parental education was facilitated by the work of, in particular, V. Sukhomlinsky and S. Soloveychik;

-the second stage (1992 - the present) is defined as the stage of development of parental education in the conditions of independent Ukraine as a system on humanistic beginnings. This stage was characterized by such features as: changing the orientation of the pedagogical education of the parents of the media from socially determined to the individual and individual, the dissemination of ideas and traditions of national family upbringing among parents; ridding the media of any ideological pressure, allowing them to operate on a commercial basis; expanding the range of mass media, making them more accessible, mass, and responsive. So, Internet technologies have made it possible to advise parents on educational issues online. On the other hand, this stage had the following features: a certain loss of the role of the family in society, a weakening of the family-school connection, the alienation of educational institutions, and the public from parental education; the acquisition of parental education by the media is somewhat entertaining and commercial in nature.

Taking into account both positive and negative aspects of education of parents of media in the studied period, the perspectives of creative use of pedagogically valuable ideas and experience of education of parents (second half of XX - beginning of XXI century) are outlined in modern conditions, namely: systematic realization of education of parents of media (creation of parents' media education). coordinating and expert council on parental education; holding conferences, seminars, round tables, etc., conducting psychological and pedagogical studies of the influence of the media on the formation of pedagogical culture parents; development of scientific and methodological

recommendations on the selection of content, forms and methods of parental education); establishing closer links between the pedagogical community and the media, in particular through the adoption of relevant legal acts; providing state support for the creation of thematic TV and radio broadcasts of educational content for parents; more efficient use of the technical capabilities of Internet technologies, in particular through the establishment of educational establishments or associations of local educational TV channels on the Internet; development and implementation of optional courses on media education of parents in the process of training and professional development of teaching staff.

The research carried out does not exhaust all aspects of the problem being studied. We consider the prospect of studying the issues of interaction of social institutions in the process of parental education in the media, professional training of pedagogical staff to organize parental education of mass media, comparative analysis of education of parents of mass media in Ukraine and other countries.

Key words: education, parents, media, family education, information, advocacy, agitation, education, popularization.

MAIN POINTS OF THE THESIS WORK ARE REFLECTED IN THE PUBLICATIONS AS FOLLOWS:

Scientific works, in which the main results of the research are published

1. Zaporozhets O.O. (2015) Historical Aspects of Parental Education by the Mass Media. *Theory and methods of teaching and education*. 37. 34-39.
2. Zaporozhets O.O. (2016) Features of the use of media education in the parental luminaire of Ukraine. *Theory and methods of teaching and education*. 39. 54-61.
3. Zaporozhets O.O. (2016) Periodical printed publications in the system of education of parents of 50-80-xpp.XX centuries. *Pedagogy of formation of a creative person in higher and secondary schools*. 51. 9-15.

4. Zaporozhets O.O. (2017) Modern Television in the System of Education for the Education of Parents. *Origins of pedagogical skill*. 41. 111-116.

5. Zaporozhets O.O. (2017) Historical analysis of parents' education through mass media (second half of XX century - beginning of XXI century). *Theory and methods of teaching and education*. 43. 130-139.

6. Zaporozhets O.A. (2016) Characteristics of the media as a source of educational activities. *East European Journal Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*, «Aeje Jerolimskie Warszawa.Polska». 4. 43–46.

Scientific papers certifying the approbation of the materials of the research:

7. Zaporozhets O.O. (2014) V.O. Sukhomlinsky about cooperation of school with parents *Scientific-educational heritage of V.O. Sukhomlynsky: experience and perspectives: materials of science-practice. conf. (Kharkiv, 2014)*. 17-22.

8. Zaporozhets O.O. (2014) The role of parental authority in bringing up children in the literary heritage of AS Makarenko. *Past and Present: Materials of Student Sciences.-Prakt. conf. (Kharkiv, 2014)*. 34-39.

9. Zaporozhets O.O. (2014) Pedagogical views of G.S. Skovoroda *G.S. Skovoroda – the prominent Ukrainian philosopher and educator: materials of the sciences-practice. conf. (Kharkiv, 2015)*. 11-14.

10. Zaporozhets O.A. (2016) Pedagogical education of parents in the pages of the periodical press (second half of the 20th century). *Science and civilization– 2016: materials of the Intern. scientific practical conf. (January 30 – February 07, 2016, Sheffield, UK)*. 41–44.

11. Zaporozhets O.A. (2016) Cinema as a source of knowledge and education / Zaporozhets OA // *Modernni vymozhenosti vedy – 2016: materials of the Intern. scientific practical conf. (Prague, Czech Republic, 2016)*. 32 – 35.

12. Zaporozhets O.O. Characteristics of the media when used in educational activities *Strategiczne pytania swatowej nauki: Materials International. scientific practice conf. (Przemysl, Poland, 2016)*. 7 – 11.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПРОСВІТА БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ) ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	13
1.1. Основні напрями наукового осмислення порушеної проблеми	13
1.2. Категоріально-поняттєвий апарат дослідження	36
1.3. Витоки ідей організації просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній освітній традиції	47
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)	84
2.1. Етап просвіти батьків засобами масової інформації в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей	84
2.2. Етап просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні	131
2.3. Перспективи просвіти батьків засобами масової інформації в Україні	178
Висновки до розділу 2	186
ВИСНОВКИ	192
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	195
ДОДАТКИ	251

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний стан розбудови національної системи освіти, реалізація концепції «Нова українська школа» передбачає розв’язання проблеми взаємодії та співпраці школи й сім’ї на засадах соціального партнерства, досягнення балансу прав, обов’язків і відповідальності в трикутнику дитина – педагоги – батьки [285]. Організація спільної діяльності учасників освітнього процесу потребує, зокрема, систематичної роботи з батьками, їхньої просвіти із залученням до цього процесу комплексу засобів масової інформації (ЗМІ). Про це наголошується в таких державних документах, як: Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001 р.) [531], «Національна доктрина розвитку освіти» (2002 р.) [419], Концепція громадянської освіти і виховання (2012 р.) [288], Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015 р.) [288], Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2016 р.) [541], закони України «Про освіту» [571], «Про загальну середню освіту» (2017 р.) [534].

Актуальність вище зазначеної проблеми посилюється й тим, що останнім часом сім’я як найважливіший соціальний інститут, де дитина народжується, формуються її звички й характер, відбувається первісна соціалізація, усвідомлення себе як індивідуальності, частково втратила свою значущість і виховні функції. Необхідність підвищення статусу сім’ї, її виховного потенціалу, створення в родині сприятливого середовища для розвитку дитини потребує здійснення цілеспрямованої просвіти батьків як чинника набуття ними здатності виконувати усталені функції сімейного виховання.

Стратегія пошуку ефективних шляхів організації просвіти батьків засобами масової інформації зумовлює звернення до історико-педагогічного досвіду для актуалізації в соціально-культурних реаліях сьогодення цінних надбань, а також з метою запобігання наявним прорахункам і недолікам. З огляду на це значний

науковий інтерес викликає період другої половини XX – початку XXI століття – час посиленої уваги з боку державних установ та освітянської спільноти до просвіти батьків, активного залучення для розв’язання цієї проблеми засобів масової інформації.

Узагальнення результатів наукових пошуків дозволяє констатувати, що питання просвіти батьків засобами масової інформації розглядаються дослідниками в широкому дискурсі. Теоретичні основи роботи з батьками, їхньої просвіти представлено в працях як педагогів-класиків (П. Блонський [54–61], Г. Ващенко [82–87], К. Вентцель [90–97], П. Каптерев [262–267], Я. Коменський [278], Н. Крупська [324–331], П. Лесгафт [348–350], А. Макаренко [371], С. Русова [568–578], В. Сухомлинський [635–642], К. Ушинський [669–673], Р. Штайнер [718]), так і сучасних учених за такими напрямками: роль сім’ї в суспільстві, її виховний вплив на особистість (Т. Алексєєнко [31, 30], І. Дорожко [196], Т. Кравченко [318], Т. Хомуленко [689], В. Шпак [715–717], О. Шукалова [719]), зміст і форми соціально-педагогічної роботи із сім’єю (І. Горбач [145], В. Давискиба [145], Р. Капралова [261], О. Коберник [272], Л. Мотрич [272], М. Пащенко [481], І. Трубавіна [69, 655, 656], Т. Яценко [732]), підготовка педагогів до роботи з батьками (Н. Бугаєць [69], Т. Довженко [191, 192]) тощо.

Вагомим внеском у розробку досліджуваної проблеми стали наукові розвідки (О. Білоус [49, 50], О. Гоян [149], В. Загороднюк [224], О. Кошак [317], В. Лізанчук [351], О. Невмежицька [422], І. Пенчук [484], О. Плотнікова [502], Д. Попова [516], О. Яковлева [727]) щодо ролі й місця ЗМІ в просвіті населення, зокрема батьківської спільноти.

Частково предмет дослідження висвітлено в історико-педагогічних дисертаціях українських учених, в яких здійснено ретроспективний аналіз теорії та практики сімейного виховання (А. Відченко [104], Ю. Грицкова [152, 153], І. Єсьман [210, 211], Г. Кравченко [318, 319], Т. Кочубей [316], О. Мальцева [373], П. Петренко [486], М. Стельмахович [629], В. Федяєва [676, 377],

В. Шинкаренко [712]); розкрито роль періодичної преси у вирішенні різних освітянських проблем (І. Зайченко [225], С. Лобода [357, 358], Е. Панасенко [477], Г. Приходько [525], О. Проскурня [547]), зокрема педагогічної просвіти батьків у другій половині XIX – на початку XX століття (А. Говорун [142], І. Дубінець [201]).

Доцільність дослідження зумовлюється й необхідністю подолання соціально-педагогічних *суперечностей*, а саме між: утвердженням нової філософії освіти відповідно до концепції «Нова українська школа», що ґрунтується на засадах соціального партнерства, та недостатньою готовністю батьків до тісної взаємодії зі школою, участі в побудові освітньої траєкторії дитини; об'єктивною потребою батьків отримувати просвітницьку інформацію щодо здійснення свідомого й відповідального батьківства й низькою ефективністю підвищення рівня їхньої психолого-педагогічної обізнаності, зокрема ЗМІ; накопиченим у вітчизняній педагогічній думці цінним досвідом просвіти батьків ЗМІ та недостатньою увагою педагогічної спільноти до його теоретико-практичного узагальнення й використання в сучасних умовах.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня наукова розробленість у вітчизняній педагогічній науці та необхідність подолання суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні (друга половина XX – початок XXI століття)»**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних та зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури в XIX–XX століттях» (державний реєстраційний номер 01110006445 від 26.02.2011 р.). Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного

педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 10 від 16.12.2016 р.).

Мета дослідження – систематизувати теоретичні питання й узагальнити досвід просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX – початок XXI століття) для творчого використання педагогічно цінних напрацювань у сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Відповідно до мети було визначено **завдання дослідження**:

1. Висвітлити стан наукової розробки проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX – початок XXI століття), уточнити її термінологічне поле.

2. Схарактеризувати витoki ідей організації просвіти батьків засобами масової інформації у вітчизняній педагогічній думці.

3. Обґрунтувати етапи та визначити особливості просвіти батьків засобами масової інформації в період другої половини XX – початку XXI століття.

4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків досліджуваного періоду в сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Об’єкт дослідження – організація просвіти батьків у період другої половини XX – початку XXI століття.

Предмет дослідження – теорія та досвід просвіти батьків засобами масової інформації в досліджуваний період.

Для досягнення мети й вирішення поставлених завдань використано такі **методи дослідження**: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, систематизація, порівняння, узагальнення, класифікація), що уможливило з’ясування ступеня наукової розробки проблеми, уточнення термінологічного поля дисертації надало змогу порівняти події, явища, факти, інтерпретувати й узагальнити опрацьовані архівні й наукові джерела; *історичні* (хронологічний, історико-типологічний, логіко-історичний, ретроспективний), що дозволили простежити етапи розвитку проблеми просвіти батьків ЗМІ в досліджуваний період у динаміці й

хронологічній послідовності; *емпіричні* (діагностичний, праксиметричний) сприяли узагальненню напрямів, форм і методів здійснення просвіти батьків ЗМІ; *прогностичний*, що забезпечив критичне оцінювання педагогічно цінних ідей і досвіду просвіти батьків ЗМІ в досліджуваній період, накреслення перспектив їх подальшого використання в сучасних умовах.

Джерельну базу дослідження склали:

– нормативно-правові документи, що розкривають питання організації просвіти батьків в Україні: закони «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про державну допомогу сім'я з дітьми» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насильств в сім'ї» (2001), «Про освіту» (2017 р.), «Про загальну середню освіту» (2017 р.); Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), «Національна програма «Діти України» (1996), Концепція державної сімейної політики (1999), Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002), Концепція громадянської освіти і виховання (2012), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015), Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2016), концепція «Нова українська школа» (2016 р.);

– законодавчі й нормативні акти органів державної влади СРСР та УРСР (ЦК КПРС, ЦК КПУ, Верховної Ради СРСР та УРСР, Міністерства народної освіти СРСР та УРСР), зокрема: матеріали з'їздів КПРС (XX–XXVIII) (1956, 1959, 1961, 1966, 1971, 1976, 1981, 1986, 1990), Третя Програма КПРС (1961), Конституція СРСР (1977) та Конституція УРСР (1978), закони СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), «Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР» (1968), «Про пресу та інші засоби масової

інформації» (1990), постанови ЦК КПРС «Про подальший розвиток радянського телебачення» (1960), «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи радіомовлення та телебачення» (1962), «Про навчально-освітню програму телебачення» (1965), «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966), «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовку їх до праці» (1977), «Декларація про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й доброти дітей» (1986);

– архівні матеріали (16), зокрема документи Державного архіву Харківської області (фонди: Р 4672 – Управління сільського господарства виконавчого комітету Харківської обласної ради народних депутатів, Р 4695 – Харківський обласний відділ народної освіти виконавчого комітету Харківської обласної Ради трудящих, Р 5745 – Місцевий комітет професійної спілки працівників культури Харківської студії телебачення); Державного архіву Львівської області (фонди: Р 163 – Відділ народної освіти Львівського Облвиконкому); Державного архіву Херсонської області (фонди: Р 3601 – Херсонська обласна організація товариства «Знання», Р 3647 – Херсонське обласне відділення Педагогічного товариства УРСР);

– матеріали фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Дніпровської обласної універсальної наукової бібліотеки Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Центрального державного кінофотоархіву України імені Г. Н. Пшеничного;

– матеріали періодичних друкованих видань – *СРСР та УРСР*: журнали «Семья и школа», «Дошкольное воспитание», «Начальная школа», «Радянська школа», «Советская педагогика», «Народное образование», «Воспитание школьников», «Работница», «Крестьянка», «Советская женщина»; газети («Учительская газета», «Правда», «Пионерская правда», «Красное знамя»,

«Комсомольская правда»); *України*: часописи «Освіта України», «Рідна школа», «Початкова освіта», «Дошкільне виховання», «Шлях освіти», «Дитина», «Журнал для батьків», «АСВ-Ревю» («Азбука семейного воспитания»), «Сім'я», «Обдарована дитина», «Мир семьи», «Наша дитина», «Світ виховання», «Діти-Батьки-Сім'я», «Права дітей», «Християнська сім'я», «Мама и я», «Для майбутніх мам», «Хорошие родители», «Мой ребенок», «Твой малыш», «Дитячий світ: від А до Я» тощо;

– відеоматеріали кінофільмів, радіо- та телепередач («Екран учителю», «Батькам про дітей», «Для вас, батьки», «Мамина школа», «Контрольна дорослим», «Такі прості та складні істини», «Дорослим про дітей», «Азбука для батьків», «Усе буде добре», «Щоденник для батьків», «Сім'я від А до Я», «Школа доктора Комаровського», «Говорить Україна», «Один за всіх», «Батьки та діти», «Вагітна у 16», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Міняю жінку», «Хата на тата»);

– Інтернет-джерела (сайти, блоги, групи у соціальних мережах).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину ХХ – початок ХХІ століття. *Нижня межа* (1956 р.) обумовлена визначенням ХХ з'їздом КПРС пріоритетних завдань радянського суспільства, серед яких – «повніше й активніше використовувати всі засоби ідейного впливу – пропаганду, агітацію, пресу, радіо, науку, літературу, мистецтво» для досягнення мети комуністичного будівництва. Це посилює увагу держави до просвіти населення, зумовило перегляд змісту, форм і методів просвіти батьків ЗМІ. *За верхню межу* взято 2017 р. – рік прийняття законів України «Про освіту», згідно з якими функціонування Нової української школи має базуватися на засадах взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками, залученні сім'ї до побудови освітньої траєкторії дитини. Це спонукає педагогічну спільноту до пошуку ефективних шляхів цілеспрямованої та систематичної просвіти батьків, зокрема ЗМІ.

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

– здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та досвіду просвіти батьків ЗМІ у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття;

– науково обґрунтовано етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду, а саме: І етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей (вплив держави, педагогічної спільноти на просвіту батьків, її спрямованість на поширення комуністичного світогляду, пропаганду цінностей радянської сім'ї, поєднання сімейного та суспільного виховання, озброєння знаннями та досвідом відповідального батьківства; цілеспрямована та систематична просвіта батьків у загальнокультурному, психолого-педагогічному й медично-гігієнічному напрямках); ІІ етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні (зміна орієнтації просвіти батьків ЗМІ із соціально-детермінованої на особистісно-орієнтовану, поширення серед батьків ідей і традицій національного сімейного виховання; позбавлення ЗМІ ідеологічного тиску, набуття ними більшої доступності й оперативності; виникнення нового напрямку просвіти батьків – рекламно-інформаційного; дещо розважально-комерційний характер просвіти батьків унаслідок комерціалізації ЗМІ та відчуженості освітніх установ від просвіти батьків);

– окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективне використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ в процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Уточнено поняття «просвіта батьків засобами масової інформації» (спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі).

Конкретизовано напрями вивчення проблеми дослідження у вітчизняній історіографії; методи (інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація, розважання) та форми (друкування, зокрема у пресі, просвітницьких матеріалів; трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розроблення та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо) просвіти батьків ЗМІ. *Подальшого розвитку* набуло відтворення генези ідей просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогіці. У науковий обіг введено маловідомі архівні матеріали, що розширюють уявлення про просвіту батьків ЗМІ в досліджуваний період.

Практичне значення результатів дослідження. Робота *актуалізує* педагогічні ідеї та досвід минулого для підвищення ефективності педагогічної просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах.

Висновки й матеріали, викладені в дисертації, *упроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-841 від 27.11.2018 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57–18/1173 від 01.11.2018 р.), Харківської гімназії № 65 Харківської міської ради Харківської області (довідка № 876 від 16.10.2016 р.).

Теоретичними положеннями й досвідом просвіти батьків ЗМІ в досліджуваний період доцільно *послугуватися* у викладанні курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», «Педагогічна майстерність» у ЗВПО, на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, під час написання

підручників і навчальних посібників із педагогіки, розробки курсу за вибором «Просвіта батьків ЗМІ у контексті сучасних соціально-культурних викликів», проведення педагогічних практик, написання курсових та магістерських робіт. Наукові узагальнення, обґрунтовані в дисертації, *можуть бути використані* в системі неформальної та інформальної освіти батьків (організація семінарів, лекторіїв, створення спеціалізованих інтернет-ресурсів – сайтів, блогів, форумів, вебінарів тощо).

Апробація результатів дослідження. Основні результати й висновки дисертації оприлюднені на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Science and civilization» (Шеффилд, 2016), «Modernni vymozenosti vedy» (Прага, 2016), «Strategizne pytania swatowej nauki» (Перемишль, 2016); *усеукраїнських* – «Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи» (Харків, 2014), «Г. С. Сковорода – видатний Український філософ і просвітителі» (Харків, 2015); *регіональних* – «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка» (Харків, 2015). Результати дисертації обговорювалися й дістали позитивну оцінку на засіданнях кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2014–2018 рр.).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено у 12 одноосібних публікаціях, серед яких: 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 – в іноземному періодичному виданні, 6 – тез доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (748 найменувань). Робота містить 2 рисунки (на 2 сторінках), 4 додатки (на 5 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає 256 сторінок, із них основного тексту – 195 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ПРОСВІТА БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ) ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1 Основні напрями наукового осмислення порушеної проблеми

На сьогодні просвіта батьків засобами масової інформації (ЗМІ) як комплексний аспект наукових пошуків залишається в колі малодосліджених проблем. Тому не виявляється можливим вказати жодного з вичерпних комплексних досліджень, яке б висвітлювало досліджуване питання в повному обсязі. Проте слід зазначити, що існує значна кількість статей, монографій та дисертаційних досліджень, які частково звертаються до окремих аспектів реалізації просвіти батьків засобами масової інформації у період 50-х рр. XX ст. – початок XXI ст. [232].

На основі аналізу широкого спектру наукових джерел встановлено, що основними напрямками вивчення проблеми просвіти батьків засобами масової інформації у вітчизняному дискурсі є особливості функціонування ЗМІ, їх значення для просвітницької діяльності, вплив ЗМІ на розвиток особистості; теорія і практика сімейного виховання, роль родини у розвитку дитини; специфіка соціально-педагогічної роботи із сім'єю та організації просвіти батьків, зокрема формування їхньої педагогічної культури; професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з батьками.

Визначенню особливостей застосування засобів масової інформації в просвітницькій діяльності присвячено дослідження О. Білоус [49, 50], Л. Вайда [76], О. Гоян [149], В. Загороднюк [224], О. Кошак [317], І. Михайлина [394], І. Пенчук [484], О. Яковлевої [727], Я. Шведової [709].

З'ясуванню впливу електронних засобів масової інформації на дітей та підлітків присвячені статті «Діти – найвимогливіша й найбеззахисніша телевізійна аудиторія» (2005 р.) та «Підлітки в полоні телеекрану» (2007 р.) О. Білоус. У роботах розглянуто шляхи поліпшення якості телевізійних передач

для дітей, підлітків, юнацтва, з'ясовано роль працівників телебачення в утвердженні морально-національних ідеалів, окреслено психолого-педагогічні аспекти медіаосвіти, а також охарактеризовано основні засади функціонування електронних засобів масової інформації й негативний вплив на підростаюче покоління телебачення та Інтернету [49, 50]. У дослідженнях автор наголошує на необхідності створення сімейного телебачення, вивчає роль батьків у формуванні взаємовідносин дітей з телевізійним екраном, досліджуючи роботи провідних педагогів та психологів.

Аналізу української педагогічної преси як джерела відображення інноваційних педагогічних ідей в Україні, починаючи з 1991 р., присвячено наукову статтю Л. Вайди «Українська педагогічна преса як джерело відображення інноваційних педагогічних ідей (1991–2013 рр.)» (2013 р.), у якій автором з'ясовано, що публікації в педагогічній пресі відтворюють процес нагромадження педагогічних знань та розвитку педагогічної науки, пов'язаної з освітньою практикою, а також надають можливість простежити вплив на цей процес вітчизняних теоретичних та практичних наробок, виявити його закономірності та суперечності. У роботі доведено, що періодична преса грає значну роль у розвитку інноваційних педагогічних ідей (насамперед серед педагогічного суспільства), оскільки на її сторінках відбувається активний та суперечливий, процес формування, відшліфовування, критичного освоєння й осмислення педагогічних ідей [76].

Вивченню характерних особливостей становлення та розвитку українського комерційного радіомовлення в умовах пострадянського суспільства, які засвідчують його важливу роль у формуванні демократичних цінностей та перспектив залучення радіомовлення України до практики світових медіа присвячене дисертаційне дослідження Л. Гоян «Комерційна радіожурналістика в Україні: становлення, розвиток, перспектива» (2007 р.). У дослідженні автор встановив, що роль радіо як засобу просвіти (батьківської) у сучасних умовах суттєво зменшилася: «У прагненні отримати надприбуток і вищий рейтинг комерційні станції можуть залучати такі технології управління, як програмування,

коли примітивізується, інтелектуально спрощується специфіка спілкування з аудиторією, отже штучно применшується значення всього радіомовлення щодо діалектичного розвитку суспільства» [149].

Інтерес для нашого дослідження має стаття В. Загороднюк «Контент дитячого телевізійного каналу «Плюсплюс»: функціональне спрямування», що присвячена вивченню контенту спеціалізованого дитячого каналу «Плюсплюс», а також аналізу результатів типологічного аналізу ефірного наповнення каналу за функціональним спрямуванням присвячена. Автор, окрім специфічних форм просвітницької діяльності телеканалу серед дитячої аудиторії вивчав роль батьків у цьому процесі та встановив, що «батьки віддають свої симпатії та довіру до телевізійного продукту, вбачаючи в ньому позитивний зміст для розвитку своєї дитини» [224]. Вважаємо за доцільне зауважити, що методика просвітницької роботи серед батьків не була розглянута у роботі.

Основні проблеми становлення та розвитку радіомовлення в державному та недержавному секторі, шляхи їх вирішення, а також роль радіоорганізацій у формування громадської думки суспільства розкрито в дисертаційному дослідженні О. Кошака «Регіональне радіомовлення України: проблематика розвитку (за матеріалами роботи радіоорганізацій східних областей України)» (2011 р.). Автор роботи встановив, що в сучасних умовах бізнес і підприємництво забезпечують існування радіожурналістики як творчого процесу, адже йдеться про виготовлення журналістського продукту на продаж з метою отримання прибутку, отже його просвітницька функція, зокрема серед батьківської аудиторії, поступово втрачається [317]. Ці висновки перекликаються з результатами, отриманими Л. Гоян [149] у дисертаційному дослідженні.

Питання ролі журналістської діяльності в процесі формування відповідного рівня обізнаності широкого кола читачів, провадженням просвітницької діяльності, відповідно й педагогічного спрямування, порушуються в роботі І. Михайлина «Основи журналістики» (2011 р.). Автор розглядає питання реалізації журналістики не тільки як галузі масово-інформаційної діяльності, а й суспільно-політичної, соціальної та суспільної діяльності [394].

Системному комплексному вивченню концептуальних засад, світоглядних, психологічних та педагогічних аспектів створення телепрограм для дітей, їх інформаційно-змістовному потенціалу; виявленню та обґрунтуванню оптимально можливих форм сполучення традицій і новаторства у дитячих програмах українського телебачення; визначенню шляхів поліпшення їхнього функціонування у системі телевізійного мовлення присвячена монографія І. Пенчук «Телебачення для дітей в Україні» (2011 р.). Автор роботи зазначає, що в Україні не існує програмного документа державного значення, де б було визначено мету, завдання та шляхи розвитку просвітницького телевізійного мовлення, зокрема й для дітей. При цьому безсистемний характер роботи дитячого телебачення призводить до негативних наслідків, що підтверджує практика, оскільки глядачі стикаються з різким звуженням тематики передач, їх жанровою одноманітністю, зникненням програм для цілих вікових груп, практичною відсутністю навчальних і культурно-освітніх передач для різних цільових аудиторій [484]. Проведений у дисертаційній роботі аналіз дослідження вказує на те, що автор не розглядав можливості провадження просвітницької діяльності серед батьків засобами телебачення заради підвищення ефективності провадження такої діяльності серед дітей.

У дисертаційній роботі «Учебное телевидение и условия его использования в школе» (1966 р.) О. Яковлев досліджує можливості застосування телебачення для реалізації просвітницької діяльності в шкільному навчанні, зазначаючи, що «... навчальне телебачення є важливим засобом активізації свідомого виховного навчання. Уміле використання в навчальному процесі забезпечує наочність та доступність знань, їх системність, послідовність і міцність засвоєння учнями» [727]. Корисними для дослідження є результати методико-практичних підходів застосування телебачення в просвітницькій діяльності, висвітлені О. Яковлевим.

Дослідженню соціально-педагогічного виміру телебачення та тележурналістики присвячено монографію Я. Шведової «Социально-педагогические аспекты телевидения и тележурналистики» (2007 р.) [709]. У

дослідженні встановлено основні функції телебачення в контексті його значення для просвітницької діяльності, зокрема педагогічної.

Питання впливу ЗМІ на розвиток особистості в різні роки досліджувалися А. Григор'євим [151], Л. Гужвою [156], В. Лізанчуком [351], О. Невмежицької [422], О. Плотніковою [502] та Д. Поповою [516].

Узагальненню практики пропагандистської діяльності радянського радіо та дослідженню актуальних питань формування нової людини й внесок у цю справу радіомовлення присвячена дисертаційна робота А. Григор'єва «Советское радиовещание и идейно-политическое воспитание трудящихся (1961-1965 гг.)» (1968 р.). Автор у роботі були надані рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації інформаційної та пропагандистської функції радіо з метою розширення сфери його впливу [151]. Вважаємо, що результати, отримані А. Григор'євим у роботі, можуть бути застосовані в пропаганді педагогічних знань серед населення.

Вирішенню завдань вивчення можливостей телевізійної техніки, які використовуються суспільством для ідеологічного й психологічного впливу на особистість, присвячена дисертаційна робота Л. Гужви «Телевидение и нравственное воспитание личности» (1965 р.). На відміну від попередніх дослідників, у дисертації зроблена спроба розглянути телебачення (засіб інформації та комунікації) у соціологічному, естетичному та моральному аспектах [156]. Корисним це дослідження у річищі дисертаційної роботи є в аспекті виявлення механізмів впливу телебачення на глядацьку аудиторію, при цьому його роль саме в просвітницькій діяльності автором не була розглянута.

Вивченню, узагальненню, концептуальному визначенню оптимальних умов ефективного впливу друкованих засобів масової інформації, телебачення та радіо на формування громадянської позиції молоді присвячена дисертаційна робота А. Лізанчука «Средства массовой информации и формирование гражданской позиции молодежи» (1991 р.). У роботі автор визначає шляхи підвищення ефективності застосування засобів масової інформації в пропаганді

певної інформації серед населення, що може бути застосовано під час провадження педагогічної просвіти батьків [351].

Питанням виховання підлітків засобами телебачення присвячена монографія О. Невмежицької «Моральне виховання підлітків засобами телебачення» (2005 р.), у якій розміщені рекомендації класним керівникам щодо організації морального виховання підлітків засобами телебачення, які покликані допомогти класним керівникам, зокрема й у роботі з батьками підлітків. Проведений аналіз дослідження вказує, що автор вбачає просвіту батьків щодо реалізації завдання виховання підлітків засобами телебачення в співпраці з класним керівником та проведенні відповідних лекцій, однак не розглядає можливостей власне засобів масової інформації в реалізації цього процесу[422].

У контексті досліджуваної проблеми важливим є дослідження питання впливу телебачення на розвиток та формування особистості дитини дошкільного віку, а також ролі дорослих у цьому процесі, передусім батьків, чому присвячена робота О. Плотнікової «Вплив телебачення на формування особистості дитини дошкільного віку» (2010 р.). Автор у статті вивчає роль батьків у взаємодії дитини з телевізором та зазначає, що «..батьки, як правило, не володіють культурою перегляду телепрограм». Окрім цього, батьки спрощують свої педагогічні завдання щодо виховання дітей, замінюючи себе телеекраном, що призводить до нездатності дітей до самопоглиблення та концентрації на будь-якому занятті [502].

Вивченню та теоретичному обґрунтуванню експериментальної програми формування в старшокласників загальнолюдських цінностей засобами масової інформації присвячене дисертаційне дослідження Д. Попової «Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації в сучасних умовах» (2002 р.). Автором розкрито специфіку впливу сучасних засобів масової інформації на формування загальнолюдських цінностей та виявлено їх виховну дію; встановлено, що сучасні засоби масової інформації переважно не мають цілісної концепції інформаційної політики, спрямованої на формування певних цінностей у реципієнтів [516]. За результатами аналізу було встановлено,

що дослідження процесу педагогічної просвіти батьків у справі формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації не було предметом дослідження.

Проведений аналіз літературних джерел показав, що вивченню теорії та практики сімейного виховання, а також ролі родини в розвитку дитини присвячено роботи Н. Буланової [71], В. Вершиніна [98], В. Кізірія [269], Л. Кулішенко [334], С. Лупаренко [365], М. Рубцова [567], Т. Хомуленко [689], О. Шукалова [689, 719].

Виявленню особливостей патріотичного виховання дітей у радянській родині й розробці методичних порад батькам щодо покращення патріотичного виховання присвячене дисертаційне дослідження Н. Буланової «Взаимоотношение поколений в современной советской семье как фактор патриотического воспитания старшеклассников» (1979 р.), у межах якого вона встановила вплив стосунків поколінь у сучасній радянській родині на патріотичне виховання старшокласників та виявила основні напрями підвищення ефективності патріотичного виховання дітей у родині через стосунки поколінь [71]. Вважаємо за доцільне зауважити, що автор у роботі не розглядала можливості застосування засобів масової інформації для підвищення ефективності реалізації досліджуваної діяльності.

У книзі «Домашнее воспитание: книга для учителей, воспитателей, родителей» (1998 р.) В. Вершинін роз'яснює термін «педагогічна культура». Підвищення педагогічної культури батьків визнається в сучасній педагогічній науці важливим етапом у роботі з батьками, оскільки сім'я значною мірою визначає успішність виховання, однак у сучасній педагогічній літературі трактується досить широко й неоднозначно [39], з одного боку відображаючи рівень засвоєння людиною, фахівцем сформованого в суспільстві соціально-педагогічного досвіду, а з іншого, – реалізацію цього досвіду в повсякденній діяльності. Автор роботи під педагогічною культурою розуміє частину загальнолюдської культури, що вміщує світовий педагогічний досвід, зміну

культурних епох і відповідних їм освітніх парадигм, історію педагогічної науки [98].

Дисертаційне дослідження В. Кізірія на тему «Роль семьи и общественности в общей системе обучения и воспитания детей» (1966 р.) присвячене питанню зміцнення зв'язків між школою, родиною та суспільством з метою сприяння їм у справі підвищення та покращення якості навчально-виховної роботи. Аналіз роботи вказує на те, що дослідник звертає увагу на просвіту батьків, але сфокусований насамперед на можливостях засобів масової інформації щодо розповсюдження педагогічних знань серед батьків [269].

Обґрунтування ролі вітчизняної педагогічної журналістики у висвітленні освітянських проблем досліджено в дисертації Л. Кулішенко «Проблема національного виховання в педагогічній пресі сучасності (за період з 1991 до 2004 рр.)» (2007 р.). Автором здійснено цілісний аналіз висвітлення проблеми національного виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці за період з 1991 по 2004 рр., відібрано публікації науково-педагогічних журналів із зазначеної проблеми й з'ясовано зміст національного виховання на сучасному етапі, виявлено тенденцію щодо актуалізації питання в українському суспільстві та створено інформаційну модель [334].

Науковому обґрунтуванню етапів та провідних тенденцій розвитку вітчизняної педагогічної думки ХХ століття щодо проблеми дитинства присвячено дисертацію С. Лупаренко «Проблема дитинства у вітчизняній педагогічній думці ХХ століття» (2016 р.). Автором встановлено чотири етапи розвитку, які полягають у: підвищенні інтересу наукової спільноти й громадськості до питань дитинства (1899–1918 рр.), становленні й розвитку проблем дитинства на державному рівні (1919–1953 рр.), розвитку ідеї забезпечення «щасливого дитинства» (1954–1990 рр.) та домінуванні ідей національного виховання та самореалізації дитини (1991–1999 рр.) [365].

Вивченню взаємозалежності способу життя радянської родини та виховання гуманних якостей у підлітків, а також пошуку оптимальних умов формування у підлітків якостей доброзичливості, турботи, чуйності та справедливості

присвячена дисертаційна робота М. Рубцової «Воспитание гуманных качеств у подростков в семье» (1979 р.). У роботі автор зазначає, що головним фактором або інструментом підготовки батьків до реалізації функції виховання гуманності в дітей є класний керівник, не досліджуючи можливостей застосування засобів масової інформації для досягнення поставленої мети [567].

Визначенню особливостей взаємозв'язку між стилем сімейного виховання та рівнем пізнавального інтересу молодших школярів, шляхів його формування присвячене дисертаційне дослідження О. Шукалової «Сімейне виховання як чинний розвиток пізнавального інтересу молодших школярів» (2010 р.). Педагогічну просвіту батьків щодо розвитку пізнавального інтересу автор пропонує проводити шкільним психологам за блоками: мотиваційним, особистісним та міжособистісним, при цьому нехтує можливостями засобів масової інформації щодо провадження подібної діяльності [719].

Ця ж проблема крізь призму теоретичного обґрунтування, методичних засад та результатів емпіричного дослідження, визначення сутності пізнавального інтересу, розкриття і поглиблення наукового уявлення про сім'ю та стосунків батьків і дітей розкрита в монографії Т. Хомуленко та О. Шукалової «Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів» (2011 р.). Автори роботи зазначають, що «До комплексу методів дослідження стилю виховання як чиннику розвитку пізнавального інтересу молодших школярів, поряд із засобами діагностики батьківського ставлення як прояву стилю сімейного виховання, мають бути додані засоби орієнтації батьків щодо рівня пізнавальної активності власних дітей та засоби дослідження змістовних характеристик пізнавального інтересу молодших школярів» [689]. Можливості засобів масової інформації як джерела педагогічної просвіти батьків авторами також не були розглянуті.

Дослідженню специфіки соціально-педагогічної роботи із сім'єю та організації просвіти батьків присвячено праці І. Гребеннікова [150], І. Дорожко [196], В. Захарченко [434], Р. Капралова [261], О. Коберник [272], Т. Кравченко

[318], Л. Мотрича [272], А. Ноур [434], М. Пащенко [481], І. Трубавіна [655], Ю. Хямяляйнен [693], Т. Яценко [732].

Розкриттю поняття «виховний потенціал родини», яке є важливим для дослідження, присвячена робота І. Гребеннікова «Школа и семья» (1985 р.). Автор розкриває це поняття як комплекс умов та засобів, які в сукупності визначають її педагогічні можливості. Це поняття охоплює «рівень розвиненості родинного колективу та характер взаємовідносин між його членами», «емоційно-психологічний клімат у родині», «рівень педагогічної культури дорослих членів родини та розподілення між ними виховних функцій», «характер взаємозв'язку зі школою та громадськістю», «потреби самих батьків» тощо [150].

Філософській концептуалізації родинного виховання в соціокультурних контекстах розвитку суспільства присвячене дисертаційне дослідження І. Дорожко «Родинне виховання у суспільстві: функціональний потенціал у нових соціокультурних контекстах» (2013 р.). Автор встановив, що в сучасному «... мас-медійному просторі відбувається каналізація проблем родинного виховання, породжується ілюзія, що складні проблеми життя і родинного виховання можна розв'язати простими шляхами та порадами. Безперечно, педагогічне і психологічне просвітництво є важливим моментом посилення ефективності родинного виховання, але воно потребує підтримки з боку держави і громадських організацій. Провідну роль в оновленні змісту родинного виховання, методик реалізації його конкретних завдань належить педагогічним університетам і педагогічній громадськості загалом, стратегічним завданням яких було й залишається перманентне оновлення педагогічного мислення, виховних та освітніх практик» [196].

В. Захарченко та А. Ноур у дослідженні «Щорічна державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року «Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 роки)» (2005 р.) зазначають, що за результатами соціологічних досліджень майже у 29 % випадків перешкодою для повноцінного виховання дітей у родині є педагогічна невідповідність батьків, з одночасним нерозумінням 22 % важливості виховання дітей родиною. Авторами встановлено,

що 73 % опитаних молодих сімей вважають, що їм не вистачає необхідних психолого-педагогічних знань [434]. Результати зазначеного дослідження підтверджують актуальність обраної тематики.

Виховні можливості й функції радянської сім'ї в умовах розвинутого соціалізму на основі досліджень і передового педагогічного досвіду розкриваються в праці Р. Капралова «Работа классного руководителя с родителями» (1980 р.). У книзі також детально розглядаються зміст, форми й методи роботи класного керівника з батьками, типізуються сімейні стосунки і у зв'язку з цим визначається позиція вихователя в процесі формування особистості школярів контексті ідеології радянського суспільства [261].

Питання важливості диференційованого підходу до сімей учнів як найважливішої умови залучення батьків до педагогічної взаємодії зі школою висвітлені в дослідженні О. Коберник та Л. Мотрича «Співпраця вчителя з батьками» (2002 р.). Авторами встановлено важливість педагогічної просвіти батьків, зокрема засобами масової інформації, яка формує їх високу соціальну, педагогічну й психологічну готовність до ефективної співпраці зі школою в процесі виховання дітей [272].

Дослідженню особливостей запровадження особистісно-орієнтованого підходу під час організації взаємодії сім'ї та школи присвячено дослідження Т. Кравченко «Основні підходи до організації взаємодії сім'ї та школи як фактора соціалізації дітей шкільного віку» (2013 р.). Автор зазначає, що реалізація подібної діяльності доцільна через надання дітям і батькам позицій активних суб'єктів взаємодії, за якої вони поставали б не пасивними виконавцями готових рецептів учителя, а самостійними творчими індивідуальностями, використовуючи можливості ЗМІ як джерела педагогічної просвіти [318].

Аналізу сучасних форм просвітньої роботи з батьками в сучасних закладах освіти присвячена праця М. Пащенко «Методика роботи з батьками» (2003 р.). Автором у процесі наукового пошуку було встановлено, що найбільш змістовними та продуктивними формами просвіти батьків є конференції з обміну досвідом виховання дітей та конференції, присвячені теоретичним темам, які

можуть проводитися на рівні класу, школи, мікрорайону, району, міста не більше одного разу на рік, потребують активної підготовки, передбачають активну участь батьків. Одночасно з цим, автор у дослідженні не приділяє достатньої уваги потенційним можливостям ЗМІ як джерела педагогічної просвіти[481].

Визначенню сім'ї як суб'єкту та об'єкту соціально-педагогічної роботи, розкриттю факторів її соціалізації, обґрунтуванню теоретичних засад соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні, а також розкриттю моделі системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з позиції родинноцентричного підходу присвячено монографію І. Трубавіної «Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика» (2007 р.). Розроблена автором родинноцентрична модель системи соціально-педагогічної роботи має перспективи щодо змін у соціальній політиці держави, у системі й програмах правової просвіти населення України, у соціальній рекламі позитивної моделі сім'ї, сімейного способу життя, у стимулювання сімей до успішного виховання дітей, подолання своїх проблем тощо. І. Трубавіна вважає, що доцільним є введення обов'язкової примусової просвітницької роботи з сім'єю за постановою суду, просвіти учнів щодо прав сім'ї і членів родини як складової курсу «Етика сімейного життя», їхніх батьків на батьківських зборах [655]. При цьому автор не розглядає потужні просвітницькі можливості засобів масової інформації, які мають здатність до формування суспільної думки та в такий спосіб суттєво підвищувати локальну педагогіко-просвітницьку роботу з батьками в школах.

Фінський досвід виховання батьків розглянутий у праці Ю. Хмяляйнена «Воспитание родителей: концепции, направления и перспективы» (1993 р.). Автор зазначає, що перед батьками стоїть велика кількість завдань, які вирішується під час розглядання питань сімейного виховання: розвиток педагогічного виправданого взаємовпливу батьків і дітей один на одного, посилення ролі родини зі збільшенням самосвідомості її членів. Збільшення свідомості батьків означає розвиток здатності критично ставитися до себе як до члена родини та вихователя. Посилення взаємовпливу в родині

виявляється в зростанні педагогічного рівня батьків, що відображається на розвитку та поведінці дитини [693].

Обґрунтуванню та апробації методичної системи, спрямованої на засвоєння учнями цінностей родинних виховних традицій у процесі аналізу творів української літератури про родину присвячене дисертаційне дослідження Т. Яценко «Родинне виховання учнів 5-8 класів у процесі вивчення української літератури» (2003 р.). Проведений аналіз роботи вказує на те, що вивчення ролі батьків та підвищення рівня їх педагогічної обізнаності не розглядалося як один з факторів покращення якості родинного виховання в процесі вивчення української літератури [732].

Питання формування педагогічної культури батьків розглядаються в наукових розвідках Т. Алексеєнко [31], Н. Валєєвої [77;78], А. Марушкевич [381], К. Насєдкіної [416], В. Постового [381], М. Шубович [78].

Розкриттю сутності, структури й змісту педагогічної культури молодих родин періоду кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст., розробці та експериментальному обґрунтуванню науково-педагогічних умов її формування присвячена дисертаційна робота Т. Алексеєнко «Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї» (1994 р.). Серед можливих шляхів активізації процесу формування педагогічної культури батьків автор виділив проблемні лекції, комунікативні ситуації, розв'язання педагогічних завдань, аналіз педагогічних ситуацій, педагогічні ігри, критичне ставлення до особистої педагогічної діяльності, дискусії з проблем сімейного виховання, індивідуальні завдання, практикуми та індивідуальні консультації. З огляду на тематику нашого дослідження дуже важливим та актуальним є зауваження, що його зробила Т. Алексеєнко в авторефераті до дисертації: «Уже сьогодні потребує спеціального вивчення вплив засобів масової інформації на педагогічну культуру молоді сім'ї», що підтверджує доцільність та актуальність дослідження [31].

Особливості сучасної педагогічної просвіти батьків в умовах переважання мононуклеарних сімей розкривається в статті Н. Валєєвої та М. Шубович «Психолого-педагогическое просвещение как фактор развития педагогической

культуры родителей» (2009 р.). У дослідженні зазначається, що освіта батьків, що відбувається протягом усього життя людини, складається з латентної, або прихованої, освіти, коли дитина вбирає ті відносини, прийоми, способи, якими його виховують, а потім, стаючи дорослою, людина відтворює ті самі способи і прийоми, які закарбувалися в його пам'яті; традиційної, прийнятої в певній культурі, тобто пов'язаної з передачею знань, необхідних для життєзабезпечення дитини, здійснювану, як правило, прямим навчанням або навчанням традиційними способами (для міської культури – часто через книги й засоби масової комунікації); ситуативної, пов'язаної з передачею батькам необхідних знань, що здійснюється за допомогою порад і консультацій, зокрема зі знайомими, рідними, лікарями, вихователями, психологами та педагогами; рефлексивної, яка забезпечує аналіз багатовимірних процесів життєвої реальності, наслідків зроблених батьками дій у якій дитина розглядається як самостійний суб'єкт відносин [78].

Питання формування педагогічної культури батьків досліджується в праці А. Марушкевич, В. Постового та Т. Алексеєнко «Родинна педагогіка» (2002 р.). Автори зазначають, що серед усіх соціальних інститутів, які впливають на розвиток особистості, саме сім'я відіграє особливу роль, впливаючи на людину протягом усього її життя, що зумовлено безкорисливою любов'ю батьків до своєї дитини, багаторольовою структурою сімейної спільності, яка забезпечує багатогранність, постійність і тривалість виховного впливу та наявністю природних умов для залучення дітей до найрізноманітніших внутрішньо-сімейних стосунків та діяльності. Тому від якісного рівня педагогічної обізнаності батьків залежить успішність родинного виховання [381].

Дослідженню умов вдосконалення диференційного підходу в роботі з педагогічної просвіти батьків присвячена дисертаційна робота Н. Наседкіної «Дифференцированный подход в работе по повышению педагогической культуры родителей» (1979 р.). Автор у роботі провадив просвітницьку роботу серед батьків шляхом особистих консультацій, групових занять та лекторіїв з сімейного виховання, не розглядаючи потенційні можливості застосування засобів масової

інформації для реалізації педагогіко-просвітницької діяльності. Перспективи педагогічної просвіти автор вбачає в активізації зв'язків батьків зі школою та класними керівниками шляхом підвищення рівня навчальної підготовки вчителів читання спецкурсів «Методика комуністичного виховання» та «Взаємодія школи та родини в комуністичному вихованні підростаючого виховання» на старших курсах педагогічних інститутів [416].

Особливості професійної підготовки майбутніх вчителів до роботи з батьками вивчається у дисертації Н. Бугаєць «Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня» (2002 р.). У дисертаційному дослідженні обґрунтовано зміст підготовки вчителя до роботи з батьками учня, а також розроблено й експериментально перевірено особистісно-орієнтовану технологію підготовки майбутніх учителів до взаємодії з батьками з одночасним виявленням умов успішної їх реалізації. Слід зауважити, що застосування можливостей засобів масової інформації в пропаганді педагогічних знань серед батьків не було розглянуто в згаданому дослідженні [70].

Названа проблема знайшла висвітлення в дисертаціях історико-педагогічного характеру (О. Адаменко [24], А. Відченко [104], Т. Кравченко [319], Т. Кочубей [316], О. Мальцева [373], О. Петренко [487], М. Стельмахович [629], В. Шинкаренко [712]), присвячених питанням організації взаємозв'язку сім'ї й освітніх установ у різні історичні періоди. Наукову цінність для розробки визначеної проблеми, зокрема, складають праці, хронологічні межі яких перетинаються з досліджуваним періодом, а саме: дисертації Ю. Грицкової «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини XX століття» (2009 р.) [152], В. Федяєвої «Теорія та практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина XIX–початок XX століття» (2011 р.) [676, 677], І. Єсьман «Педагогічна освіта батьків у 50–70-х роках XX століття в Україні» (2011 р.) [211], Т. Довженко «Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1919–1991 рр.)» (2015 р.) [192].

Здійсненню раціональної реконструкції процесів розвитку панівних педагогічних теорій як складових вітчизняної педагогіки у другій половині XX століття й обґрунтуванню на цій основі перспектив подальшого розвитку педагогічної науки в Україні присвячено дисертацію О. Адаменко «Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині XX століття (1950-2000 рр.)» (2006 р.) [24].

Питання реалізації родинного виховання в історії радянської педагогіки вивчаються в дисертації А. Відченко «Проблемы семейного воспитания в истории советской педагогики (1917 — 1941)» (1987 р.). У дослідженні виділено найбільш ефективні фактори виховного потенціалу родини, а саме особистий приклад батьків (їх суспільне обличчя, соціальна активність), батьківський авторитет (головне обґрунтування – «життя та робота батьків, їх громадянська позиція, їх поведінка»), трудова атмосфера в родині, характер емоційних стосунків між старшим та молодшим поколінням та культурно-освітній рівень дорослих членів родини. Автором встановлено головні суспільні педагогічні завдання родинного виховання, які полягають у всебічному розвитку особистості в умовах соціалістичної родини [104].

Науковому аналізу проблеми соціалізації дітей шкільного віку, а також визначенню та обґрунтуванню теоретико-методичних засад соціалізації школярів у взаємодії сім'ї та школи присвячено дисертацію Т. Кравченко «Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї та школи» (2010 р.). У роботі схарактеризовано роль сім'ї та школи в соціалізації дітей шкільного віку, яка може набувати як позитивного, так і негативного характеру, переважно через неспроможність батьків адаптуватися до умов соціуму, порушення структури сімейних ролей, сповідування дорослими хибних орієнтацій, а також брак педагогічних знань та навичок. Окрім того, у дослідженні було уточнено сутність взаємодії сім'ї та школи, яка забезпечує об'єктивний зв'язок двох соціокультурних інститутів, що ґрунтується на їх активній взаємній зацікавленості, дієвому впливові один на одного як способі існування, де кожний вкладає в спільну справу (соціалізацію дітей шкільного віку) те, у чому його

участь є найбільш корисною та продуктивною [319].

Етапи розвитку української педагогічної думки в період другої половини XVII – XVIII ст. розкрито в дисертаційному дослідженні Т. Кочубей «Розвиток української педагогічної думки другої половини XVII-XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень» (2013 р.). Автор обґрунтовує три етапи, які характеризуються боротьбою українських мислителів за православну віру й педагогічну думку (друга половина XVII століття), розвитком натуралістичної парадигми вітчизняної педагогічної думки (перша половина XVIII століття), формуванням поглядів вітчизняних просвітників на людину як вінець Божого творіння (друга половина XVIII століття). Особлива увага в дослідженні приділяється християнському вихованню в контексті видавничої, методичної, наукової діяльності педагогів-мислителів досліджуваного періоду в Україні, яка забезпечувала поширення педагогічних ідей серед народу, сприяла педагогізації свідомості населення, розвитку друкарень та бібліотек [316].

Особливості провадження педагогічної пропаганди серед батьків загальноосвітніми школами у СРСР з середини 20-х років XX століття досліджено в дисертації О. Мальцевої «Робота загальноосвітньої школи України з сім'єю у 20 – 30-х роках XX століття» (2008 р.). Автором виділено основні напрямки, за якими здійснювалася педагогічна пропаганда, що полягають у боротьбі за обов'язкове загальне навчання та нормалізацію навчального року, антирелігійній пропаганді, популяризації піонерського руху, боротьбі за новий побут, ліквідації неписьменності серед батьків, пропаганді різних державних кампаній. Встановлено, що найбільш популярними формами роботи з педагогізації сім'ї досліджуваного періоду були проведення тематичних батьківських зборів, організація педагогічних гуртків та консультацій, відвідування родини вдома та присутність батьків на уроках, а також виклики батьків до школи. У роботі на основі аналізу джерел показано ефективність таких методів педагогічної просвіти батьків як лекції, бесіди, диспути, а також розповсюдження педагогічних знань шляхом видання шкільних газет для батьків, поширенням іншої педагогічної літератури тощо [373].

Дослідженню ролі батьків та рівня їх педагогічної просвіти в реалізації завдань вдосконалення організації та змісту навчально-виховного процесу на засадах гендерної рівності та недискримінації присвячено наукову роботу О. Петренко «Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття)» (2011 р.). Автор доводить, що належний рівень просвіти батьків, зокрема в питаннях гендерної рівності, дозволить «не зводити реальне розмаїття хлопців/дівчат до однаковості типологій чоловіче/жіноче, а з розумінням ставитися до проявів варіативності (способів й стилів поведінки, захоплень, симпатій та антипатій, вибору та ін.), визнавати непереборність і цінність індивідуальності» [487].

Джерела, шляхи та тенденції розвитку родинної етнопедагогіки в Україні досліджено в дисертації М. Стельмаховича «Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогики украинского народа». Автор у дослідженні відзначає, що етнопедагогічні традиції є найбільш усталеною системою ідеалів, трудового досвіду, знань, творчості, поглядів, смаків, установок, норм поведінки, звичаїв, обрядів та інших стереотипізованих форм людської діяльності, які склалися історично й передаються з покоління в покоління. Важливість гармонізування взаємодії в процесі виховання дитини виховних впливів учителів, батьків, інших членів родини, дитячих і молодіжних об'єднань, ровесників, природи, побуту, культурно-освітніх установ, літератури та мистецтва, науки, зокрема засобами масової інформації, порушуються в дослідженні в контексті етнопедагогічних аспектів [629].

Особливості реалізації взаємодії школи, родини та суспільства в історико-педагогічному контексті досліджено в дисертації В. Шинкаренка «Вопросы взаимодействия школы, семьи и общественности в истории педагогики Украины (1917–1933 гг.)» (1991 р.). Встановлено, що така діяльність провадилася на підґрунті радянської ідеології, колективізації та переважання суспільного виховання [712].

Близькою до нашого дослідження є дисертація Ю. Грицкової «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої

половини XX ст.» (2009 р.), у якій на основі вивчення історико-педагогічної літератури, архівних документів, творчої спадщини вчених другої половини XX ст. систематизовано теоретичні ідеї та узагальнено досвід формування педагогічної культури батьків в Україні досліджуваного періоду з метою його вдосконалення в сучасних умовах. Дослідниця в дисертаційній роботі вивчала питання формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці, зокрема роль засобів масової інформації в цьому процесі. У роботі було встановлено, що спосіб поширення педагогічних знань через засоби масової інформації в другій половині XX ст. був зручним, оскільки інформація, що надходила в такий спосіб, була універсальною та охоплювала одразу значну кількість людей, що, зі свого боку, сприяло збільшенню численності аудиторії, зростанню масового інтересу до питань просвіти [152]. Результати дослідження ролі засобів масової інформації в підвищенні рівня педагогічної обізнаності батьків у другій половині XX ст. Ю. Грицкова висвітлила в статті «Роль засобів масової інформації у підвищенні педагогічної культури батьків (друга половина XX сторіччя)», у якій визначила пріоритетну роль радіо та періодичних друкованих видань у цьому процесі [153].

Виявленню й розкриттю особливостей місту, завдань, форм і методів виховання дітей у родині з середини XIX і до початку XXI ст. в Україні як складного соціально-педагогічного явища задля обґрунтування цілісного історико-педагогічного поля й створення на цій основі моделі ідеального виховання присвячене дисертаційне дослідження В. Федяєвої «Теорія і практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина XIX – початок XXI ст.)» (2011 р.). Аналіз джерельної бази, проведений у роботі показав, що формування педагогічної грамотності батьків посідало чільне місце в структурі ідеології та освітньої політики радянського суспільства й реалізовувалось не тільки на батьківських лекторіях при школах, батьківських університетах, на конференціях, а й із застосуванням публікацій у періодичних виданнях. Проведений аналіз дисертаційної роботи та монографії В. Федяєвої «Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття)» (2010 р.) показав, що

докладному дослідженню ролі засобів масової інформації в провадженні просвітницької діяльності серед батьків автор не приділив достатньої уваги [676, 677].

Виявленню й розкриттю особливостей змісту, завдань, форм і методів реалізації педагогічної просвіти батьків різними соціальними інституціями, громадськими організаціями та об'єднаннями в 50-70-х рр. XX ст. в Україні в контексті історичної ретроспективи, задля підвищення її ефективності в сучасних умовах займалася І. Єсьман у дисертаційній роботі «Педагогічна освіта батьків у 50-70-х роках XX століття в Україні» (2011 р.). У дослідженні автор з'ясував, що в досліджуваний період до поширення педагогічних знань серед батьків і громадськості, крім педагогів, залучалися психологи, медичні працівники, журналісти та письменники [211].

Розкриттю теоретичних завдань та узагальненню досвіду підготовки майбутніх вчителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків упродовж 1919–1991 рр. для використання прогресивних здобутків у сучасних умовах реформування національної системи освіти присвячена дисертаційна робота Т. Довженко «Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1919–1991 рр.)». У дослідженні автор встановив, що в досліджуваний період підготовка вчителів молодших класів до педагогічної просвіти батьків здійснювалася під знаком «педагогізації» всього навчального процесу та охоплювала не тільки традиційні форми взаємодії з батьками, а й ретельний аналіз педагогічної преси просвітницького спрямування. Наприклад, аналіз рубрик «Батьківський досвід», «Школа і життя», «Для Вас, батьки», які друкувалися на шпальтах журналів «Виховання школяра», «Народна освіта», «Сім'я та школа», «Радянська педагогіка», «Початкова школа», «Радянська школа», «Світлиця» тощо [192]. На нашу думку, акцентування саме на періодичних друкованих виданнях без дослідження можливого внеску інших видів засобів масової інформації в справу підвищення рівня педагогічної обізнаності батьків свідчить про недостатню розробку цього питання в дослідженні.

Окремий кластер для осмислення предмета дослідження становлять дисертації вітчизняних науковців (І. Зайченко [226], С. Лобода [358], Е. Панасенко [477], Г. Приходько [525], О. Проскурня [574]), у яких висвітлено внесок періодичної преси в розв'язання широкого кола освітньо-культурних проблем в історичній ретроспективі, зокрема організації педагогічної просвіти батьків: А. Говорун «Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX століття» (1995 р.) [142], І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX століття» (2000 р.) [201].

Дослідженню особливостей відображення в пресі другої половини XIX – початку XX ст. проблем функціонування національної української школи присвячено дисертацію І. Зайченко «Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX – початку XX ст.» (1996 р.) [225]. Автор встановив, що саме засобами преси в другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні розпочався процес формування національної школи (обґрунтуванням мети, завдань, принципів, змісту, методів навчання й виховання, а також ролі, місця й значення вчителя). Досліджуючи проблеми української національної школи та освіти в пресі другої половини XIX – початку XX ст., автор зазначає, що «характерний для радянської педагогічної науки підхід до аналізу історико-педагогічного процесу на основі принципів партійності і класовості не давав змоги об'єктивно висвітлити історію розвитку української національної школи, боротьбу за рідне шкільництво багатьох свідомих українців. Тисячі імен подвижників українського відродження і національної освіти, сотні газет і журналів, багато педагогічних явищ, подій і фактів минулого цілеспрямовано піддавалися забуттю» [225], оригінальні тексти праць вітчизняних педагогів-просвітителів ідеологічно опрацьовувались і відповідно коментувались.

Про роль педагогічної преси в педагогічній діяльності вчителя йдеться в дисертаційному дослідженні С. Лободи «Педагогічна преса як чинник формування педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти (XX століття)» (2010 р.). Автор зазначає, що засновниками, редакторами й

авторами багатьох періодичних видань досліджуваного періоду здебільшого були українські педагоги та освітні діячі. В офіційних розділах журналів того часу публікувались церковні та урядові накази, постанови, закони, розпорядження, у неофіційних – етнографічні та історико-краєзнавчі матеріали, річні звіти про стан шкіл, статті з досвіду шкільної роботи узагальнюючого характеру. Публікації в друкованих періодичних виданнях сприяли поширенню передових ідей, реалізації творчих задумів педагогів, які вперше обговорювалися на тогочасних учительських курсах і з'їздах [358].

Питання відображення вчительської діяльності в педагогічній пресі другої половини XIX – початку XX ст. розкривається в дослідженні Е. Панасенко «Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX ст.» (2001 р.). Автором встановлено, що журналістський інтерес до проблем учительства в суспільстві досліджуваного періоду був викликаний формуванням його представниками громадянського та духовного обличчя молоді, світоглядом підростаючого покоління, високими вимогами до особистості й професійної підготовки, що ставило суспільство до вчителя, сприяли прагненню вчителів до саморозвитку й самоосвіти з урахуванням того, що учитель, постійно знаходились у центрі уваги суспільства[477].

Дисертаційне дослідження Г. Приходько «Проблема фізичного розвитку особистості в педагогічній журналістиці (друга половина XIX – початок XX ст.)» (1999 р.) присвячено вивченню соціально-педагогічного аспекту проблеми фізичного виховання в 1860–1890 рр. Автором проаналізовано стан відображення передового досвіду організації фізичного виховання в педагогічній пресі другої половини XIX – початку XX ст. з акцентом на соціально-педагогічних аспектах такої діяльності. Встановлено, що фізичне виховання займало важливе місце в багатьох загальнопедагогічних журналах досліджуваного періоду, а саме «Педагогический сборник» (1864–1918), «Народная школа» (1869–1889), «Семья и школа» (1871–1888), «Журнал Министерства народного просвещения» (1834–1917) [525].

З'ясуванню ролі та значення періодичної преси у відображенні й розповсюдженні вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду, розкриттю її функцій, а також змісту і характеру публікацій офіційно-громадських і приватних газет і журналів у контексті досліджуваної проблеми вивчення педагогічного досвіду у вітчизняній періодичній пресі, а також узагальненню напрямів відображення педагогічного досвіду присвячено дисертацію «Відображення педагогічного досвіду у вітчизняній періодичній пресі (друга половина XIX – початок XX століття)» (2016 р.). Автором систематизовано погляди вітчизняних педагогів на сутність педагогічного досвіду, з'ясовано їх внесок у вивчення, розповсюдження практичних наробок учителів з проблем критичного осмислення зарубіжного освітянського досвіду, дидактики, методик викладання навчальних дисциплін на основі аналізу опублікованих матеріалів на сторінках педагогічної преси [574].

Дисертаційне дослідження А. Говорун «Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX ст. – початку XX ст.» (1995 р.) присвячене вивченню теоретичних засад навчання та виховання. У роботі висвітлено питання освіти жінок як особливого чинника, що визначав роль матері в сімейному вихованні дитини, а також валеологічного виховання на основі аналізу журналів, основними серед яких є «Русский педагогический вестник», «Журнал для родителей и наставников» (1864–1865), «Воспитание» (1860–1863), «Учитель» (1861–1870), «Семья и школа» (1871–1888) [142].

Висвітленню проблеми педагогічної просвіти батьків у другій половині XIX століття, виявленню динаміки становлення й розвитку ідей педагогічної просвіти батьків та дослідженню системи психолого-педагогічних та медико-фізіологічних знань, необхідних батькам для ефективної реалізації завдань виховання присвячено дисертацію І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX століття» (2000 р.). У роботі не тільки розкрито сутність, мету, завдання, засоби, способи та специфіку розумового, морального, естетичного виховання дітей у сім'ї, але й узагальнено напрями здійснення педагогічної просвіти батьків на сторінках педагогічної

преси, досвід організації батьківських гуртків, комітетів, спілок, товариств, а також порівняно зміст та форми педагогічної просвіти батьків, що мали місце в досліджуваній період та за сучасних умов [201].

Аналіз наукових джерел засвідчив, що питання просвіти батьків засобами масової інформації в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини XX – початку XXI століття не були предметом цілісного історико-педагогічного дослідження. Історіографічні джерела, які умовно поділено на шість груп, не розкривають головних положень організації й особливостей розвитку досліджуваного явища в історії вітчизняної культури та мають певні недоліки, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

1.2 Категоріально-поняттєвий апарат дослідження

До провідних базових понять належать наступні терміни: «просвіта», «педагогічна просвіта», «просвіта батьків», «педагогічна культура», «засоби масової інформації». З огляду на тематику дослідження ключові поняття «виховання», «освіта» та «просвіта» є нерозривними.

Поняття освіти нерозривно пов'язане з поняттям «просвіти», яке також має декілька визначень: з одного боку просвіта є передачею, поширенням знань і культури [455], а з іншого воно є майже синонімічним поняттям «народна освіта», що позначає систему освітньо-виховних заходів та установ у будь-якій державі [205]. На сучасному етапі розвитку суспільства розрізняють такі напрямки просвіти, як культурна, санітарна, психологічна, педагогічна та статева [45; 81; 157; 258; 262].

У контексті дослідження актуальним, насамперед, є розгляд педагогічної просвіти, як традиційної форми взаємодії педагогів, закладів освіти й батьків [261]. Просвіта батьків визнана за необхідну та здійснюється на міжнародному, державному, регіональному та місцевому рівнях суспільства. Зміст просвіти

– за рівнем самостійності – методи організації навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання і мотивації, контролю і самоконтролю навчальної роботи [724].

У педагогічній літературі підкреслюється необхідність засвоєння батьками наукових знань з питань сімейного виховання шляхом цілеспрямованої педагогічної освіти та розгляду педагогічної підготовленості батьків у тісному зв'язку з їх відношенням до виховання дітей, а також з практичною діяльністю [718]. Це визначення поняття батьківської просвіти будемо вважати базовим у контексті нашого дослідження. Педагогічна просвіта батьків, зі свого боку, сприяє формуванню та підвищенню рівня їхньої педагогічної культури [461].

Педагогічна культура батьків (у широкому соціально-педагогічному сенсі) є складовою частиною культури людини, у якій відбивається накопичений людством за всю його історію досвід виховання дітей у сім'ї. Під педагогічною культурою батьків (у вузькому педагогічному сенсі) розуміється такий рівень їх педагогічної спрямованості, який відображає ступінь їх зрілості як вихователів і проявляється в процесі сімейного й суспільного виховання [423]. З одного боку, педагогічна культура відображає рівень засвоєння людиною сформованого в суспільстві соціально-педагогічного досвіду, з іншого – реалізацію цього досвіду в повсякденній діяльності.

Одним з тих, хто звертав увагу на проблему педагогічної просвіти, був видатний педагог В. Сухомлинський. Так, педагог підкреслював, що педагогічна культура батьків передбачає засвоєння досвіду виховання дітей у сім'ї, національних традицій, що вимагає організації педагогічної просвіти батьків і стимулювання педагогічної самоосвіти з метою підвищення ефективності педагогічної діяльності в сім'ї. Він вважав, що «педагогіка повинна стати наукою для всіх – і для вчителів, і для батьків»[637].

Отже, термін «просвіта батьків» розглядається нами як процес і результат засвоєння батьками сукупності настанов, знань, досвіду, необхідних для розв'язання виховних завдань і виконання виховних функцій.

Тлумачення терміну «засоби масової інформації» (ЗМІ) з огляду на можливість їх застосування в справі просвіти батьків має декілька варіантів. З одного боку, ЗМІ являють собою систему установ, створених у суспільстві для відкритої, публічної передачі інформації за допомогою спеціальних технічних засобів [362, 627]. З іншого, Оксфордський словник англійської мови трактує засоби масової інформації як пресу або мас-медіа (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, Інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити та панелі, домашні відеоцентри, що поєднують телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку, яким притаманне звернення до масової аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний зміст виробництва і розповсюдження інформації [10].

Згідно із законом «Про пресу та інші засоби масової інформації», під засобами масової інформації розуміються газети, журнали, теле- і радіопрограми, кінодокументалістика, інші періодичні форми публічного розповсюдження масової інформації, які репрезентуються редакціями періодичної преси, теле- і радіомовлення (інформаційними агентствами, іншими установами, які здійснюють випуск масової інформації [540].

У контексті нашого дослідження поняття «засоби масової інформації» було конкретизовано як сукупність соціальних інститутів, що займаються збором, обробкою, аналізом, репрезентацією й поширенням відповідними установами (редакції, інформаційні агентства тощо) інформації в масовому масштабі.

Відмінними рисами ЗМІ вважається: публічність або масовість, що пояснюється практично необмеженим колом споживачів інформації; наявність спеціальних технічних пристроїв та апаратури для передачі інформації; наявність фахівців, які готують і здійснюють випуск інформації (журналісти, редактори, видавці тощо); непряма, розділена в часі й просторі взаємодія комунікаційних партнерів; односпрямованість інформаційного впливу, тобто неможливість зміни ролей комунікатора та реципієнта; непостійний характер аудиторії, яка

утворюється за нагоди в результаті уваги, виявленої до тієї чи іншої передачі або статті [362, 704].

Засоби масової інформації з огляду на ступінь їх залученості до просвітницької діяльності доцільно класифікувати в такий спосіб: друкована преса, радіо, телебачення, Інтернет. Слід зауважити, що вони впливають майже на всі сфери та інститути суспільства, включно з політикою, охороною здоров'я, освітою, релігією, просвітництвом, виступаючи в ролі: інформатора, інтерпретатора, платформи для обміну досвідом, сполучної ланки, інформаційного фільтру або бар'єру (додаток Б) [40].

Аналіз літературних джерел [67, 417, 680] свідчить, по-перше, що засоби масової інформації є одним з найбільш містких та ефективних каналів зв'язку між джерелами та споживачами інформації (суспільство). По-друге, ЗМІ реалізують широкий діапазон функцій та взаємодіють з навколишнім середовищем (рис. 1.1) [549].

Рисунок 1.1 – Основні функції засобів масової інформації

Отже, сучасним ЗМІ притаманний широкий спектр різних функцій, які використовуються залежно від форми, методів та виду застосовуваних ЗМІ, у контексті дослідження особливого значення набувають освітня та культурно-просвітницькі функції.

Усі ЗМІ, як відомо, об'єднує здатність до прямого зв'язку з громадськістю, минаючи традиційні інститути зв'язку, до яких належить школа та сім'я. Ця властивість має бути використана для максимізації поширення просвітницьких знань серед батьків. Упродовж тривалого періоду для широкої публіки головним джерелом інформації була преса – газети та журнали, які значною мірою поступаються в оперативності радіоповідомленню та телебаченню. Саме тому зазвичай радіо першим повідомляє про те, що трапилося, телебачення, дещо відстаючи за часом, демонструє, як саме це сталося, а згодом читач отримає газету, у якій прочитає коментар, маючи змогу докладно проаналізувати отриману інформацію. Отже, аналітичність є основною перевагою друкованої преси (поступається в оперативності, емоційності, доступності), що досить важливо за масового впровадження просвіти батьків.

Як свідчить аналіз літератури [65, 67, 417], друковані засоби масової інформації мають і інші переваги перед іншими засобами масової інформації:

- масовість (газети читає майже все населення);
- сталість (газети зберігають тривалий час, особливо в бібліотеках, і до них можна звернутися в будь-який момент);
- вибірковість (певні категорії населення читають певні газети й шукають певні матеріали).

Крім того, журнали також відрізняються тематикою, характером подачі матеріалу і, хоча поступаються газетам в оперативності, мають більше можливостей для аналізу.

З точки зору впливу щоденні газети ефективні для подання цільовим аудиторіям оперативних інформаційних повідомлень, щотижневі газети та журнали –

для аналітичних і публіцистичних матеріалів. Щомісячні журнали вимагають ще більшої ґрунтовності й глибини аналізу, кращого ілюстративного матеріалу [65].

Питання просвіти батьків розкриваються переважно в жіночих, родинних, медичних та просвітницьких друкованих виданнях, меншою мірою в – спортивних.

Сучасні родинні журнали можна поділити:

а) за призначенням: педагогічно-родинні, власне родинні (для широкого кола батьків; для окремого вихователя (для мами, тата); не для батьків);

б) за характером: науково-популярні; науково-практичні; довідково-інформаційні.

Винахід радіо наприкінці XIX століття радикально змінив механізм поширення інформації, зробивши можливим передачу інформації через державні кордони й на далекі відстані. До початку й в період Другої світової війни радіо стало найважливішим інструментом пропаганди. Ще більше зросла його роль у повоєнний період. За своєю вагомістю з часом радіо почало поступатися тільки телебаченню, яке стрімко розвивалося.

Перевага радіовпливу полягає в максимальній оперативності, а також технічній простоті формування та розповсюдження інформаційних повідомлень. До недоліків радіо можна віднести те, що радіоповідомлення сприймаються виключно на слух, зменшуючи аналітичний ефект інформаційних повідомлень, також недоліком радіо є і той факт, що радіостанції рідко мають постійну аудиторію – вона змінюється навіть протягом дня.

За рахунок відсутності видовищності радіо програє телебаченню, але є певні переваги, оскільки вона більше стомлює людину, бо вимагає концентрації уваги. Радіопередача, особливо музична, навпаки, не вимагає абсолютного зосередження.

Головною перевагою застосування телебачення в просвітницькій діяльності є використання «картинки» та використання рухомого відеоряду, які надають телевізійному впливові значну емоційну силу. Поєднуючи зорові й слухові

образи, показуючи події чи явища в динаміці, русі, телебачення виявляється найбільш заразливим засобом у всій системі сучасної масової комунікації. Г. Почепцов наголошує: людям вдається побачити по телебаченню набагато більше, ніж це дозволяє зробити газета. За його даними, 69 % одержуваної з телеекрану інформації не дублюється словами [521].

В останнє десятиліття все більшої уваги та розповсюдження отримує Інтернет, становлячись основним засобом масової інформації та комунікації. Він є середовищем інформаційного обміну, що найбільш динамічно розвивається в історії людства, і представляє багатосторонній ЗМІ, який створює велику кількість різних форм комунікації. За М. Моррісом [403] вони поділяються на такі категорії:

- асинхронна комунікація «один на один» (електронні листи);
- асинхронна комунікація «багатьох з багатьма» (зведення, листи розсилок, де потрібна згода на розсилки або пароль, для входу в програму, у якій повідомлення стосуються певних тем);
- синхронна комунікація «один на один», «один і декілька», «один з декількома» будуються навколо будь-якої конкретної теми, наприклад, рольові ігри, чати;
- асинхронна комунікація, де зазвичай користувач намагається розшукати сайт для отримання певної інформації, тут можна зустріти комунікацію «багато і один», «один на один», «один і багато» (веб-сайти, гороскопи).

Переваги Інтернету перед традиційними ЗМІ полягають у наступному:

- мультимедія – має можливість об'єднувати візуальні, звукові, друковані та відеоаспекти інших ЗМІ, при цьому ціна пересилання листа електронною поштою значно нижча ніж пересилання за допомогою звичайної;
- персоналізація – забезпечує необхідною інформацією на будь-якому рівні зацікавленості індивідуумів або груп людей;
- інтерактивність – передбачає діалог, а не монолог, який мають на увазі традиційні ЗМІ. Взаємодія, діалог і зворотній зв'язок між сотнями користувачів

можливі через електронну пошту, інформаційні табло, форуми, чати та телеконференції;

– відсутність посередників – дає можливість прямого доступу уряду до населення й навпаки, населення до влади, без втручання та маніпуляції з боку ЗМІ.

Підвидом Інтернет-джерел інформації є соцмережі, які розраховані на багато користувачів – інтерактивний сайт, що надає своїм користувачам певне соціальне середовище, у якому відбувається спілкування людей, поєднаних спільними інтересами. При цьому характерною особливістю соціальних мереж є те, що їх зміст створюється та наповнюється самими користувачами.

Переваги такого сервісу, як засвідчують учені [155], обумовлені зручністю спілкування в інтерактивному режимі, можливістю участі в різних інтернет-спільнотах, різноманіттю форм роботи з інформацією (текст, графіка, анімація, звук, відео) та оперативністю сповіщення про зміни в приватному просторі в межах окресленого середовища.

Соціальні мережі можуть на сьогодні розглядатися як нове освітнє середовище, існування якого обумовлює продуктивність, тобто результатом перебування та будь-якої активності в соцмережі є певний продукт: повідомлення, репост, коментар, відданий голос, рішення вступити в групу чи ні тощо. Важливим аспектом існування соцмереж є те, що будь-яка діяльність тут є добровільною, мотивованою як на етапі вибору соцмережі та певної групи, так і на етапах щоденних дій користувача в них [148, 380].

Подібні Інтернет-спільноти засновані на принципах відкритості, кооперації, готовності ділитися продуктами інтелектуальної власності взаємозалежності. Можливість участі в процесі навчання всіх бажаючих, які мають базові навички та необхідні технічні засоби, забезпечує реалізацію принципу відкритості. Переваги використання соціальних мереж у батьківській просвіті полягають у наступному:

– мобільність та оперативність, тобто є можливість швидко поширити необхідну інформацію та застосувати її на практиці під час організації заходів та

зустрічей, в оголошенні тощо, у будь-який час, звертаючись до потрібних джерел, посилань, баз даних тощо;

- технологічність;

- доступність;

- інтеракція, тобто користувач має можливість доповнювати, а також наповнювати ресурси, бути автором або співавтором ідей та матеріалів;

- можливість проявляти свою активність, проставляючи «лайки» матеріалам, які виявилися корисними, у такий спосіб формуючи рейтинг корисності представлених у певній групі матеріалів;

- одночасне застосування різних форм комунікації: форуми, чати, опитування, голосування, підписки, відео, графіки, фотографії, коментарі, підписки, відправлення персональних повідомлень тощо [379].

Цікавим та корисним Інтернет-джерелом, з точки зору просвіти батьків, є блог, що є своєрідним онлайн щоденником, у якому автор виступає експертом з певної теми та висловлює свою думку й досвід щодо висвітлюваної тематики.

Класифікація блогів по відношенню до можливості їх використання в просвітницькій діяльності наведена на рис. 1.3 [53].

Сьогодні Інтернет є потужним джерелом просвіти, оскільки він виступає в ролі засобу масової інформації, інформаційної навчальної структури, величезного світового довідника, засобу для реклами та самореклами, масиву для розваг, дошки оголошень [286].

Отже, реалізуючи просвіту батьків на базі інтернет-ресурсів, слід брати до уваги, що це навчання в інтернет-середовищі, а питання управління віртуальним учнівським колективом у такому середовищі недостатньо розроблені та практично немає методик щодо організації ефективної взаємодії в таких колективах.

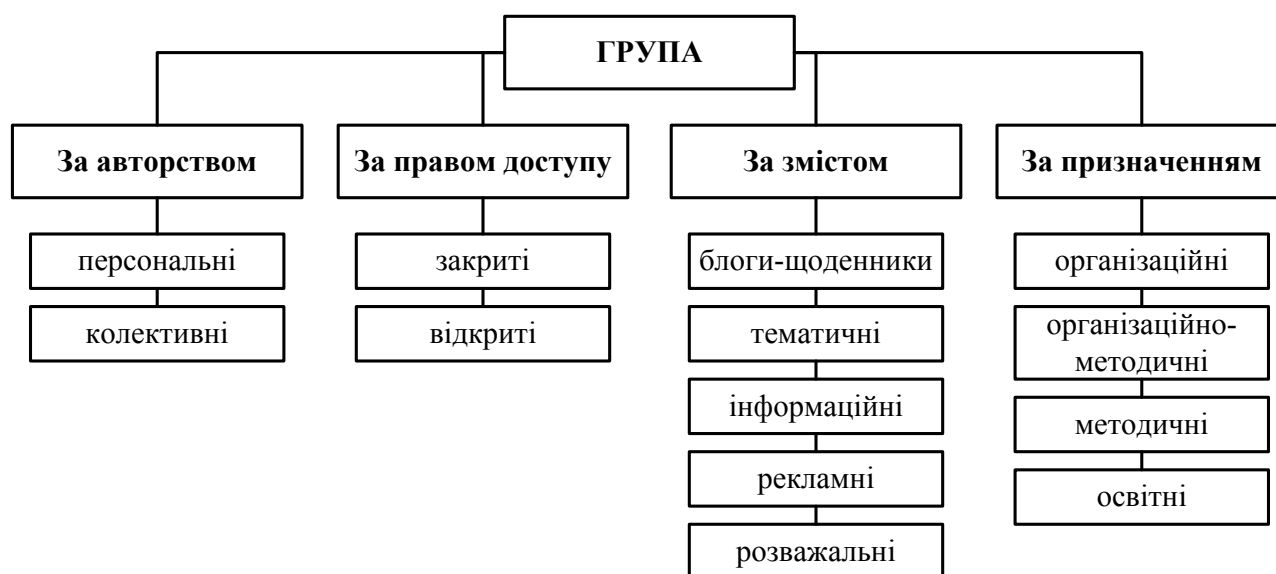

Рисунок 1.3 – Класифікація блогів

Зауважимо, що найбільший просвітницький ефект досягається у випадку, коли в роботі з різними видами ЗМІ використовуються їх сильні боки та аспекти:

- друковані ЗМІ – логічні;
- радіо – звукові;
- телебачення – візуально-образні;
- Інтернет – усе вище перелічене, а також можливість зворотного зв'язку.

Резюмуючи вище зазначене, підкреслимо – ЗМІ мають як переваги, так і недоліки. Тому в процесі впровадження будь-якої форми просвітницької діяльності ніколи не можна вибрати один-єдиний канал й обмежитися виключно їм. Тільки використання в комплексі всіх або максимально можливого числа існуючих засобів комунікації дозволяє просвітницьким знанням поширюватися максимально ефективно.

Як свідчить аналіз матеріалів преси та педагогічної літератури, питання батьківської просвіти в засобах масової інформації порушується досить часто, але без належного взаємозв'язку та контакту із педагогічним суспільством, що не дозволяє підвищити ефективність такої діяльності за рахунок спільної та злагодженої роботи [230, 235]. Це є дуже важливим аспектом, оскільки ЗМІ

потужно впливають як на освіту всіх верств населення, часто перетворюючись на провідний чинник стихійного соціального навчання, так і виступають у ролі фактора безперервної освіти.

Аналіз літературних джерел [5, 8, 387] дозволив встановити, що у світовій педагогічній практиці просвіта батьків засобами масової інформації здійснюється у декількох провідних напрямках:

- загальнокультурний – світоглядні, етичні, культурологічні проблеми;
- психолого-педагогічний – основи вікової психології, особливості дитини певного віку, теорія та практика сімейного виховання (розумового, естетичного, трудового, фізичного, статевого, релігійного);
- медично-гігієнічного – питання дитячих хвороб та їх профілактики, дотримання зорового способу життя, позбавлення шкідливих звичок тощо;
- рекламно-інформаційному – поширення відомостей і привертання уваги до певних послуг, товарів, організації відпочинку й дозвілля.

Реалізація завдань просвіти батьків засобами масової інформації у Світі виконується методами інформування, пропаганди, агітації, просвітництва, популяризації педагогічних знань та розважання. До провідних форм педагогіко-просвітницької діяльності ЗМІ належить:

- друкування просвітницьких матеріалів – статті, повідомлення, огляди в періодичних виданнях; плакати, брошури тощо);
- співпраця редакцій видань із батьківською спільнотою – конференції, семінари, читання тощо;
- трансляція тематичних теле- і радіопередач;
- показ кіно- та телестрічок;
- розробка та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо [6, 7, 387].

Отже, для уточнення термінологічного поля дослідження було здійснено аналіз і конкретизацію основних понять, термін «просвіта батьків» розглянуто як процес і результат засвоєння батьками сукупності настанов, знань, досвіду, необхідних для розв'язання виховних завдань і виконання виховних функцій,

поняття «засоби масової інформації» конкретизовано як сукупність соціальних інститутів, що займаються збором, обробкою, аналізом, репрезентацією і поширенням відповідними установами інформації в масовому масштабі. Встановлено, що до основних видів ЗМІ належать: преса, книжні видавництва, радіомовлення, телебачення, кінематограф, відеозапис, звукозапис, рекламні щити й банери, Інтернет. Ключовий термін «просвіта батьків засобами масової інформації» в дисертації розглядається як спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі.

Встановлено, що просвіта батьків ЗМІ здійснюється в загальнокультурному, психолого-педагогічному, медично-гігієнічному й рекламно-інформаційному різних напрямках, основними її методами є інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація, розважання; провідними формами педагогічної просвіти є друкування просвітницьких матеріалів, співпраця редакцій видань з батьківською спільнотою, трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розробка та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо.

1.3 Витоки ідей організації просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній освітній традиції

Розгляд витоків становлення та розвитку просвіти батьків засобами масової інформації, на нашу думку, доцільно розпочинати з виникнення перших періодичних друкованих видань на території сучасної України, яка розпочинається з середини XVII ст. [232]. Першою газетою був «Львівський кур'єр» («Kuryer Lwowski»), який виходив у Львові з 1749 р. у вигляді одноденного листка польською мовою. Першою газетою в Україні, що відповідає

сучасним уявленням, стала «Львівська газета» («Gazette de Leopold»), яка щотижнево виходила впродовж 1776 р. французькою мовою. З 1783 р. І. Шіц почав видавати газету-тижневик польською мовою «Листок галицьких новин», що виходив півроку. З 1784 р. він отримав назву «Листок львівських новин», а з 1786 р. вона почала видаватися польською та німецькою мовами «Львівські тижневі новини» двічі на тиждень. Польська газета проіснувала рік, а німецька – до 1795 р. У 1796–1811 рр. видавалася німецькомовна газета «Львівський цісарсько-королівський привілейований листок для інтелігенції».

У Львові також уперше почав виходити журнал – ілюстрований літературно-науковий місячник «Зібрання творів цікавих...», що друкувався польською мовою у першій половині 1795 р. У 1811 р. починає виходити «Gazeta Lwowska», яка і понині є найтривалішим періодичним виданням в Україні, оскільки вона існувала до 1939 р. [368].

Варто зауважити, що в той час у перших львівських газетах не розміщували педагогічні сторінки, оскільки друковані видання не мали педагогічного спрямування. Вони акцентували свою діяльність насамперед на інформативній та розважальній функціях, друкуючи твори найбільш видатних діячів української просвіти того часу І. Галятовського, І. Гізеля, С. Полоцького, Ф. Прокоповича, які розглядали загальні питання виховання й навчання [586].

Журналістика на території Лівобережної України почала свій розвиток з видання в 1812 р. в Харкові газети «Харьковский еженедельник», яка висвітлювала питання ведення господарства та надавала сільськогосподарські поради [392]. У 1815 р. кількість періодичних видань збільшилися – почали виходити ще два журнали «Харьковский Демокрит» та «Украинский вестник» [710]. Перший був гумористично-сатиричним журналом, а другий – літературно-мистецьким, науковим та громадсько-політичним місячником [25], на шпальтах яких не публікувалися статті просвітницького спрямування.

Вивчення праць з історії педагогіки, педагогічної преси та журналістики (М. Азарна [26], П. Груздьов [154], І. Дубінець [201], Г. Кондратьєва [279, 280], Л. Литвін [354], І. Михайлін [392], Л. Пузирьова [550], Н. Самохіна [586])

дозволило дійти висновку, що започаткування просвіти батьків власне ЗМІ припадає на другу половину XIX століття. Підґрунтя цього процесу склали тогочасні соціально-культурні, політико-економічні перетворення в країні, пов'язані зі скасуванням кріпосного права, які викликали великий суспільний рух, зокрема й у народній освіті, та активний розвиток педагогічної науки, переосмислення ролі сімейного виховання й усвідомлення необхідності просвіти батьків, які «закладають перші зерна майбутніх успіхів або неуспіхів виховання» (К. Ушинський) [669].

Загалом період другої половини XIX століття характеризувався бурхливим розвитком педагогічної журналістики, як відгуку на запити громадської думки й найважливішого фактору розвитку народної освіти й педагогічної науки [550], яка вперше масово виявилася затребуваною освітянською та батьківською аудиторією [160, 353, 449].

Якщо на початку зазначеного періоду в журналах обговорювалися масштабні загальнопедагогічні питання, які цікавили широкі кола суспільства, то ближче до його кінця проблематика звузилася, конкретизувалася, стала носити більш практичний, прикладний характер. Значний обсяг матеріалів був присвячений проблемам педагогічної практики, потребам народної школи, а також методичним питанням, які цікавили педагогів-фахівців. Публікувалися матеріали про вчительські з'їзди, листи педагогів у редакції журналів, статті, написані народними вчителями та статті для батьків[634]. Отже, на зміну журналам з панівною теоретичною проблематикою наприкінці XIX століття прийшли практикоорієнтовні журнали для широких кіл читачів.

Початок XX століття відрізнявся регіоналізацією й вузькою спеціалізацією журналів єдиного суспільно-педагогічного спрямування у вітчизняній педагогічній просвіті та журналістиці, чого у вище зазначеному періоді не спостерігалось [695, 696, 699]. Педагогічні журнали містили суперечливі погляди, вони не відрізнялися чіткими програмами. Педагогічна періодика класифікувалась виданнями, які виражали, з одного боку, офіційну точку зору, а з іншого – суспільно-педагогічну. Педагогічні журнали цього періоду мали своїх

читачів – це педагоги, батьки, вихователі. Багато педагогічних журналів зазначеного періоду призначалися як для педагогічної аудиторії, так і для змішаної. Майже кожне велике видання випускало додаток, у якому друкувалися статті, оповідання, повісті та казки для дітей різного віку [579].

До найбільш авторитетних просвітницьких журналів педагогічного спрямування другою половиною XIX століття, які відображали передові педагогічні тенденції та формували педагогічні погляди, належать:

– «Вестник воспитания» (1890–1917 рр.) – науково-популярний журнал для батьків і вихователів, у якому висвітлювалися актуальні проблеми народного виховання, приділялася значна увага дитячій психології, дошкільному вихованню, шкільній гігієні, шкільному вихованню, а також ролі батьків у вихованні [99]. Питання важливості залучення батьків до виховання дітей для створення гармонійної сім'ї висвітлює в статті «Обов'язки батьків перед потомством» Е. Покровський: «Зазвичай думають, що тільки доля дітей залежить від батьків, а не навпаки. Між тим, насправді долі батьків тісно пов'язані з долею дітей: батьківське щастя, повнота життя та сума глибоких стимулів, які підносять та укріплюють людину, дається існуванням дітей, їх спільним життям з батьками під одним дахом, у спільного сімейного вогнища» [508].

– «Семья и школа» (1870–1880 рр.) – один з перших педагогічних журналів, який був спрямований як на дітей, так і на батьків, і головним його призначенням було надати батькам певні орієнтири в їх виховній та освітній діяльності [314].

– «Воспитание и обучение» (1887–1917 рр.) – журнал з нетривіальною для педагогічних видань того часу структурою: у першому розділі зосереджувалися тексти з виховання та освіти, а два інших наповнювалися навчальним, літературно-мистецьким матеріалом і художніми творами [250].

– «Учитель» (1861–1870 рр.) – журнал для наставників, батьків і всіх бажаючих займатися вихованням і навчанням дітей, який виходив двічі на місяць та складався з чотирьох розділів: перший розділ – статті про фізичну і духовну природу людини (включно з психологією, етикою, логікою), з педагогіки та історії виховання, а також «виклад різних наук, необхідних вчителю»; другий

розділ – статті з питань дидактики, методики, практики викладання й матеріали з «вказівкою і поясненням мистецтв і ремесел»; третій розділ – педагогічні огляди, критико-бібліографічні публікації, сучасна педагогічна хроніка й листування; четвертий розділ містив педагогічний довідковий листок [482].

– «Журнал для воспитания» (1857–1863 pp.) – метою журналу за словами його головного редактора А. Чумикова було: «Повідомляти батькам і вихователям все, що може полегшити їх працю і сприяти досягненню великої мети – зробити зі своїх дітей і вихованців добрих і обізнаних людей і корисних громадян. Знайомлячись з успіхами виховання і навчання, викликати досвідчених викладачів, відданих своїй справі, до обміну думок і спостережень, і стати посильним органом педагогічної діяльності в нашій батьківщині». Журнал виходив щомісяця і мав розділи «Загальнопедагогічні статті», «Критика», «Огляд педагогічної літератури», «Педагогічний вісник», «Педагогічна бібліографія» і «Суміш» [460].

– «Народная школа» (1869–1889pp.) – журнал виходив двічі на місяць, метою видання було ознайомлення народних вчителів з педагогічним та загальноосвітнім матеріалом й сучасним розвитком народної освіти. На відміну від інших приватних видань, журнал мав велику кількість додатків, зокрема й з політичних питань. Спеціалізуючись на проблемах народної освіти, цей журнал був політематичним, тому що розглядав такі теми, як регулювання освітньої діяльності, теорію та практику виховання, стан навчальних закладів, спеціалізовану літературу та багато іншого [412].

– «Русская школа» (1890 по 1917 pp.) – у журналі автори друкували статті з питань викладання логіки та психології у середній школі й педагогіки в жіночих гімназіях, окрім того висвітлювалися питання трудового, фізичного та естетичного виховання. Також у виданні відводилося місце для інформації з історії вітчизняної педагогіки, школи та культури, друкувалися цінні, особливо з фактичної точки зору, дослідження [580].

– «Детский сад» (1866–1868 p) – щомісячний педагогічний журнал для батьків, наставників і виховательок, який ставив такі завдання: роз'яснювати

важливість і необхідність громадського дошкільного виховання, розробляти методику дитячих ігор, знайомити батьків і вихователів зі змістом і організацією спеціальних занять з дітьми [485].

– «Журнал для родителей и наставников» (1864–1865 pp.) – журнал, на шпальтах якого висвітлювалися передові тогочасні теоретичні та практичні підходи до освіти дітей [721].

– «Библиографический показатель» (1869–1870 pp.) – щомісячний листок для батьків і вихователів (додаток до журналу «Детское чтение»), публікував рекомендаційну бібліографію книг для дитячого читання, дитячі казки, загадки, описи ігор з роз'ясненням для батьків їх ролі у вихованні у дитини якостей спостережливості, винахідливості і наполегливості [579].

– «Воспитание» (1857–1859 pp.) – щомісячний журнал для батьків і наставників, з яким співпрацювали Г. Веселовський, М. Добролюбов, М. Помяловський, П. Редкин, І. Паульсон, К. Ушинський, Р. Орбінського та інші [120].

– «Жіноча освіта» (1876–1891 pp.) – журнал для батьків, наставниць і наставників, редакція у вступній статті якого повідомляла, що у зв'язку зі сформованою обстановкою у системі навчання, «сильним прагненням до жіночої освіти», «швидким розмноженням шкіл» і недосконалістю навчальних цілей і програм, вона бере на себе завдання сприяти позитивному впливу на суспільну думку і допомагати у «виробленні вірних методів і прийомів викладання» [619].

– «Педагогический листок» (1871–1885 pp., 1892–1918 pp.) – видання для батьків і вихователів, додаток до журналу «Детское чтение», яке публікувало статті, присвячені питанням методики викладання арифметики, граматики та інших предметів, підкреслювало важливість наочності навчання [221].

Багато українських культурно-освітніх діячів другої половини XIX століття вважали пресу ефективною й найкращою трибуною для пропагування педагогічних знань й активно використовували її. Статті педагогічного змісту були найбільш оперативним, порівняно широко розповсюджуваним і чи не єдиним на той час джерелом інформації, поширення педагогічних знань,

прогресивних ідей і передової педагогічної думки [31, 49, 50, 71, 149, 151-153, 156, 192, 195, 196, 201, 211, 220, 224, 226, 269, 317, 351, 416, 422, 484, 497, 502, 516, 567, 655, 656, 676, 677, 689, 694, 727, 732]. Серед дописувачів педагогічної періодики зазначеного періоду були видатні педагоги, якими було закладено основи психолого-педагогічного (П. Каптерев [263-267, 344, 413, 594, 344], А. Симонович [220, 610-612], К. Ушинський [669-673] та ін.) та медично-гігієнічного (П. Лесгафт [245, 348-350, 439, 443], Є. Покровський [249, 507-511], І. Сікорський [596-609] та ін.) напрямів просвіти батьків.

Петро Федорович Каптерев вважається засновником слов'янської педагогічної психології. Він був продовжувачем традицій антропологічного обґрунтування освіти та виховання та збагатив вітчизняну педагогіку фундаментальними працями з теорії навчання, педагогічної технології, історії освіти й педагогічної думки. П. Каптерев розробляв проблеми теорії загальної освіти, визначив сутність і зміст освітнього процесу, форми та методи загальної освіти. Загальною підставою педагогіки він вважав антропологію (передусім фізіологію та психологію), зважаючи на це, обґрунтував необхідність варіативності загальноосвітньої школи, диференціації навчальних курсів і всієї структури навчального процесу, а також доцільність поділу шкіл на класи на основі положення про існування різних «типів розуму» (продуктивний, непродуктивний, змішаний) та, відповідно, життєвих покликань юнацтва. Виділив ознаки хорошого уроку й правильного методу навчання, звертаючи особливу увагу на евристичну методику викладання [344].

П. Каптерев високо цінував сімейне виховання й вважав, що воно має самостійне значення, а не є «як би відділенням школи: то підготовляє до школи, то допомагає проходженню шкільних уроків» [594]. Педагог послідовно сприяв з'ясуванню основ сімейного виховання, його мети, завдань, характеру, змісту та форм та вважав, що батьків і вихователів варто просвіщати в питаннях психології, педагогіки та гігієни.

Розробкою проблем сімейного виховання він вніс чималий внесок у скарбницю педагогічної літератури для батьків та вихователів, зокрема виданням

«Энциклопедия семейного воспитания и обучения» – першого науково-популярного видання, адресованого батькам[262].

Своїми працями П. Каптерев привернув увагу батьківської громадськості до справи правильного виховання малюків, познайомив її з науковими основами дошкільної педагогіки. Він підкреслював, що виховання дитини має починатися з моменту його народження, а систематичні вправи й розвиток органів зовнішніх почуттів дитини – найважливішим завданням початкового виховання. При цьому звертав увагу, що педагогічне та суспільне значення дитячих садків і ратував за їх поширення, зауважуючи, що дитячий садок не знімає з батьків відповідальності за виховання дітей. Акцентував свою увагу на необхідності живого зв'язку сім'ї з громадськими організаціями та просвіти батьків і вихователів у питаннях психології, педагогіки і гігієни у книгах «Каптерев П.Ф. Новая русская педагогия, её главнейшие идеи, направления и деятели» [264], «Педагогическая психология»[265], «Современные педагогические течения» [266].

Активна просвітницька діяльність П. Каптерева на шпальтах друкованих періодичних видань розпочалася в 1874 р., коли він опублікував результати власних педагогічних досліджень у декількох наукових журналах Санкт-Петербурга. Так, у журналі «Народная школа» № 6 та 7 у статті «Обучение детей дошкольного возраста» він уперше у вітчизняній педагогіці розглянув питання інтенсифікації розвитку та виховання розумових здібностей дітей раннього віку та зазначив, що педагогіка «недостатньо продуктивно користується ранніми дитячими роками, недостатньо експлуатує їх» [413]. Трохи пізніше в журналі «Семья и школа» № 8 та 9 з'явилася інша його стаття «Законы ассоциации психических явлений и их применение в деле обучения и воспитания», а в наступному номері – стаття «Как воспитать стойкий характер». Восени того ж року журнал «Знамя» № 10 публікує велику статтю Петра Федоровича «Этюды по психологии», а наприкінці року «Народная школа» № 11 та 12 – статтю «Эвристическая форма обучения в народной школе» [267]. Зміст зазначених п'яти статей містить у собі головні проблеми, які П. Каптерев досліджував протягом всього свого життя та які стали стрижневими в його

психолого-педагогічній творчості, а саме, питання формування світогляду, змісту й методів навчання, розвитку розуму, характеру та волі дитини.

Цільовою аудиторією П. Каптерєва були не тільки вчителі, а й батьки. Педагог переконував їх у тому, що важливим для психічної рівноваги дитини є питання взаємодії з батьками. Він акцентував увагу на тому, що сім'ї, у яких головне місце займають інтереси дорослих, а діти є придатком, або такі, де на першому плані знаходяться дитина, її щастя і інтереси, не можуть сприяти гармонійному вихованню дитини.

Крім того, головним завданням батьків, на думку П. Каптерєва, є підготовка дітей до того, щоб вони мали власні переконання й вміли реалізовувати їх відповідно до загальнолюдських інтересів і ідеалів. Батьки, на думку педагога, повинні втручатися в дитячі справи, тільки коли у малюка не вистачає сил і досвіду для реалізації задуманого, сприймаючи дитину як особистість [267]. Він справедливо вважав, що виховання дитини має починатися в родині, а для цього сім'я і насамперед батьки повинні бути відповідним чином підготовлені. У науковій творчості П. Каптерєва проблема сімейного виховання була предметом постійної дослідницької уваги. Він був одним із засновників теорії сімейного виховання як невід'ємного елементу педагогічного процесу [263], а його теоретичні розробки лягли в основу практичної та організаторської діяльності з розповсюдження методики виховання дітей в сім'ї та педагогічної освіти батьків [344].

Отже, аналіз матеріалів преси свідчить, що статті П. Каптерєва в періодичній друкованій пресі були спрямовані на те, щоб прогресували ідеї логічного взаємозв'язку сімейного виховання, дошкільної та шкільної освіти, а також підвищувалася роль батьків у цьому процесі шляхом зросту рівня їх педагогічної освіти.

Важливе значення батьків у вихованні дітей обґрунтовувала Аделаїда Семенівна Симонович, яка багато писала про зв'язок дитячих садків та сім'ї. «Першими природними вихователями є батьки та переважно у перший період життя – мати» – писала А. Симонович. «...У підростанні молодого покоління

наступає такий період розвитку, коли, крім морального впливу, дорослі повинні знайомити його з тими вдосконаленнями розвитку розуму, які обумовилися прогресивним розвитком людської думки взагалі. Тут стає необхідним, щоб виховання перейшло від рук батьків до сторонніх осіб, які спеціально займаються передачею пізнань розумових» [612].

А. Симонович була співзасновником, редактором та автором багатьох статей журналу «Детский сад», який виник з бажання поділитися роздумами про суспільне виховання дітей заснованими на власному практичному досвіді виховання дітей у дитячих садках. Відзначаючи значення суспільного виховання дітей, А. Симонович ніколи не мислила його ізольованим від сімейного й підкреслювала, що «найприродніше виховання, яке тільки людина може отримати, є виховання в сім'ї», і батьки повинні щодня приділяти дитині достатньо уваги; адже тільки близько 5 годин на день він проводить в саду, де вчиться жити в суспільстві, увесь інший час належить матері та батькові. Важливим з погляду розуміння педагогічних поглядів А. Симонович, був перший програмний номер журналу, у якому йшлося про те, що редакція «не буде випускати з уваги та домашнього виховання, бо останнє має гармоніювати з вихованням дитячого садка, в іншому випадку воно паралізує його благодійну дію» [612]. Цінною з огляду на тематику дослідження є стаття «Педагогическое значение детского домашнего музея», у якій автор наголошувала важливість надання батьками певної свободи дітям наймолодшого віку у виборі іграшок та потуранні «...страсті до розглядання та збору предметів, які часто зустрічаються на дорозі. Діти підбирають камінчики, скельця, словом. Усе, що збуджує їх увагу». Вона зазначала, що «Створивши подібний музей, дитина не тільки використає приємно часи свого дозвілля, але і отримає дієві пізнання щодо форм та властивостей природи, рука її стане ловкою, вона привчиться до порядку, охайності та ощадливості...» [610]. Отже, педагог у своїй публіцистичній діяльності пропагувала важливість родинного виховання та необхідність підвищення рівня педагогічної культури батьків.

Костянтин Дмитрович Ушинський, педагог, письменник, основоположник вітчизняної наукової педагогіки, пропагував демократизацію народної освіти й ідеї народності виховання. Крім того, він був одним з основоположників педагогічної теорії сімейного (батьківського) виховання дітей, отже, його справедливо можна назвати «батьком вітчизняної сімейної педагогіки». Педагогічні ідеї К. Ушинського відображені в книгах для початкового класного читання «Детский мир» (1861 р.) і «Родное слово» (1864 .), фундаментальній праці «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» (1868-1869 рр.) та інших педагогічних роботах. Стосовно тематики дослідження, викликають зацікавлення його погляди на батьківську просвіту, яку він розумів як першооснову формування особистості людини, закликаючи батьків і педагогів заохочувати дітей у їх поривах до самостійної діяльності, продумано й вміло керувати ними, не допускаючи ні надмірного напруження сил дітей, ні надмірного полегшення, так як ці крайнощі можуть сприяти появі в них ліні, пасивності [671].

Постійний дописувач журналу «Журнал для воспитания» К. Ушинський, як педагог, друкував статті, у яких розкривав свої погляди на систему виховання й освіти. У журналі «Журнал для воспитания» він опублікував статтю «О пользе педагогической литературы», у якій, визнавши, що оскільки батьки завжди є «вихователями своїх дітей і кладуть перші зерна майбутніх успіхів чи не успіхів виховання», висвітлив свої погляди щодо формування освіти й просвітницької діяльності, зокрема серед батьків:

- педагогічна теорія та практика повинні бути взаємопов'язані для досягнення максимального ефекту від освіти та просвітницької діяльності;
- педагогічна література для вчительської спільноти є джерелом інформації щодо передових технологій і практик освіти;
- педагогічна просвіта батьків, зокрема й засобами педагогічної друкованої преси, є запорукою грамотного виховання дітей, оскільки саме від батьків та критеріїв, які вони ставлять до виховання, залежить розвиток та життєвий шлях дитини [670].

З огляду на тематику дослідження, актуальності вище наведена стаття набуває в тому сенсі, що К. Ушинський зауважив у ній, що не для одних вихователів необхідна педагогічна література, вона необхідна також і для батьків. Адже, саме батьки вибирають рід виховання для своїх дітей, вихователя або заклад, призначають дорогу в життя. Для всього цього вони повинні мати ясні й здорові поняття про ознаки різних нахилів у дитини, знати вимоги й мету різних родів виховання й навчання, вміти обрати й оцінювати вихователя, знати виховні заклади, їх курси, їх вимоги, їх цілі, вміти оцінювати їх достойність та недоліки тощо. Отже, саме педагогічна просвіта батьків, зокрема й підготовкою спеціальної літератури для них, була актуальним завданням того часу, на думку педагога.

У статті «Про народность и общественное воспитание» К. Ушинський розглянув загальні історичні основи європейської освіти, окреслив положення навчально-виховательської справи багатьох народів, виділивши найбільш характерні особливості кожного та встановив, що ідея народності тісно пов'язана із сімейним вихованням [669]. Крім того, певний внесок у справу дослідження та пропагування педагогічних знань серед батьків внесла стаття «Три элемента школы», у якій автор визначив найбільш актуальні завдання, нерозривність виховання та навчання, суспільне та державне значення школи, а також розкрив роль батьків у цьому процесі, зауваживши, що вона полягає в наданні психолого-педагогічної підтримки дитині у засвоєнні знань [672].

Крім того педагог активно співпрацював з журналами «Современник» (1852-1854 pp.) і «Библиотека для чтения» (1854–1855 pp.). З 1860 р. став головним редактором журналу «Журнал министерства народного просвещения», який завдяки йому перетворився на повноцінний педагогічний журнал, який розглядав та пропагував нові течії в галузі народної освіти та висвітлював головні форми просвіти батьків [673].

Отже, К. Ушинський у своїх роботах не тільки визначив необхідність просвіти батьків, але й зазначив, що вона повинна відбуватися не тільки у взаємодії зі школою, але й друком відповідної літератури педагогічного спрямування.

Одним з тих, хто зробив свій внесок у розвиток медико-гігієнічного напрямку просвіти батьків, був Петро Францевіч Лесгафт, видатний біолог, анатом, антрополог, лікар та педагог. Основні свої педагогічні погляди він висловив у книзі «Семейное воспитание и его значение». П. Лесгафт заклав наукові основи сімейного виховання дітей та висунув перед батьками вимогу: «щадити особистість своєї дитини» [350], показав, як важливо поєднання певної свободи дії та розумного керівництва, любові й уваги до їх потреб і потреб з боку батьків. При цьому він особливо виділяв період сімейного виховання з дня народження дитини до вступу до школи (до кінця сьомого року), якому надавав дуже важливе значення в розвитку особистості людини.

П. Лесгафт визначив такі типи учнів: лицемірний, честолюбний, добродушний, забито-м'який, забито-злісний, пригноблений, ідеально-моральний та показав найрізноманітніші зовнішні прояви особливостей дітей кожного типу, характерні ознаки їх психологічним складом, розумовий розвиток і моральні якості, розкрив залежність формування конкретного типу від сімейних умов і від характеру виховання.

Він виступав за педагогічну грамотність і вихованість батьків, вважаючи, що тільки за цієї умови можливий успіх у вихованні дітей. Педагогічно грамотні батьки не перетворюють дитину на іграшку, але і не вважають його тягарем у своєму житті. Поважаючи особистість дитини, розумно виховуючи його, допомагаючи проявитися його здібностям, вони забезпечують успіх сімейного виховання.

П. Лесгафт бачив головне завдання батьків у тому, щоб вони створили в родині такі умови, які дозволили б дітям з раннього віку вільно і гармонійно розвиватися, посильно брати участь у діяльності дорослих. Правильно поставлене сімейне виховання, на думку П. Лесгафта, має створити нормальний тип дитини, зберегти та розвинути найцінніші його якості: вразливість до всього навколишнього, самодіяльність, чуйність, щирість, правдивість, інтерес до пізнання тощо [349]. Ці ідеї він представляв на сторінках таких педагогічних

друкованих видань, як «Вітчизняні записки», «Русская школа», «Вожатый», «Семья и школа», «Русское богатство» тощо [348].

У 1887 р. педагог надрукував статтю «О педагогической литературе последнего времени» [439], у якій висловився відносно безсистемності та певної неузгодженості педагогічної літератури, зокрема й для батьків. У тому ж 1888 р. випустив у світ першу частину «Руководство по физическому образованию детей школьного возраста». У 1894 р. П. Лесгафт надрукував статтю «Об играх в семье», у якій вказував на те, що свою першу освіту в сім'ї дитина отримує через імітаційні ігри, у яких вона повторює все те з навколишнього життя, що залишає в ній найглибший слід» [443].

Отже, батьки, на думку педагога, повинні приділяти максимальну увагу власній поведінці в процесі виховання дітей, адже саме вона є вирішальним фактором формування особистості. У статті «Значение физического воспитания в семье и школе. Ответ П.Ф. Каптереву», опублікованій у 1898 р. в журналі «Русская школа», П. Лесгафт підкреслював, що школа не може існувати без фізичної освіти – «Фізичні вправи повинні бути в школі неодмінно щоденними», «по можливості, між окремими уроками й однакового з ними значення» [154].

Дослідженням питань дитячого фізичного розвитку був засновник і редактор журналу «Вестник воспитания» (1890–1895 рр.) Єгор Арсеньєвич Покровський, який своєю науковою та просвітницькою діяльністю доводив, що успіх усього подальшого виховання дитини залежить від того, наскільки правильно здійснювався її початковий розвиток, підкреслював важливість встановлення постійних і тісних зв'язків між педагогами та лікарями в справі виховання дітей. Кращою системою виховання вважав таку, за якої звертається однакова увага на душевний і фізичний розвиток дитини. Виділяв два фактори, що впливають на здоров'я: спадковість і середовище. Вважав, що метушлива, напружена діяльність сучасного суспільства, що викликається боротьбою за матеріальні багатства, шкідливо відбивається на підростаючому поколінні, адже дитина повинна знаходитись в сприятливих умовах щодо повітря, світла, сну, руху, щоб ніщо не впливало негативно на її організм і особливо на її нервову

систему. В інтересах збереження здоров'я дітей Є. Покровський звертав увагу батьків, педагогів і лікарів на особливості формування в дитинстві кісткової та м'язової систем, на вплив раціону харчування та різних прийомів фізичного розвитку. Піклуючись про фізичний розвиток учнів у школах, з особливою енергією пропагував рухливі ігри на свіжому повітрі, коли діти самі можуть регулювати фізичне навантаження, що знижує кількість травм [507, 509-510]. Свої педагогічні ідеї Є. Покровський висловлює на шпальтах періодичних видань, друкуючи статті «Игры у поселян Московской губернии» [249], «Обязанности родителей перед потомством», де зазначає, що «зазвичай думають, що тільки доля дітей залежить від батьків, але не навпаки. Між тим, насправді долі батьків тісно пов'язані з долею дитини: батьківське щастя, повнота життя та сума глибоких стимулів, що звеличують та зміцнюють людину, надається існуванням дітей, їх спільним життям з батьків під одним дахом, у спільного сімейного вогнища» [508]. Педагог розповсюджував свої педагогічні ідеї читанням публічних лекцій «О кормлении грудных детей» і «О значении детских игр в отношении воспитания и здоровья», робив наукові доповіді з дитячої гігієни та надрукував такі праці з тих самих питань: «Физическое воспитание детей у разных народов, преимущественно России. Материалы для медико-антропологического исследования» [511], «Детские игры, преимущественно русские в связи с историей, этнографией, педагогикой и гигиеной» [507] і «Первоначальное физическое воспитание детей. Популярное руководство для матерей» [510].

Одним з перших вітчизняних представників «експериментальної педагогіки» був психіатр та публіцист Іван Олексійович Сікорський, який спеціалізувався на клінічній психіатрії та педагогіці. Коло його наукових інтересів було дуже широким і відрізнялося прагненням зібрати воедино дані про людину, створити цілісне наукове уявлення про розвиток дитини. У його дослідницькій діяльності було кілька напрямків: питання виховання і навчання дітей; вивчення дошкільного дитинства, дітей важких у вихованні тощо [596-609].

У статті «Психологическое значение детства и дошкольного периода» І. Сікорський обґрунтовує важливість вивчення дитинства, зокрема дошкільного

періоду, зазначаючи наступне: «Чи необхідно доводити важливість цього питання! Необхідно без уповільнення звернутися до фактичної сторони справи і вивчати дітей, яких ми всі любимо і яких так мало знаємо. Першим кроком на цьому новому шляху має бути встановлення права громадянства за психологією дитинства і за дитячої біографією. Зрілий чоловік з рівним правом може сказати: покажіть мені моє дитинство; поставте переді мною дзеркало минулого! І це – законне право кожного. З цього випливають психічні характеристики, які фактично є відображенням нашої душі та нашого обличчя. Раннє дитинство й дошкільний вік – ось той період життя й той виворіт людської душі, які необхідно розпізнати, щоб передбачити майбутню психологічну біографію людини й вміти направити духовний розвиток юної людської істоти. Ознайомлення з раннім дитинством і з дошкільним періодом життя є важливим у справі психологічного розвитку людини взагалі й у справі правильної постановки виховання зокрема. Тому повинна бути створена психологія дошкільного віку, має бути розпочато систематичне вивчення дітей як запорука майбутнього правильного розвитку їх характеру. Це завдання може бути досягнуто з найбільшим успіхом у центрі дитячого життя – у дитячих садках. Тому дошкільний вік є єдиним, що більш не повториться у часі, коли душа дітей цілком може бути вивчена й розцінена» [597].

У статті «О состоянии духа перед самоубийством» І. Сікорський досліджує питання, які не були до того часу предметом обговорення педагогічного суспільства, а саме питання самогубств серед підлітків розглядаючи самогубство як складний багатоаспектний психологічний акт. Автор розкриває причини і фактори суїциду серед підлітків, характеристики їх поведінки, визначає особливості психологічної допомоги [604].

Питання національних цінностей та традицій сімейного виховання в батьківській просвіті розглядаються в педагогіко-просвітницькій діяльності Г. Ващенко [82-87], С. Русової [568-570, 574-577] та І. Франка [681-684].

Дослідженню та пропагуванню необхідності виховання молоді на принципах національного традиційного родинного виховання присвячено науково-педагогічну діяльність професора Григорія Григоровича Ващенко, який

відстоював необхідність гармонійного виховання особистості, а також систематизував сукупність методів і принципів навчання, виступав за виховання в дітей та молоді любові до Батьківщини, одним з перших дав ретроспективний аналіз українського виховного ідеалу. Педагог вважав провідним елементом виховання саме розумове виховання [84]. У працях Г. Ващенко глибоко аналізував виховні ідеали, які людство сформувало впродовж свого розвитку, дослідив та порівняв такі виховні ідеали, як християнський, загальноєвропейський, український національний, націонал-соціалістичний й більшовицький [82].

Відносно власне українського національного виховного ідеалу, то Г. Ващенко був впевнений, що український народ, якому притаманні власні ментальні та психічні особливості, має певне призначення, свій національний український виховний ідеал повинен творити на засадах християнства та загальноєвропейської культури. Ці ідеї знайшли своє відображення у праці педагога «Виховний ідеал» [83].

Педагогічні погляди Г. Ващенко широко висловлював на шпальтах педагогічних періодичних видань, зокрема його стаття «Робота Полтавського кабінету соціальної педагогіки», надрукована у журналі «Шлях освіти» (1922–1930 рр.) містить зауваження відносно відсутності у школі певної методики та підходів щодо вивчення літературної творчості самих дітей, а щодо дисципліни вважав за необхідність проводити роботу над організацією дитячого життя як запоруки дисципліни. [85].

Питання зв'язку школи з життям, її організації як педагогічного комплексу та громадсько-культурного центру Г. Ващенко розкриває у статтях «Школа як громадсько-культурний центр» [86] та «Конференція робітників установ соціального виховання закритого типу в м. Полтаві» [87], розглядаючи передовий на той час досвід А. Макаренка щодо організації навчання в школах закритого типу на принципах праці, сформованих трудовою дисципліною. Автор зауважує, що «у майбутньому з колишніх неповнолітніх злочинців вийдуть учені й організатори нового життя», а успіхи колоні пояснює тим, «що вона стала на

зовсім новий шлях організації педагогічної роботи» [86]. Отже, у публікаціях педагогічного спрямування на шпальтах періодичних друкованих видань Г. Ващенко природно поєднував ідеї національного родинного виховання з дослідженням передового педагогічного досвіду.

Вагомий внесок у справу розвитку концепції національного виховання зробила педагог-теоретик, соціальний педагог та письменниця Софія Федорівна Русова. Вона активно досліджувала та пропагувала принципи індивідуалізації і соціалізації виховання [571-573, 578]. Реалізацію останнього принципу покладала на школу, яку на думку педагога мало націоналізувати й ввести рідну мову, а необхідно змінити весь її устрій, запровадивши принципово інші цілі і принципи виховання, наповнивши роботу новим змістом, адже саме школа має стати осередком соціального виховання, підпорядковуючи свою роботу принципу самодіяльності дітей [568].

С. Русова була активним дописувачем низки освітньо-педагогічних журналів, а з 1910 р. стає співредактором першого україномовного педагогічного журналу «Світло» (1910–1914 рр.), на сторінках якого було надруковано понад сто її праць, зокрема «Дитячий сад на національному ґрунті» [569], «Дошкільне виховання» [570], «Націоналізація дошкільного виховання» [575, 574], у яких автор висвітлювала досвід роботи дитячих садків європейських країн, актуалізувала значущість дошкільного дитинства та необхідність виховання дітей із раннього віку на національній підґрунті.

У статті «Просвітницький рух на Україні в 60-х роках», надрукованій у журналі «Вільна Українська Школа» (19147–1918 рр.), автор досліджує проблему творення національної системи виховання і навчання, підґрунтям якої повинні бути історичні аспекти розвитку державності в Україні [576].

Цікаві ідеї щодо особливостей і головних принципів колективного виховання дітей, ґрунтуючись на загальноприйнятому європейському досвіді, С. Русова висловлює у статті «Система Монтесорі», констатує: «...головним обов'язком кожного вихователя та керівника дитячою школою є спостерігати

дитину в усіх її найдрібніших проявах з тим, щоб добре і безпомилково пізнати й зрозуміти її істинне особисте єство» [577].

Всебічну підготовку молодого покоління до здійснення найвищого ідеалу нації, а саме досягнення власної державності, вважав головним з аспектів педагогіко-просвітницької діяльності Івана Якович Франко [684]. Він називав національне виховання безупинним процесом творення й вдосконалення нації, серед основних рис українця виділяв свідомий патріотизм, вихованість, високу моральність, господарність, освіченість, професіоналізм, витривалість, фізичну та естетичну досконалість, підприємливість, ініціативність тощо. Зміст і методи навчання та виховання він визначав як квінтесенцію спільної роботи школи та сім'ї. І. Франко зробив великий внесок у висвітлення української народної педагогіки, досягнень педагогічної культури Київської Русі, українського відродження XVI – XVII століть, історії вітчизняного шкільництва в Західній Україні межі XVIII – XIX століть тощо. Він також перший в історії української педагогіки порушив питання лінгво-педагогічної суті та значення дитячої мови [681-683].

Отже, починаючи з середини XIX ст., на сторінках загальнопедагогічних і спеціальних часописів активно висвітлювалися питання педагогічної просвіти батьків, а також напрямів розвитку та становлення сімейної педагогіки. Вітчизняні педагоги, письменники, громадські діячі того часу намагались всебічно обґрунтувати виховний вплив сім'ї на формування у дітей рис характеру, почуттів, звичок, прагнень, мотивів тощо, спираючись на національні виховні ідеї [234]. Найбільш актуальними на цей період були проблеми визначення ролі й місця сім'ї у системі факторів, що впливають на формування особистості й визначають її характер; оволодіння батьками психолого-педагогічними знаннями для здійснення виховання дітей; визначення змісту психологічної та педагогічної інформації необхідної для правильного й ефективного виховання в сім'ї.

За часів СРСР та УРСР просвіта батьків ЗМІ ґрунтувалася на пріоритеті суспільного виховання перед сімейним в інтересах суспільства та державному контролі за виконанням батьками своїх обов'язків [363, 364].

Оскільки у СРСР виховання було справою державного масштабу, завдання виховання всебічно розвиненої особистості вирішувалася централізовано на державному рівні в суспільно-політичному контексті. Як стверджувала Н. Крупська під час виступу на конференції з педагогічної освіти в доповіді «На путях нової школи»: «Немає нічого більш наївного, ніж твердження, що педагогіка може та повинна бути далекою від політики. Педагогіка – це наука на три чверті суспільна, тому ніяк від неї не можливо відділяти гострі проблеми політики, гострі проблеми сучасності» [331].

Пріоритетом освітнього процесу зазначеного періоду було загальнонародне або суспільне виховання, згідно з яким усе суспільство й кожен його інститут повинні бути школою виховання. Така діяльність різко протиставляла комуністичну або суспільну модель виховання буржуазній або родинній, що знайшло відображення у творчості Н. Крупської: «Буржуазний лад, що покоївся на засадах вільної конкуренції, перетворював життя в боротьбу за існування, де інтереси однієї особи протистояли інтересам усіх інших, перебували в протиріччі з інтересами цілого. Увесь уклад суспільного життя протидівав розвитку громадських інстинктів. У тому ж напрямку впливала й сім'я. Сім'я протиставлялася суспільству» [327].

Реалізація завдань суспільного виховання вбачалася у формуванні нової людини в нерозривному зв'язку зі створенням матеріально-технічної бази комунізму і вдосконаленням соціалістичних суспільних відносин, поступовим переростанням їх у комуністичні відносини. Передбачалося, що воно відбувається в суспільно-перетворюючій діяльності людей, що будують комуністичне суспільство, у результаті засвоєння ними нових норм і правил життя в родині, школі, на виробництві із залученням усіх державних і громадських організацій. Вважалося, що головним фактором формування нової особистості, нових відносин між людьми є трудовий колектив, а також органи соціалістичної держави, комсомол, профспілки, кооперативні та інші масові організації [347, 651]. Задля вирішення цих завдань у 1917 р. було створено Державну комісію з просвіти з метою налагодження зв'язків і допомоги в організації джерел

матеріальної, ідейної та моральної підтримки установам у державному загальнонародному масштабі [164].

Вважалося, що суспільне виховання є комплексним явищем та повинно складатися з виховання громадських інстинктів, суспільної свідомості й громадських навичок через мережу навчальних закладів [327, 414]. У документі «Основы законодательства СССР и союзных республик о народном образовании» зазначається, що держава, сім'я й громадські організації спільними зусиллями повинні забезпечити виховання й освіту підростаючого покоління в суспільному контексті [210, 457].

Отже, у межах такої політики сім'я займала другорядне місце після школи за ступенем впливу на процес формування особистості дитини. Законодавчо визнавалося право держави та суспільства втручатися в життя родини й контролювати виконання батьками своїх обов'язків. Позиція держави полягала в тому, що виховання – не приватна, особиста справа окремої сім'ї, а суспільний обов'язок [678]. Обов'язком батьків було піклування про дітей та їх виховання, виконання завдань, поставлених державою перед суспільством, при цьому головним завданням стало навчити батьків виховувати дітей відповідно до нових соціальних умов [289], що актуалізувало необхідність педагогічної просвіти батьків. Проваджувана в той час активна боротьба влади за ліквідацію неписьменності населення суттєво розширювала межі батьківської просвіти [621, 165].

Різноманітні форми роботи з батьками того часу були взаємопов'язані й утворювали єдину струнку систему форм виховання (лекції, практикуми, семінари, бесіди, консультації тощо). Вони передбачали ознайомлення батьків з основами теоретичних знань, з новаторськими ідеями в галузі педагогіки та психології, значною мірою з практикою роботи з дітьми. Особливістю досліджуваного періоду був тісний взаємозв'язок педагогічної просвіти та педагогічної пропаганди.

Однією зі специфічних форм тогочасної роботи з батьками були конкурси на найкраще виховання дитини, які організовувалися за участі державних і

партійних органів. Вважалося, що участь у конкурсі змушувала батьків проявляти додаткову турботу про дітей, підкреслюючи особливе привілейоване становище дітей в сім'ї та суспільстві, яке охоронялося державою. Активно пропагувалася ідея про те, що діти в новій радянській родині є її головним змістом [197].

Отже, незважаючи на просування ідеї щодо сім'ї як головного осередку суспільства, у питаннях виховання дітей вона розглядалася як другорядний інструмент, який повинен був доповнювати суспільне виховання, а просвіта батьків повинна була бути спрямована на реалізацію саме цих цінностей.

Просуванню просвіти батьків у психолого-педагогічному напрямі сприяло друкування агітаційних плакатів, які в доступній формі доводили до відома правила дитячої гігієни, виховання дітей тощо. Яскравими прикладами таких плакатів були:

– «Митинг детей» (А. Комаров, 1923 р.) є зразком поєднання наочності й доступності медичних указівок батькам і вихователям, зі своєрідним гумором, коли діти вимагають від батьків «сухих та чистих пелюшок, здорових батьків, чистого повітря та світла,..»;

– «Соски и жвачки (тряпки для сосания из жованого хлеба) убили сельских детей больше, чем пули солдат» (1925 р.), «Матері, які не підкинули дітей! Ідіть до Рад соціальної допомоги – там вам допоможуть» (1925 р.), «Матери, кормите детей грудным молоком. Рахит – английская болезнь!» (1925 р.) – створені спеціально реалістичними та зрозумілими для багатомільйонного сільського населення, у якого не було доступу до акушерок та інших лікарів;

– «Долой избиение и наказание детей в семье!», «Не бей ребенка – это задерживает его развитие...», «Дай ребенку спокойно поест!» – ці плакати були спрямовані на боротьбу з дитячою безпритульністю шляхом створення більш комфортних умов проживання дітей у родині;

– «Чем детей ругать и бить, лучше книжку им купить» – плакат орієнтований на сільських жителів, пропонував за допомогою книги одночасне розв'язання проблеми дитячої освіти, організації дозвілля і правильного виховання [501].

Важливим аспектом психолого-педагогічної просвіти батьків зазначеного періоду було видання нової педагогічної періодики, яка була невід'ємною складовою державної системи політосвіти, а також трибуною культурно-освітньої та політики-виховної роботи серед населення та видавалася на семи мовах [357]. До найбільш авторитетних видань педагогічного спрямування можна віднести наступні: «Путь просвещения», «Учитель», «О наших детях», «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Українська школа» тощо),

– «Шлях освіти» (1922–1930 рр.) – щомісячний науково-педагогічний журнал, орган Народного комісаріату освіти УСРР, який спочатку виходив російською мовою під назвою «Путь просвещения» з уточненням у підзаголовку: «Педагогический журнал. Теория просвещения, методология, просветительная практика, быт», а з 1923 по 1926 р. назва часопису почала подаватися українською і російською мовами: «Шлях освіти» – «Путь просвещения», аналогічно з вміщуваними в ньому матеріалами, з 1927 р. видання стало повністю україномовним та виходило під назвою «Шлях освіти».

На педагогічний часопис «Шлях освіти» покладалися завдання донесення до широких мас інформації про концептуальні засади розвитку освітньої галузі, охоплюючи питання організації освіти, професійної освіти, соціального виховання, політично-освітньої роботи, педології та методології, проблем підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, освітньої практики, шкільних підручників та педагогічної преси, повідомлення з учительських з'їздів, наукових дискусій тощо. Основними розділами журналу були такі: «Загальний відділ», «Практика освітньої роботи», «Експериментальний відділ», «Методи освітньої роботи», «Педагогічна (Освітня) практика», «Педагогічне (Освітнє) життя», «Освіта робочої молоді» «Дитячий рух», «Інформаційний відділ», «Бібліографічний відділ», «За кордоном». Назва журналу за час його існування змінювалася кілька разів: у 1931–1941 р. він виходив під назвою «Комуністична освіта», з 1945 р. – «Радянська школа»[173, 187].

– «Шлях виховання й навчання» (1927–1939 рр.) – педагогічно-методичний (три)місячник, що видавався у Львові та спочатку виходив як додаток до

педагогічного журналу «Учительське Слово», а з 1930 р. – окремим виданням із власним додатком «Методика і шкільна практика». На сторінках журналу розглядалися теоретичні питання виховання й навчання, публікувалися дидактично-методичні розробки для всіх шкільних предметів і наукові статті з методики та практики виховання в народних школах, розвідки з історії педагогіки, педагогічної психології, психофізики, статей про систему виховання й навчання за кордоном та про основи мистецького виховання в народних школах [372]. У зверненні «До наших читачів» редакція, підсумовуючи діяльність журналу за чотири роки, наголошувала на тому, що саме це видання започаткувало «традицію вироблення української педагогічної думки» [714].

– «За комуністичне виховання дошкільника» (1931–1941 рр.) – журнал, який сприяв становленню й зміцненню дошкільного виховання в Україні. Як зазначалося у вступному слові редколегії: «Журнал «За комуністичне виховання дошкільника» розрахований на вихователів, методистів і організаторів справи дошкільного виховання. Журнал висвітлює теоретичні питання комуністичного виховання дітей дошкільного віку; систематично вміщує статті з історії педагогіки та з окремих методик роботи з дітьми-дошкільнятами; популяризує досвід кращих вихователів, завідуючих дитячих садків, інспекторів і методистів дошкільного виховання; подає критику і бібліографію педагогічної та дитячої літератури; друкує пісні, поезії, оповідання для використання їх у роботі з дошкільнятами» [109]. Усі опубліковані матеріали подавалися в розділах: загальний, організація дошкільної справи, теоретичні питання дошкільного виховання, методика, допомога молодим кадрам, підготовка кадрів, літературно-музичний матеріал, досвід місць, хроніка, бібліографія. Цікавим є те, що в журналі значну увагу було приділено висвітленню новітніх західноєвропейських педагогічних систем у напрямі дошкільного виховання, друкувалися фрагменти творів М. Монтесорі, О. Декролі, П. Кергомар, Ф. Фребеля тощо. На сторінках журналу давалися конкретні поради вихователям та батькам щодо правильного підходу до виховання малят, а також необхідні практичні матеріали: описи ігор та занять, викрійки виробів, художні твори для читання тощо.

Серед авторів опублікованих статей були психологи, педагоги, лікарі, вихователі-практики. Аспекти дошкільного виховання висвітлювали в журналі С. Абрамсон, П. Волобуєв, А. Гендрихівська, А. Гольдіна, М. Григор'єв, Т. Губенко, О. Дорошенко, Ц. Каган, Р. Ліберфаб, С. Литвинов, К. Меркулова, Є. Моложава, С. Моложавий, Є. Сухенко та ін. Журнал публікував статті і російських науковців, зокрема Ю. Аркіна (фізична культура), Ф. Блехер (навчання грамоти), Р. Жуковської (праця) тощо. Постійними авторами та активними співробітниками окремих рубрик журналу були С. Абрамсон, А. Гендрихівська, А. Гольдіна, У. Кузьменко, Е. Магнетштейн, К. Меркулова та ін. [134-137, 227, 320, 361, 367, 402, 432, 478, 480, 532, 542, 554, 555, 615, 616, 726].

– Журнал «О наших детях» (1928–1930 рр.) – метою періодичного видання було ведення педагогічної пропаганди серед усіх верств населення в містах та селах, залучення до обговорення питань освіти дітей широкої читацької аудиторії на противагу вузькоспеціалізованим виданням призначеним для вчителів. У часописі друкувалися статті різної тематики, зокрема «Что я помню из прочитанных в детстве книг» [325], «Позорное отношение к детскому труду» [324], «О коллективном труде детей» [330], «В Саратове все дети дошкольного возраста (до восьми лет) в этом году будут ходить в детские сады» [329].

– «Радянська освіта» (1923–1931 р.) – громадсько-педагогічний щомісячник, який надавав методичну підтримку вчителю, всебічно висвітлював питання та проблеми, які поставали перед педагогами. Журнал складався з наступних розділів: 1) загальний політично-педагогічний – містив провідні педагогічні статті, статті політичного змісту, висвітлював основні аспекти освітньої політики тощо; 2) наука й техніка; 3) з педагогічної практики – висвітлював досягнення в галузі соціального виховання та освіти загалом, дискусійні методологічні, програмові та планові праці педагогів; 4) з практики політосвіти – викладалися завдання, зміст, форми, методи навчання та виховання; 5) життя на місцях – містив дописи, огляди роботи та побуту; 6) дитячий рух та творчість; 7) інформація та хроніка; 8) бібліографія – огляд журналів, газет, неперіодичних видань, показники літератури; 9) – листування з читачами та об'яви [711].

Аналіз педагогіко-просвітницької діяльності журналів дозволив виділити певні етапи його розвитку та становлення: 1923–1924 рр. – переважання статей загального характеру, зміст журнал слабо диференційований; 1925–1926 рр. – починається структурований розгляд спеціально-конкретних тем, педагогічно-болючих та громадсько-актуальних питань; 1927–1928 рр. – період планової та систематичної праці за усталеними раніше напрямками, типова структура була доповнена розділами: відділ соцвиху й дитруху, який надавав статті методологічного та педотехнічного характеру, методика та практика школи; політосвітній відділ; 1929–1931 рр. – етап політизації видавницької діяльності журналу з переважанням матеріалів доповідей про освіту, питання політосвіти, громадсько-політичну роботу школи, політехнізацію школи, соціалістичну реконструкцію села та школи, соцзмагання та ударництво, антирелігійне й інтернаціональне виховання тощо [110, 188, 352, 479, 512, 514, 527, 551, 552, 626, 722].

Новими та дієвими елементами в структурі місцевого та національного, зокрема й педагогічного, друку того часу були обласні газети. На території України такими були газети «Зоря», «Социалистическая Украина» «Социалистический Донбасс» тощо. Усього в зазначений період видавалося більше тисячі газет, їх кількість невпинно зростала. До середини 30-х рр. в країні склалася розгалужена диференційована система багатонаціонального друку. По горизонталі: центральні, республіканські, крайові, обласні партійні газети; центральні, республіканські видання для селян; центральні, республіканські молодіжні видання; центральні, республіканські галузеві видання. По вертикалі: республіканські, крайові, обласні, міські, районні (з серпня 1930 р.), багатотиражні газети. Усі ці друковані видання сприяли підвищенню рівня обізнаності населення за різними напрямками, відповідно й педагогічного [357].

З огляду на досліджувану проблему, а також з урахуванням особливостей пануючої на той час ідеології та впливу на розвиток просвітницької діяльності, вважаємо за доцільне докладно розглянути педагогічну спадщину Н. Крупської на сторінках періодичних друкованих видань та її ставлення до просвіти батьків.

У контексті дослідження вище зазначеної проблеми її погляди набувають особливої важливості, адже за її словами «без грамотних батьків не буде грамотних дітей» [326]. Тому вона всебічно сприяла батьківській просвіті для побудування соціалістичного майбутнього, зокрема вона стала ініціатором видання журналу «О наших детях», на шпальтах якого висвітлювалися злободенні проблеми тогочасного батьківства, обговорювалися питання виховання дітей у школі та сім'ї, журнал сприяв зближенню цих провідних виховних інститутів.

У статті «О советской школе», опублікованій у журналі «Народное просвещение» у 1918 р., Н. Крупська висвітлила проблему необхідності захисту свідомості дітей від шкідливого впливу релігії, жорстокого розділення релігії та школи, а також необхідності просвіти батьків адже «батькам дуже мало говорять про необхідність захищати душу від усього того, що впливає на цю душу» [415].

У статті «Контроль сверху и контроль снизу в деле народного образования» (вперше опублікована в газеті «Правда» № 76 від 20 квітня 1918 р.) висвітлено проблему недостатньої ефективності роботи шкільних батьківських комітетів, адже в тогочасній своїй формі вони не виконували свого завдання. Н. Крупська пояснює це тим, що до складу комітету входили не всі батьки, часто туди не входили найбільш свідомі робітники, зайняті різними громадськими посадами, які вважали участь у батьківському комітеті справою другорядною. Найбільш вагомою причиною вона вважала те, що батьки мало знайомі з питаннями виховання й освіти, тому вони не можуть нічого заперечити вчителю, який односторонньо й неправильно висвітлює питання. Виходом з цієї ситуації вона вбачала те, що необхідно підняти рівень знань батьків у цій справі й дати їм право залучати експертів з відповідних галузей.

У відповіді на питання анкети видання «Учительская газета» «Чи потрібно ввести обов'язкове навчання грамоти?» Н. Крупська зауважила, що акцент треба робити не тільки на підвищення рівня батьківської освіченості, а й підвищувати рівень їх відповідальності за навчання дітей [668].

У статті «О социалистическом воспитании», надрукованій у газеті «За коммунистическое просвещение», вона наголошувала на необхідності організації

консультацій з соціального виховання для дітей та їх батьків, куди вони могли б звернутися для вирішення проблем, що постали перед ними [223].

Окрім того, у низці статей Н. Крупська ставила перед школою завдання: розкривати батькам антипедагогічну сутність фізичного покарання дітей. Вона справедливо відзначала, що биття дитини свідчить про низьку загальну та педагогічну культури батьків. Воно є наслідком того, що батьки не можуть впоратися з власним роздратуванням, з невдачами в сімейному житті. У статті «Про биття дітей» вона називала фізичні покарання дитини «однією з найбільш мерзотних рабських звичок» і вважала, що батько, який підняв руку на дитину, заслуговує громадського осуду: «Треба, щоб батько або мати, які вдарили дитину, штрафувалися, щоб їм виносився громадський осуд. Наші радянські закони захищають інтереси дитини, але найголовніше – необхідно, щоб в робочому середовищі, серед колгоспників склалася певна громадська думка» [328].

Так у своїй промові «О начальной и средней школе» на засіданні Товариства педагогів-марксистів спільно з працівниками просвіти Москви, надрукованій у журналі «На пути к новой школе» у 1931 р. Н. Крупська наголошувала на необхідності виховання дітей повноцінними та рівноправними членами суспільства без бездумної слухняності вчителям та батькам. При цьому запорукою гармонійного розвитку дитини можуть бути лише освічені та помірковані батьки [193].

Отже, Н. Крупська достатньо активно займалася питаннями батьківської просвіти на сторінках друкованої преси, що відповідало тогочасним завданням педагогічної науки та практики.

Питання специфіки психологічного розвитку дитини на шпальтах педагогічної періодики зазначеного часу порушували М. Басов [451], П. Блонський [418, 54-61], К. Вентцель [90-97], Л. Виготський [124-128, 731], К. Корнілов [291-308], С. Моложавий [400], М. Рубінштейн [562-566].

Питання пропаганди комуністичного виховання дітей та їх залучення до суспільної праці у своїй публіцистичній діяльності розкривали М. Крупеніна [322-

323, 694], А. Макаренко [730], А. Пінкевич [488-493], М. Пістрак [290, 494-496], С. Фрідман [685], С. Шацький [46] та ін.

Окремою сторінкою розвитку засобів освіти, зокрема педагогічної, була поява і широке розповсюдження радіомовлення у 20–30 рр. ХХ століття. Радіо дотелевізійної епохи володіло низкою унікальних властивостей, технічно недоступних для інших ЗМІ:

- передусім воно було набагато оперативніше, ніж друкована преса, за допомогою вимовлених слів радіоведучий практично водночас із тим, що відбувалося, описував подію в образі, доступному для сприйняття людей з будь-яким рівнем грамотності;

- «всеосяжність» та тотальність зближували саму ідейну складову радіомовлення з широкими верствами населення;

- найважливішою особливістю радіоефіру було те, що слухачі не бачили, хто говорить, досвідчений диктор інтонацією і тембром міг надати своєму голосу різко директивний характер і змусити слухачів повірити в «об'єктивність» і «правдивість» ретрансльованої їм «оцінки» якоїсь інформації [360], використовувати «авторитарні властивості невидимого голосу» [147]. Протягом усіх 20-х рр. цей «голос» був найважливішою альтернативою проповіді священника, яку й покликаний був замінити.

У 20-і рр. ХХ століття складаються основні жанри (радіорепортаж, радіобесіди, коментар) та форми передач (радіогазета, радіожурнал) [42].

Регулярне радіомовлення («широкомовлення») у СРСР почалося з 1924 р. Одні з перших регулярних радіопередач були «Радиогазета» та «Радиомитинг», у яких висвітлювалися переважно питання соціалістичного розвитку країни, соціалістичних досягнень та зрушень, тощо.

Уже в 1925 р. структура «Радиогазеты» остаточно оформилася і складалася з постійних рубрик: «Що нового за кордоном», «По Союзу Радянських Республік», «Що чути в Москві?», «Новини науки та техніки», «Театр та кіно», «Книжковий куточок», «Спорт», «Радіовиклики та радіопоштовий ящик», «Коломийки», «Оголошення», одночасно з цим «Радиогазета» не приділяла

конкретизованої уваги педагогічній просвіті батьків, адже окремої рубрики, де б розглядались питання виховання дітей та освіти, не було. Стосовно питань просвітництва, то така діяльність провадилися Н. Крупською, у виступах на радіо, де вона висловлювала основні положення освіти в контексті побудови соціалістичного майбутнього [146].

Яскравим прикладом використання можливостей мовлення для просвітницької діяльності був «Рабоче-сельский университет на радио», який був створений у 1928 р. Радіоуніверситет за часів його заснування складався з трьох факультетів: загальноосвітнього, антирелігійного та кооперативного. Пізніше виникло ще два напрямки, а саме педагогічний і сільськогосподарський. У 1929 р. радіоуніверситетів налічувалося вже значно більше – робочий, селянський, комуністичний та комсомольський.

Записи першого радіоуніверситету за програмою, розрахованою на рік, почалися 15 жовтня 1928 р. Робочий радіоуніверситет давав певні знання з багатьох дисциплін. Підвищення ролі педагогічної обізнаності суспільства було важливим напрямом його діяльності, підтвердженням чого є випуск радіопередач «Семейное воспитание в духе советской партии» (1929 р.), «Родителям о воспитании» (1930 р.), «Как родителям взаимодействовать с пионерской организацией» (1932 р.) тощо [622]. У СРСР радіоуніверситети проіснували лише кілька років, але змогли зробити суттєвий внесок у справу просвітницької діяльності серед широких верств населення [405].

У радіопередачах того часу («Пионеры в городе», «Приключения пионерки Таси», «Час октябренька», «Час пионера и школьника», «Дружные ребята», «Мурзилка» тощо), зокрема й педагогічного спрямування, акцент робився на виховання дітей у дусі радянської ідеології та залученню батьків до цього процесу [653]. Зокрема, у радіопередачі «Приключения пионерки Таси» розповідалося про веселе та насичене життя однойменної героїні після вступу до лав піонерів, а також про її стосунки з батьками [698].

Важливим поштовхом до розвитку просвіти батьків у загальнокультурному напрямі був випуск спеціальних радіопередач педагогіко-просвітницького

спрямування, зокрема в 1937 р. А. Макаренком був підготовлений цикл з восьми лекцій «Лекции о воспитании детей» на замовлення редакції радіопередач «Педагогічна пропаганда для батьків» Всесоюзного радіо, які були прочитані у вересні – грудні того ж року на наступну тематику: «Загальні умови сімейного виховання», «Про батьківський авторитет», «Дисципліна», «Гра», «Виховання в праці», «Сімейне господарство», «Виховання культурних навичок», «Статеве виховання» [237, 371].

Новий етап розвитку батьківської просвіти засобами масової інформації розпочався з появою телебачення, коли у 1931 р. стали транслюватися експериментальні телепередачі за системою малокадрового механічного телебачення. У 1932 р. була проведена перша передача рухомого зображення (телекіно), а з 1934 р. почалося регулярне мовлення механічного телебачення зі звуковим супроводом. Постанова Ради народних комісарів «О мерах по улучшению связи» (1934 р.) містила конкретні вказівки щодо розвитку телебачення та його ідеологічного призначення [438]. У 1938 р. почалися експериментальні передачі електронного телебачення телецентрами Москви та Ленінграду, яке розширило його творчі можливості, створило умови для появи масового телемовлення, а з 1939 р. телемовлення стало регулярним. Створенням у 1951 р. Центральної студії телебачення, яка складалася з редакцій (відділів) пропаганди, промисловості, сільського господарства, науки, спорту, розпочалася масова просвітницька діяльність засобами телебачення [47].

Зауважимо, що у зазначений час телебачення не було повноцінним засобом масової інформації, оскільки його можливості були достатньо обмежені як технічними можливостями передачі інформації, так і відсутністю належної кількості телевізорів у глядачів як реципієнтів інформації. Тому прообразом телебачення можна вважати кіножурнали, які транслювалися в стаціонарних кінотеатрах та мобільними кінобригадами, збираючи одночасно широке коло глядачів.

У кіножурналах того періоду інформація головним чином була акцентована на пропагуванні досягнень комунізму, проте, певна увага приділялася й просвіті, у

зокрема педагогічній просвіті батьків [342]. Наприклад, у кіножурналі «Кінотиждень» (1929 р.) був сюжет під назвою «Проти «зеленого змія», знятий у с. Жмеринка Вінницького округу, де діти робітників залізничного депо ст. Жмеринка на мітингу з гаслами «Батьки, не пийте горілки, будуйте школи!». У кіножурналі «Радянська Україна» (1938 р.) в сюжеті «Василь, Микола і Петро», знятому в Київській області, подружжя І. та О. Злинків приймає вітання з народженням трійні [36].

На основі проведеного дослідження можемо зазначити, що в першій половині ХХ століття, коли телебачення лише зароджувалося та починало входити в ужиток, а радіомовлення було найбільш поширеним засобом масової комунікації, проблем батьківської просвіти торкалися опосередковано.

Вивчення праць з історії педагогіки, педагогічної преси та журналістики дозволило дійти висновку, що започаткування просвіти батьків власне ЗМІ припадає на другу половину ХІХ століття, коли відбулося заснування друкованих періодичних видань, зокрема педагогічного спрямування, підґрунтя цього процесу склали тогочасні соціально-культурні, політико-економічні перетворення в країні, активний розвиток педагогічної науки, переосмислення ролі сімейного виховання й усвідомлення необхідності просвіти батьків.

У педагогічній періодиці створювалися рубрики, друкувалися різноманітні просвітницькі матеріали, спрямовані на допомогу батькам у вихованні дітей, серед дописувачів були видатні педагоги, якими було закладено основи психолого-педагогічного та медично-гігієнічного напрямів просвіти батьків.

За часів СРСР та УРСР просвіта батьків ЗМІ ґрунтувалася на пріоритеті суспільного виховання перед сімейним, державному контролі за виконанням батьками своїх обов'язків. У той же час, відбувалася активна боротьба влади за ліквідацію неписьменності населення, що суттєво розширювало межі батьківської просвіти. Так, просуванню просвіти батьків у психолого-педагогічному напрямі сприяло друкування агітаційних плакатів, видання нової педагогічної періодики, на шпальтах якої, зокрема, наголошувалося на значущості просвіти батьків,

надавалися роз'яснення щодо специфіки психологічного розвитку дитини, комуністичного виховання дітей, їх залучення до суспільної праці тощо.

Запровадження регулярного радіомовлення уможливило випуск спеціальних радіопередач, що було суттєвим поштовхом розвитку просвіти батьків у загальнокультурному напрямі.

Отже, у вітчизняній педагогіці просвіти батьків ЗМІ приділялася значна увага й на початок досліджуваного періоду вона здійснювалася переважно за допомогою друку просвітницьких матеріалів і випуску тематичних радіопередач.

Висновки до розділу 1

1. Виявлено та схарактеризовано основні напрями наукового осмислення порушеної проблеми, уточнено категоріально-поняттєвий апарат дослідження, проаналізовано витоки ідей організації просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній освітній традиції.

2. На основі аналізу широкого спектру наукових джерел встановлено, що основними напрямками вивчення проблеми просвіти батьків засобами масової інформації у вітчизняному дискурсі є: особливості функціонування ЗМІ, їх значення для просвітницької діяльності (О. Білоус, О. Гоян, В. Загороднюк, О. Кошак, І. Михайлин, І. Пенчук, О. Яковлев), вплив ЗМІ на розвиток особистості (А. Григор'єв, Л. Гужва, В. Лізанчук, О. Невмежицька, О. Плотнікова, Д. Попова); теорія та практика сімейного виховання, роль родини в розвитку дитини (Н. Буланова, В. Вершинін, В. Кізірія, М. Рубцова, Т. Хомуленко, О. Шукалова); специфіка соціально-педагогічної роботи із сім'єю та організації просвіти батьків (І. Гребенніков, І. Дорожко, В. Захарченко, Р. Капралова, О. Коберник, Т. Кравченко, Л. Мотрич, А. Ноур, М. Пашенко, І. Трубавіна, Ю. Хямяляйнен, Т. Яценко), зокрема формування їхньої педагогічної культури (Т. Алексеєнко, Ш. Валєєва, А. Марушевич, К. Насєдкіна, В. Постовий, М. Шубович); професійна підготовка майбутнього вчителя до роботи з батьками (Н. Бугаєць).

Названа проблема знайшла висвітлення в дисертаціях історико-педагогічного характеру (А. Відченко, Г. Кравченко, Т. Кочубей, О. Мальцева, П. Петренко, М. Стельмахович, В. Шинкаренко), присвячених питанням організації взаємозв'язку сім'ї й освітніх установ у різні історичні періоди. Наукову цінність для розробки визначеної проблеми складають, зокрема праці, хронологічні межі яких перетинаються з досліджуваним періодом, а саме: дисертації Ю. Грицкової «Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття» (2009), В. Федяєвої «Теорія та практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина ХІХ–початок ХХ століття» (2011), І. Єсьман «Педагогічна освіта батьків у 50–70-х роках ХХ століття в Україні» (2011), Т. Довженко «Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1919–1991 рр.)» (2015).

Окремий кластер для осмислення предмета дослідження становлять дисертації вітчизняних науковців (І. Зайченко, Л. Литвинов, С. Лобода, Е. Панасенко, Г. Приходько, О. Проскурня), у яких висвітлено внесок періодичної преси в розв'язання широкого кола освітньо-культурних проблем в історичній ретроспективі, зокрема організації педагогічної просвіти батьків: А. Говорун «Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ – початку ХХ століття» (1995), І. Дубінець «Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини ХІХ століття» (2000).

Водночас, аналіз наукових джерел засвідчив, що питання просвіти батьків ЗМІ в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини ХХ – початку ХХІ століття не були предметом цілісного історико-педагогічного дослідження, що й зумовило науковий пошук у цьому напрямі.

3. З метою уточнення термінологічного поля дослідження здійснено аналіз і конкретизацію основних понять («просвіта», «педагогічна просвіта», «просвіта батьків», «педагогічна культура», «засоби масової інформації»). Так, «просвіту батьків» розглянуто як процес і результат засвоєння батьками сукупності настанов, знань, досвіду, необхідних для розв'язання виховних завдань і

виконання виховних функцій. Поняття «засоби масової інформації» конкретизовано як сукупність соціальних інститутів, що займаються збором, обробкою, аналізом, репрезентацією й поширенням відповідними установами (редакції, інформаційні агентства тощо) інформації в масовому масштабі. До основних видів ЗМІ належать: преса (газети, журнали й інша періодика), видавництво книжок, радіомовлення, телебачення, кінематограф, відеозапис, звукозапис, рекламні щити й банери, Інтернет.

Отже, «просвіта батьків засобами масової інформації» – це спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі.

Просвіта батьків ЗМІ здійснюється за різними напрямками, зокрема: загальнокультурному (світоглядні, етичні, культурологічні проблеми); психолого-педагогічному (основи вікової психології, особливості розвитку дитини певного віку, теорія та практика сімейного виховання – розумового, естетичного, трудового, фізичного, статевого, релігійного); медично-гігієнічному (питання дитячих хвороб та їх профілактики, дотримання здорового способу життя, позбавлення шкідливих звичок тощо); рекламно-інформаційному (поширення відомостей і привертання уваги до різних товарів і послуг, організації відпочинку й дозвілля тощо).

Основними методами просвіти батьків ЗМІ є: інформування, пропаганда, агітація, просвітництво, популяризація, розважання; до провідних форм належать: друкування просвітницьких матеріалів (статті, повідомлення, огляди в періодичних виданнях; плакати, брошури тощо), співпраця редакцій видань з батьківською спільнотою (конференції, семінари, читання тощо), трансляція тематичних теле- і радіопередач, показ кіно- та телестрічок; розроблення та наповнення відповідним контентом Інтернет-джерел тощо.

4. Вивчення праць з історії педагогіки, педагогічної преси та журналістики (М. Азарна, П. Груздьов, І. Дубінець, Г. Кондратьєва, Л. Литвін, І. Михайлін, Л. Пузирьова, Н. Самохіна та ін.) дозволило дійти висновку, що започаткування просвіти батьків власне ЗМІ припадає на другу половину XIX століття, коли відбулося заснування друкованих періодичних видань, зокрема педагогічного спрямування («Вестник воспитания», «Семья и школа», «Воспитание и обучение», «Учитель», «Журнал для воспитания», «Народная школа», «Русская школа», «Журнал для родителей и наставников», «Детский сад» тощо). Підґрунтя цього процесу склали тогочасні соціально-культурні, політико-економічні перетворення в країні, активний розвиток педагогічної науки, переосмислення ролі сімейного виховання й усвідомлення необхідності просвіти батьків, які «закладають перші зерна майбутніх успіхів або неуспіхів виховання» (К. Ушинський).

У педагогічній періодиці створювалися рубрики, друкувалися різноманітні просвітницькі матеріали (статті, повідомлення, рекомендації, поради), спрямовані на допомогу батькам у вихованні дітей. Серед дописувачів були видатні педагоги, якими було закладено основи психолого-педагогічного (П. Каптерев, А. Симонович, К. Ушинський та ін.) та медично-гігієнічного (П. Лесгафт, Є. Покровський, І. Сікорський та ін.) напрямів просвіти батьків. У розділі також звернуто увагу надоробок Г. Ващенко, С. Русової, І. Франка, які в просвіті батьків спиралися на національні цінності та традиції сімейного виховання.

За часів СРСР та УРСР просвіта батьків ЗМІ ґрунтувалася на пріоритеті суспільного виховання перед сімейним («виховання людини в інтересах суспільства», А. Луначарський), державному контролі за виконанням батьками своїх обов'язків. У той же час, відбувалася активна боротьба влади за ліквідацію неписьменності населення, що суттєво розширювало межі батьківської просвіти. Так, просуванню просвіти батьків у психолого-педагогічному напрямі сприяло друкування агітаційних плакатів, а також видання нової педагогічної періодики («Путь просвещения», «Учитель», «О наших детях», «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Українська школа» тощо), на шпальтах якої,

зокрема, наголошувалося на значущості просвіти батьків («без грамотних батьків не буде грамотних дітей», Н. Крупська), надавалися роз'яснення щодо специфіки психологічного розвитку дитини (П. Блонський, Л. Виготський, К. Корнілов, М. Рубінштейн), комуністичного виховання дітей, їх залучення до суспільної праці (М. Крупеніна, А. Пінкевич, М. Пістрак та ін.) тощо.

Запровадження регулярного радіомовлення (середина 1920-х рр.) уможливило випуск спеціальних радіопередач (зокрема А. Макаренком було підготовлено цикл радіо-лекцій на тему «Лекции для родителей»), що було суттєвим поштовхом розвитку просвіти батьків у загальнокультурному напрямі.

Отже, у вітчизняній педагогіці просвіти батьків ЗМІ приділялася значна увага, й на початок досліджуваного періоду вона здійснювалася переважно за допомогою друку просвітницьких матеріалів і випуску тематичних радіопередач.

Матеріали розділу відображено в працях автора [230, 232-235, 239].

РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

(ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

2.1 Етап просвіти батьків засобами масової інформації в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей

Вивчення питань просвіти батьків засобами масової інформації в Україні у період другої половини XX – початку XXI століття, на нашу думку, доцільно вести зважаючи на особливості культурно-освітніх і суспільно-політичних змін у країні, розвитку педагогічної науки, змінювання мети, завдань, змісту, форм і методів просвіти батьків, специфіки еволюції ЗМІ.

Період з 1956 по 1990 рр. в дослідженні виділено як перший етап, а саме етап просвіти батьків засобами масової інформації в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей. Нижня межа етапу(1956 р.) обумовлена визначенням XX з'їздом КПРС пріоритетних завдань радянського суспільства, серед яких – «повніше й активніше використовувати всі засоби ідейного впливу – пропаганду, агітацію, пресу, радіо, науку, літературу, мистецтво» для досягнення цілей комуністичного будівництва, що посилювало увагу держави до просвіти населення, зумовило перегляд змісту, форм і методів просвіти батьків шляхом залучення ЗМІ [13]. Верхня межа етапу (1990 р.) обумовлена прийняттям Верховною Радою Української РСР «Декларації про державний суверенітет України», що створило підґрунтя для національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства України [163].

Особливістю першого етапу розвитку просвіти батьків засобами масової інформації було підпорядкування сімейного виховання ідеології та загальним цілям розвитку радянського суспільства на засадах комуністичного виховання, яке забезпечувало планомірне, цілеспрямоване й систематичне формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості в процесі побудови соціалізму та

комунізму [459]. Така діяльність була продовженням офіційної політики щодо сім'ї, яка склалася в попередні роки, відбувалося на основі рішень партійних з'їздів [13, 2, 14-20, 111, 112] та заснованих на них постановах ЦК КПУ, Верховної ради СРСР та УРСР, Міністерства народної освіти СРСР та УСРСР [440, 445, 447, 457, 513].

На нашу думку, значною мірою сутність та спрямованість родинного виховання в зазначений період розкривається в статті «Вопросы семейного воспитания раньше и теперь» професора, дійсного члена Академії педагогічних наук СРСР К. Корнілова, яка надрукована в журналі «Семья и школа», де він зазначив, що «радянська родина виховує підростаюче покоління в дусі самовідданості великій соціалістичній Батьківщині, вірному служінню своєму народу»[291].

Просвітницька діяльність серед батьків досліджуваного етапу провадилася згідно з рішенням Центрального комітету Всерадянської Комуністичної Партії (більшовиків) (ЦК ВКПб), які були підґрунтям для ідейно-виховної роботи на всьому ідеологічному фронті в контексті втілення ідей «щасливого дитинства», закріплених Третьою Програмою КПРС[652]. Родина вважалася первинною ланкою суспільства, оскільки саме в ній закладалися основні якості, що формують особистість (почуття, розум, характер, волю, моральні риси). Вважалося, що «...радянська родина повинна жити спільним життям зі всією країною, жити спільними з нею інтересами, йти уперед однією дорогою», а отже керівними документами в просвітницькій діяльності були директиви й постанови ЦК ВКП(б) [129].

Основним виховним засобом зазначеного етапу оголошувався колектив, коли дитяча особистість повністю підпорядковувалася колективу, а перед дитиною ставилося завдання «бути як усі, не виділятися з групи». Уніфікованим було все: зовнішній вигляд (була введена шкільна форма), інтереси та поведінка. Н. Гончаров, який був одним з основних ідеологів офіційної педагогіки 50-х рр. XX століття, визначив дві головні якості радянського школяра —

дисциплінованість і скромність. Він виділяв основні вимоги щодо дисципліни дітей:

- дисципліна повинна бути свідомою, тобто дитину потрібно переконати в необхідності дотримуватися певних правил і вимог;

- від дитини потрібна не просто слухняність, а вона зобов'язана стати ініціативним громадським діячем;

- обов'язковість жорсткої дисципліни, яка означала беззаперечну покору й підпорядкування керівнику, вихователю, організатору [143, 366].

Провідним у сімейній педагогіці вважався принцип перспективності виховання, обґрунтований А. Макаренком, коли батькам рекомендувалося в роботі з дітьми спрямовувати їх життя та діяльність на перспективу, на життя в соціалістичному будівництві. Для цього діти в родині не повинні нудьгувати, не займатися такими справами, які призводять до розбещення, а займатися корисною роботою та бачити подальшу перспективу, щоб зростало коло їх інтересів, щоб вони виявляли активність і самостійність [676].

На досліджуваному етапі перевага надавалася суспільному вихованню дітей, оскільки представники радянської виховної ідеології 50–60-х рр. ХХ століття розуміли, що саме батьки відіграють провідну роль у вихованні дитини, тому й зверталися до них, наголошуючи на єдності родини, школи та громадськості у справі виховання підростаючого покоління [105, 117]. На порядку денному стало питання оволодіння батьками необхідними педагогічними та психологічними знаннями. На допомогу батькам почали друкуватися матеріали в періодичних виданнях, не залишалися осторонь кіно, радіо й телебачення [676].

У 1960–1980-х рр. партійно-ідеологічний тиск на педагогічну науку поступово слабшав, проте продовжував впливати на науково-педагогічні уявлення. У цей час розроблялися проблеми методології (виховання як суспільне явище; мета, соціальні функції виховання; біологічне і соціальне у вихованні), змісту загальної освіти, теорії навчання, політехнічної освіти й трудового виховання, всебічного розвитку особистості тощо. Отримали подальший розвиток важливі й плідні ідеї: системно-структурного підходу до педагогічних явищ;

взаємодії педагогіки з іншими науками; єдності виховання й навчання; єдності біологічного й соціального факторів розвитку, функцій школи; співвідношення виховання; перетворення навчання у вирішальну умову розвитку школярів; співвідношення теорії пізнання і теорії навчання; взаємозумовленості принципів навчання; оптимізації навчання; диференціації навчання і профорієнтації; місця уроку в навчальному процесі; пізнавальної самостійності учня тощо [172].

Аналіз архівних матеріалів дозволив дійти висновку, що питанням пропаганди педагогічних знань серед батьків на досліджуваному етапі розвитку їх просвіти, зокрема засобами масової інформації, приділяли значну увагу на державному та місцевому рівнях [733-748].

Так, стаття 6 Закону СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.) закріплювала необхідність батькам нарівні з вчителями й громадським організаціям «прищеплювати учням любов до знань, до праці, повага до робітників, формувати комуністичний світогляд учнів, виховувала їх в дусі безмежної відданості Батьківщині та народу, в дусі пролетарського інтернаціоналізму», що відповідно потребувало підвищення рівня їх педагогічної обізнаності [446].

Постанова ЦК КПРС «Про заходи щодо подальшого поліпшення роботи радіомовлення та телебачення» (1962 р.) закріплює необхідність та доцільність використання засобів масової інформації для культурного просвітництва населення у контексті комуністичної ідеології [437].

Постановою ЦК КПРС «Про навчально-освітній програмі телебачення» (1965 р.) було схвалено пропозицію Держкомітету по радіомовленню й телебаченню, Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти СРСР і Всесоюзного товариства «Знання» про введення навчально-освітньої програми Центрального телебачення під егідою міжвідомчої методичної ради з представників зацікавлених відомств й організацій для керівництва підготовкою та проведенням передач навчального телебачення, зокрема й просвітницького серед батьків [518].

Згідно з постановою ЦК КПРС «Про заходи поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» (1966 р.) Міністерство освіти СРСР, Міністерство культури СРСР, Комітет з радіомовлення й телебачення при Раді Міністрів СРСР, ВЦРПС, Всесоюзне товариство «Знання» були зобов'язані «...вжити заходів щодо докорінного поліпшення друкованої та усної пропаганди педагогічних знань серед батьків і населення. Створювати в школах, на підприємствах, в установах і організаціях, клубах, Будинках і Палацах культури університети, лекторії педагогічних знань. Академії педагогічних наук СРСР необхідно розробити програму-мінімум педагогічних знань для батьків і необхідні посібники» [436].

«Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР» (1968 р.) регулював взаємовідносини батьків та дітей у правовому полі та закріплював необхідність отримання батьками певних знань щодо виховання дітей [273].

Згідно з постановою ЦК КПРС «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл та підготовки їх до праці» (1977 р.) необхідно було «Повсюдно організувати педагогічну освіту батьків, домагатися єдності зусиль у вихованні дітей з боку сім'ї, школи та громадськості, пам'ятаючи, що підготовка підростаючого покоління до життя і праці є найпершим обов'язком громадян СРСР» [435].

Постанова Верховної Ради СРСР «Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи» (1984 р.) постановляє: «Важливу роль у поліпшенні сімейного виховання зіграє розгортання системи педагогічного всеобучу батьків. У поширенні педагогічних знань слід ширше використовувати друк, телебачення і радіо, місцеву пропаганду, можливості Всесоюзного товариства «Знання». Окрім того, згідно з цією постановою з «...метою посилення пропаганди педагогічних знань, узагальнення та поширення передового досвіду...» було створено Всесоюзне педагогічне товариство [445].

Права дітей у родині, зокрема на родинне виховання освіченими й «кваліфікованими» батьками, закріплено в «Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й добробуту дітей» [162].

Важливою подією в галузі педагогічної просвіти батьків був Всесоюзний з'їзд вчителів у 1968 р., аналіз матеріалів якого свідчить, що на ньому зверталася увага на необхідність єдності зусиль родини, школи та громадськості: «Успіх виховання багато у чому залежить від того, наскільки тісно об'єднані зусилля школи та родини» [66]. З'їзд закликав «всіх батьків стати найбільш активними помічниками, організаторами різнобічної та корисної діяльності учнів у позанавчальний час» [450]. «Важливо, щоб школа та родина були єдині у вихованні дітей. З цією метою слід розширити пропаганду педагогічних знань серед батьків засобами масової інформації» [679, 652].

У 60-70-ті рр. XX ст. в педагогіці велика увага приділялася поєднанню громадського й сімейного виховання, що було закріплено в програмних документах КПРС: «Виховний вплив сім'ї на дітей має все більш органічно поєднуватися з їх суспільним вихованням». Створювалися комісії сприяння родині та школі на підприємствах, ради громадськості за місцем проживання, організовувалося шефство виробничих колективів над школами, класами, окремими вчителями. На цей період у країні діяло понад 4 тисяч університетів педагогічних знань, у школах відкривалися педагогічні лекторії для батьків, на заводах і фабриках читалися лекції різної тематики, проводилися конференції з обміну досвідом виховання. Здійснювалися педагогічні дослідження, метою яких було наукове обґрунтування шляхів і засобів, що забезпечують функціонування системи «школа-сім'я-громадськість»[3].

Окрім того, засоби масової інформації отримали велике значення в просвітницькій роботі серед усіх верств населення, чому сприяли постанови уряду, ЦК КПРС, серед яких постанова ЦК КПРС «Про подальший розвиток радянського телебачення». У контексті досліджуваної проблеми в постанові відзначається особлива роль телебачення в ідеологічній роботі партії, у політичному й культурному вихованні мас, у мобілізації творчої енергії народу на здійснення програми комуністичного будівництва. У 1962 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про заходи з подальшого поліпшення роботи телебачення», у якій зазначається необхідність більш ретельної координації центральних і місцевих

освітніх програм, більш широкого залучення кращих наукових, педагогічних, культурних і художніх сил країни до роботи на телебаченні [382]. Керівництво держави у своїх офіційних виступах підкреслювало все більшу роль засобів масової інформації в розповсюдженні й пропагуванні знань, зокрема і педагогічних, серед усіх верств населення «... значне місце в діяльності Центрального комітету посіли питання підвищення ідейного рівня, координації та оперативності роботи засобів масової інформації та пропаганди. У результаті ще більш зріс їх вплив на розвиток економіки, науки, культури, освіти, на все суспільне життя» [131].

Керівництво держави всіляко сприяло участі її офіційних представників у теле- та радіопередачах, які пропагували педагогічні знання серед населення. Наприклад, у газеті «Правда» від 11 грудня 1975 р. була надрукована стаття щодо важливості провадження подібної діяльності: «Обкомам партії, республіканським міністерствам та відомствам, їх парткомам та партійним бюро, редакціям газет та журналів, радіо, телебачення запропоновано прийняти рішучі заходи щодо активізації особистої участі відповідальних працівників у діяльності засобів масової інформації та пропаганди» [131].

Остаточно доцільність педагогічної просвіти батьків у підпорядкуванні ідеології та загальним цілям розвитку радянського суспільства була закріплена ст. 66 Конституції СРСР (1977 р.) та ст. 64 Конституції УСРСР (1978 р.), які говорять: «Громадяни ... зобов'язані піклуватися про виховання дітей, готувати їх до суспільно корисної праці, зростити їх гідними членами соціалістичного суспільства» [283, 536].

Слід зауважити, що етап, який розглядається, мав суперечливий характер: з одного боку, спостерігалось одержавлення сім'ї й сімейного виховання, з іншого, – набували поширення гуманістичні підходи до батьківського виховання.

Дослідником та пропагандистом гуманістичних підходів до батьківського виховання в умовах підвищеної ідеологізації цього процесу був видатний вітчизняний педагог гуманіст В. Сухомлинський, який вважав, що перш ніж виховувати дітей, треба виховувати майбутніх матерів та батьків, які повинні

володіти педагогічними знаннями, вміннями та навичками виховної діяльності [231].

В. Сухомлинський неодноразово підкреслював у своїх творах і постійно прагнув втілювати в шкільну практику думку про те, що «без активної участі батька і матері в житті школи, без постійного духовного спілкування і взаємного духовного збагачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинний осередок суспільства, неможлива школа як найважливіший навчально-виховний заклад і неможливий моральний прогрес суспільства» [635].

Він встановив головну закономірність розвитку педагогічної думки в суспільстві того часу: підвищення культурного рівня громадян обумовлює вдосконалення їх педагогічних знань, педагогічної майстерності батьків, що, врешті-решт, по-новому ставить питання щодо шляхів впливу суспільства на школу, посилює роль сім'ї та громадськості у вдосконаленні педагогічного процесу. У 1961 р. В. Сухомлинський у статті «Суспільство і вчитель» охарактеризував таку закономірність, написавши: «Скільки нових форм і методів роботи народжує це явище! У кращих школах нашої країни на засіданнях педагогічної ради запрошуються передові люди праці – люди високої культури, які беруть активну участь в удосконаленні навчально-виховної роботи. Посилення впливу громадськості на педагогічний процес підвищує роль школи і вчителя, піднімає теорію і практику навчання і виховання на вищу ступінь» [638].

Крім того, В. Сухомлинський одним з перших педагогів того часу виділив особливості просвіти батьків відповідно до періоду розвитку дитини, а також обґрунтував дитиноцентровану концепцію сімейного виховання, яка повинна базуватися на любові й вірі в дитину [636].

До гуманізації сімейного виховання, співпраці вчителів із батьками закликали й інші представники педагогіки співробітництва: Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, В. Шаталов.

Розробником оригінальної концепції гуманної педагогіки, яка орієнтована на особистість дитини одночасно абсолютним запереченням авторитарної,

імперативної педагогіки був педагог та психолог Ш. Амонашвілі, який у своїй педагогічній та публіцистичній діяльності пропагував такі основні установки:

- закони вчителя – любити та розуміти дитину, поповнюватися оптимізмом до дитини;

- принципи – олюднення середовища навколо дитини, повага до особистості дитини, терпіння в процесі становлення дитини;

- заповіді – вірити в безмежність дитини, у свої педагогічні здібності, у власне, можливо невідоме батькам та оточуючим, призначення дитини, завдяки гуманному підходу до дитини;

- опори в дитині – прагнення до розвитку, до дорослішання, до свободи;

- особистісні якості вчителя – доброта, відвертість і щирість, відданість [32-34].

Над створенням механізму реалізації творчих здібностей дітей та здійснення педагогічного керівництва процесом розвитку індивідуальності кожного школяра працював педагог-новатор І. Волков, педагогічна система якого стимулює постійний й усвідомлений інтерес дітей до творчості (літератури, образотворчого мистецтва), спонукає їх вигадувати й втілювати їх ідеї, виявляє різні їх захоплення, рівень розвитку особистості і допомагає визначити професійні нахили та можливості кожної дитини, а також визначає роль батьків у цьому процесі [113, 114].

Розробником оригінальної концепції викладання літератури на основі педагогічного спілкування, яка стала однією зі складових педагогіки співробітництва, був Є. Ільїн. Головну мету викладання літератури він вбачав насамперед у реалізації її виховної функції, а вже потім – у пізнавальній, що й відобразив у розділі «Поиск опоры» книги «Искусство общения» [251].

Одним з засновників методики раннього розвитку та педагогіки співробітництва був Б. Нікітін, який разом з дружиною Л. Нікітіною пропагував необхідність урахування індивідуальних фізичних особливостей дитини та сфери її інтересів для максимально ефективного розвитку дитини на основі власного досвіду [388, 427-429].

Автором системи ефективного навчання, побудованої на базі педагогіки співробітництва був В. Шаталов, який розробив систему навчання з використанням опорних сигналів, що дозволяло педагогам навчитися викладати багато предметів: математику, фізику, хімію, астрономію тощо, успішно та швидко, незалежно від підготовки дітей і матеріального рівня їх батьків [707, 708].

Ідеологом і популяризатором педагогіки співробітництва був журналіст та теоретик педагогіки С. Соловейчик, який був не тільки автором великої кількості публікацій на громадські, сімейні, шкільні теми в «Комсомольской правде», «Литературной газете», журналах «Пионер», «Семья и школа», а й вів на центральному телебаченні щоденні передачі «Час ученичества» й «Педагогика для всех» [624, 625].

З огляду на вище зазначене, мета просвіти батьків ЗМІ полягала в поширенні в суспільстві комуністичного світогляду як основи сімейного виховання дитини – майбутнього будівника комунізму.

Основними завданнями педагогічної просвіти батьків цього періоду були:

- пропаганда ідей та ідеалів відповідального батьківства, озброєного знаннями та досвідом, що необхідні для його здійснення;
- сприяння поєднанню сімейного та суспільного виховання;
- залучення молодого покоління до активної участі в соціальному житті.

Ознайомлення з досвідом просвіти батьків ЗМІ упродовж досліджуваного етапу засвідчило, що у психолого-педагогічному напрямі її здійснення найважливішу роль відігравали, насамперед, різноманітні друковані періодичні видання.

Так, на особливу увагу заслуговує щомісячний журнал «Семья и школа» (виходив друком з 1946 р.) – найбільш авторитетне та масове видання для батьків, яке допомагало родині в комуністичному вихованні дітей, в організації їх навчання та дозвілля, зміцнення зв'язків сім'ї зі школою та позашкільними установами.

Якщо в перші роки свого існування журнал був адресований переважно вчителям, то вже з 60-х рр. XX століття він стає настільним популярним посібником для батьків, у якому (з огляду на особливості сімей робітників, колгоспників, інтелігенції)редколегія рекомендувала до публікації статті, що висвітлювали в доступній формі зміст і методи розумового, морального, трудового, естетичного, фізичного виховання дітей дошкільного, молодшого, середнього та старшого шкільного віку. Найбільш актуальні проблеми батьківської педагогіки викладалися й обговорювалися в формі дискусій, наприклад: як допомагати дітям добре вчитися; психологічна та практична підготовка школярів до продуктивної праці; виховання дитини в неповній сім'ї; особливості виховання «важких» дітей; іноземна мова – малюкам; чи потрібно давати дітям гроші; причини розпаду молодих сімей тощо. Велика увага приділялася пропаганді передового досвіду виховання.

Авторами статей у журналі були психологи та педагоги, лікарі, юристи, діячі культури, громадські та державні діячі, громадські вихователі, батьки. Відгуки на статті, що публікувалися в журналі, надсилали також робітники та колгоспники, науковці, вчителі. У кожному номері публікувалися відгуки на статті або добірки матеріалів (оглядові статті). Обговорення матеріалів, як правило, завершувалося редакційною статтею, що підбивала підсумки дискусії. До авторів статей стала висуватися вимога поєднувати педагогічну теорію з аналізом живого, масового досвіду сімейного виховання. Важливо відзначити, що в ці роки в журналі систематично публікувалися матеріали з питань психології сімейного виховання [592].

Щоб зробити журнал більш популярним і цікавим, редколегія в ці роки приділяла велику увагу публікації статей на суспільно-політичні, загальнонаукові та публіцистичні теми. Випуск містив розповіді, нариси, новели, вірші, фейлетони, інформацію про державні документи, що мали відношення до сімейного виховання. Також друкувались листи читачів, відгуки на літературу з

питань батьківської педагогіки. Існувала рубрика: «Слідами наших виступів». З метою популяризації журналу безперервно удосконалювалося його оформлення – стали розміщуватися на його сторінках фотознімки, репродукції картин, малюнки, карикатури, з'явилися сторінки гумору. У результаті склалася наступна усталена структура журналу:

- вступний розділ (передові статті, матеріали про посилення зв'язку школи із сім'єю, з життям держави і суспільства);

- розділ «Сім'я та діти» (життя сім'ї, основні питання теорії батьківської педагогіки, виховної практики, дискусійні матеріали);

- розділ «Школа та громадськість» (взаємовідносини батьків і вчителів, досвід роботи шкільних батьківських комітетів, комісій з роботи із сім'ями робітників і службовців на підприємствах, в установах, стан пропаганди педагогічних знань серед батьків, населення);

- розділ «Пошта «Сім'ї та школи» (листи батьків з питань сімейного виховання, відповіді на такі листи, консультації з конкретних питань батьківської педагогіки, огляди листів читачів);

- розділ «Критика та бібліографія» (рецензії на популярну науково-педагогічну літературу для батьків і матерів, на дитячі книги, критичні огляди нових фільмів для дітей);

- розділ «У години сімейного дозвілля» (матеріали для дитячої творчості, домашні забави для дітей, поради з домоводства).

Матеріали журналу виходили за межі, позначені його тиражем, оскільки передавалися по радіо, передруковувалися в місцевих газетах, читалися на батьківських зборах, широко використовувалися вихователями та громадськими діячами [259].

Огляд статей І. Блінкової [51], В. Бровкіна [68], Г. Гончарової [144], Л. Захарової [242], С. Рубінштейна [562], Б. Рябініна [582], М. Степанова [630], В. Сухомлинського [406, 558, 639], А. Трофимова [654], С. Файнберга [674],

А. Хрипкової [691], опублікованих протягом 1950–1970-х рр., засвідчив досить широке коло питань, що висвітлювалися на шпальтах видання, зокрема: психологічні засади виховання; значення батьківського авторитету; типові помилки, яких батьки припускаються у вихованні дітей; основи статевого виховання підлітків; дотримання сімейних традицій; залучення дитини до творчої праці тощо [662, 663].

Питанню дотримання сімейних традицій (святкування для народження одного з членів родини, підготовка до новорічних свят) присвячено статті І. Блінкової «Семейные традиции» (1957 р.) та Г. Гончарової «Дружба в семье – великая сила» (1954 р.). Особливість висвітлених ними у працях форм роботи полягала у тому, що вони проводилися в контексті реалізації принципу перспективності виховання, обґрунтованому А. Макаренком. Зокрема доводилося, що діти, заздалегідь готуючи подарунки батькові, матері, іншим членам родини, один одному, поєднують усі складові методики перспективних ліній комуністичного виховання [51, 144, 676].

У випуску журналу № 4 «Семья и школа» за 1959 р. надрукована вельми цікава, на нашу думку, стаття В. Бровкіна «Первые работы с материалом и инструментом», у якій автор розповідає батькам, наскільки важливо займатися з дитиною творчістю, привчати її до самостійності, економності та поважливому ставленню до праці інших [68].

Особливостям реалізації принципів родинної педагогіки, що спирається на трудове виховання, присвячено статтю Л. Захарової «Семейная педагогика Гриневых» (1975 р.), у якій автор розкриває вище зазначену проблематику на прикладі родини тракторобудівників з міста Харків [242].

Батьківський досвід щодо залучення дитини до творчої праці на прикладі окремої родини був викладений у статті С. Рубінштейн «Семейная педагогика Букасаевых» (1978 р.) [562].

Розкриттю проблеми та наслідків безвідповідального виховання на конкретному прикладі присвячено статтю Б. Рябініна «Родители – первые

ответчики» (1963 р.), у якій розповідається історія матері сина-вбивці, розкривається її моральний облік, а також наводяться уривки листів читачів в обговоренні вчинку чотирнадцятирічного Віктора Тимохіна [582].

У 8-у номері журналу за 1963 р. надруковано декілька дуже актуальних та різнопланових, на нашу думку, статей щодо просвіти батьків. Так у статті М. Степанова «Готовьте детей к пятому классу» (1963 р.) надано конкретні рекомендації батькам щодо підготовки своєї дитини до майбутніх змін у шкільному навчанні, пов'язаних з переходом до нової системи, окрім того, у статті висвітлено проблеми, з якими можуть зіткнутися як діти, так і дорослі на цьому шляху [630].

Питання значення батьківського авторитету, типових помилок, яких припускаються батьки у вихованні дітей висвітлив В. Сухомлинський на шпальтах журналу «Семья и школа». Так у статті «Мы продолжаем себя в детях» (1970 р.) він акцентував увагу на питаннях батьківського авторитету, який повинен ґрунтуватися на власному прикладі, зазначав, що :«...в сім'ї, в найтоншому дотику батька й матері до дитячого серця і розуму пишеться наймудріша, найскладніша і водночас найпростіша ... сторінка книги, яку ми всі називаємо обов'язковим піклуванням. ... Якщо ви, батьки й матері, хочете, щоб ваш син хотів бути хорошою людиною, дорожив своєю гідністю, щоб слово і воля батьківські і материнські були для нього незаперечним законом, – навчіть його в дитинстві бачити все дерево життя – від найтонших коренів до відмирання гілок, які відходять у небуття. ... Любов – це велика сила, це ніжне, тендітне, примхливе дитя мужності. Продовжувати себе в своїх дітях – значить бути мужнім в любові» [406].

Стаття педагога «Рождение добра» (1965 р.) звертається до проблем виховання в дітей 6–10 років чуйного та відповідального ставлення до батьків та інших членів суспільства через виховання любові та турботу до природи, адже, як зазначає автор, «...нерідко ми стикаємося з парадоксальним на перший погляд фактом: у хорошій трудовій родині, де батьки обожають дітей, віддають їм усі сили свого серця, діти іноді виростають байдужими, безсердечними. Але ніякого

парадоксу тут немає: так відбувається тому, що дитина знає лише радості споживання. А вони не можуть самі по собі розвинути моральне почуття. Воно виникає лише тоді, коли ми залучаємо дітей до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей. Тільки це, воістину безкорисливе і тому справді людське переживання є силою, яке облагороджує юне серце» [558].

Стаття А. Трофимова «Об ошибках в семейном воспитании» надрукована в 9 випуску журналу «Семья и школа» (1950 р.) розкриває перед батьками на конкретних прикладах найбільш типові помилки, яких вони зазнають, під час взаємодії з дитиною: «діти Радянської країни з малих років починають розуміти, що у нас стосунки між людьми будуються на повазі до людини, на взаємній справедливості. Тому наші хлопці передусім очікують від старших, насамперед батьків, справедливого, уважного ставлення до себе. Нерозуміння цих вимог наших дітей призводить наших батьків до педагогічно неправильних методів впливу, які дають не ті результати, яких від них очікували» [654].

Розвиток педагогічної науки та практики, а також усебічний розвиток суспільства та підвищення зацікавленості до психологічних аспектів виховання в 70-і роки ХХ століття відбилося й у тематиці статей, що друкувалися на шпальтах журналу «Семья и школа». Показовою, на наш погляд, є стаття С. Файнберг «Коса на камень», надрукована в сьомому випуску журналу за 1972 р., у якій автор не тільки розкриває психологічні аспекти поведінки неслухняної дитини, яка все робить наперекір, а й дає конкретні практичні рекомендації батькам для поводження з такою дитиною для уникнення конфліктних ситуацій [674].

Серйозну соціальну необхідність вирішення проблем морально-полового виховання підростаючого покоління в статті «Половое воспитание: невероятные установки» (1979 р.) висвітлює А. Хрипкова, яка зауважує, що відсутність адекватної інформації щодо полового виховання підлітків, а також незалучення до цього процесу батьків сприяє зниженню виховного потенціалу [691].

Із середини 1980-х рр. дописувачі журналу «Семья и школа» стали відходити від публікацій моралізаторського характеру, надаючи перевагу розгляду гострих соціально-педагогічних проблем, як-то: особливості дітей і

підлітків, які складають групи ризику; основні причини неадекватної поведінки дітей у родині; зміна підходів до статевого виховання підростаючого покоління; етика взаємин батьків і дітей; виховання дітей у неповних сім'ях; питання релігійного виховання в родині тощо, почали розміщати рекламні оголошення, спрямовані також і на розповсюдження педагогічних знань серед населення. Наприклад, в 1 номері журналу на 1990 р. у розділі «Реклама» була розміщена реклама Магазину № 31 «Книга-поштою», у якій читачам пропонували купити книги А. Макаренка «Проектировать лучше в человеке», В. Сухомлинського «Разговор с молодым директором школы», В. Владиславського «Все начинается с детства», Л. Талера «Фундамент здоровья – с детства»[556].

Однією з перших статей щодо особливостей альтернативної педагогіки, особливу роль в організації якого в межах шкіл відіграють саме батьки є стаття Й. Боккескоффата та А. Пінського «Что такое Вальдорфская педагогика» (1990 р.), у вступі до якої вони зазначають, що «криза, яку переживає наша школа, яка займається проблемами педагогіки; це – турбота всього суспільства. І питання – яким шляхом йти, як реформувати школу, які є зразки, щоб навчитися, щоб звіритися та знайти свій шлях – значиме абсолютно для всіх. І, може бути, для людей, які не працюють у школі, навіть гостріше, ніж для тих, хто там працює, тому що питання майбутнього дітей, нашої перебудови – не двадцять другий і не тридцять перший, а один з найперших, якщо не перший». У статті автори розкривають перед читачами не тільки практичні та теоретичні особливості реалізації цього педагогічного напрямку, а й позитивний результат освіти дітей, заснований не на навантаженні пам'яті учнів, а на розвитку здібностей відчувати, навчанні творчо творити та художньому смаку [62].

Яскравим прикладом застосування відомого в математиці принципу «від зворотного» є стаття професора А. Варги «Как быть плохой матерью», у якій автор гостро сатирично висвітлює питання: «Як виходять безвольні діти», «Щоб син не одружився, поки мати жива», «Попелюшка у вашому домі». Стосовно потурання безволля в дітей автор радить батькам: «звісно, уроки треба робити з дитиною від першого до останнього дня школи. Допмагаючи дитині робити

уроки, не забувайте нагадувати йому в будь-якій формі, що він глупий, лінивий, тупий та взагалі... Також слід як і раніше не схвалювати будь-які прояви самостійності... Не випускайте гуляти одного, проводжайте до школи за руку, ... не відправляйте в піонерський табір; але при цьому ставте в приклад жвавого Петю... і, головне: вимагайте відмінного навчання, зразкової поведінки. Поставлений в умови суперечливих вимог, з малолітства заляканий поза волею з низької самооцінкою, дитина відкине останні намагання до самостійності. Чудовий результат!» [80]. Що ж до виховання «маминого синочка», автор зазначає, що своєю егоїстичною та нав'язливою любов'ю деякі матері не стільки намагаються вберегти сина від необдуманих вчинків у житті, скільки «забезпечити собі спокійну старість». Покладаючи максимум хатньої роботи на доньку та заміщуючи в такий спосіб хатню робітницю, матерям доводиться чинити певний психологічний вплив на дитину, спрямований на придушення її волі, як результат, виростає молода дівчина «залякана, нерозвинена, позбавлена спілкування з однолітками, яка не встигла відчувати себе не те що гарненькою дівчиною – просто людиною...» [80] й існує великий ризик для неї помилитися з вибором чоловіка та автоматично перейти з ролі безкоштовної та безправної хатньої робітниці в домі батьків до тієї ж ролі в оселі майбутнього чоловіка. Автор зауважує, що саме поведінка батьків у «зручному для них» вихованні дітей формує майбутню їх долю в дорослому віці [80].

Аналізу груп ризику дітей та підлітків присвячено статтю В. Гарбузова «Группы риска» (1986 р.), автор докладно описує не тільки групи ризику дітей та підлітків, а також надає батькам поради щодо ознак, за якими вони можуть розпізнати, чи належать їх діти до таких груп, та пропонує шляхи подолання акцентуації характеру дитини [133].

Особливості стосунків батьків з «важкими підлітками», причини порушення поведінки дітей, а також можливі шляхи подолання проблем у поведінці дітей розглянуті в статті доктора психологічних наук Ю. Гіппенрейтера «Почему с ними так тяжело» (1990 р.). Автор у статті виділяє чотири основні причини

порушення поведінки дітей у родині: боротьба за увагу, боротьба за «перемогу», бажання помститися, а також зсув неблагополуччя, зазначає, що «біда «важких» підлітків ось у чому: вони гостро страждають від того, що їх потреби не реалізовані, та намагаються заповнити цю нестачу засобами, які нічого не заповнюють. Чому вони «настільки нерозумні»? Та тому що не знають, як це зробити інакше! І тому усіляке серйозне порушення поведінки підлітка – це сигнал про допомогу. Своєю поведінкою він каже «Мені погано! Допоможіть мені!»» [139].

Питання важливості участі батька у вихованні, а також його ролі в родині все більше і більше розглядають у педагогічній пресі початку 90-х рр. ХХ ст. Роздуми на цю тему наведені в 9 випуску журналу «Семья и школа» у статті «Отец – кто он такой» (1990 р.) члена-академіка АМН СРСР С. Долецького, який здобув любов дітей та повагу батьків за свою співпричетність до їх переживанням та стражданням. Академік С. Долецький у своєму інтерв'ю ділиться з читачами своїм багаторічним досвідом спілкування з батьками маленьких пацієнтів не тільки одразу після операції, а й через довгий проміжок часу після неї: «На прийомах, якщо проаналізувати кілька останніх десятиріч, відбулася зміна. Раніше дитину приводили батьки, іноді – дідусь та бабуся... Тепер типова картина така. У зал, де відбувається прийом, рішучим кроком заходить енергійна бабуся або мати. Тато, як правило, десь на задньому плані... Намагання батька, якщо його взяли з собою, боязко вставити слово, на корені присікається. Одним словом, матріархат бушує у своєму первинному вигляді!..» [194]. Автор у статті виступає за «господаря у родині», «коли дитина в родині чітко знає, хто вдома начальник», вона все життя розуміє дистанцію, яка існує між людьми; а це полегшує і його власне навчання, життя, роботу спільну з іншими людьми» [194]. Ця стаття змушує читача замислитися над роллю батька в родині та вихованні дітей, погодитися з автором повністю або частково, але безперечним залишається

той факт, що зміни, які відбувалися в тогочасному суспільстві (збільшення прав жінок, рівноправність тощо) призвело до суттєвої трансформації традиційної ролі батька в родині, а отже й обумовило гостру необхідність наукового пошуку шляхів адаптації ролі батька у вихованні згідно з сучасними вимогами.

Окрім гострих моральних питань виховання, у зазначений вище період на шпальтах журналу почали розглядатися актуальні та модні тогочасні питання, наприклад з'явився розділ «Екологія та діти», де в статті І. Зюзюкіна «Педагог по имени Природа» (1990 р.) розглядається питання виховання у зв'язку з природою та застосування її досвіду у педагогічній діяльності батьків [246].

Аналізу та роз'ясненню матерям причинно-наслідкових зв'язків поведінки дітей, які зростають без батька, а також наданню конкретних порад щодо виховання дітей у неповних сім'ях присвячено статтю В. Кочубей «Без отца...» (1990 р.), розміщена у розділі «Чоловік та дитина» [315].

Питання адаптації педагогічних підходів у вихованні дітей до умов сучасності на прикладі повісті В. Куніна «Интердевочка» розглядається в статті письменника Л. Кукліна «Секса у нас нет?», надрукованій у 2 випуску журналу «Семья и школа» (1990 р.), у якій він зазначає, що економічні умови значною мірою повинні диктувати зміну підходів виховання дітей та відхід від «скудного шкільного моралізування на прикладі листа Тетяна до Онєгіна», адже, «ховання голови у піску» не приведе до зникнення проблеми, коли молодь хоче мати все й одразу та шукають найбільш швидких шляхів збагачення [333].

Аналізу позитивних і негативних аспектів прогресивної системи виховання дітей родини Нікітіних присвячено статтю Ю. Рюрікова «Окно в третью эру. В первых ласточках завтрашнего воспитания» (1990 р.), у якій автор розмірковує про можливі трансформації підходів до виховання дітей у родині в майбутньому згідно з постійно змінними умовами навколишнього соціального, економічного, політичного середовища, але все ж таки зазначає, що є незмінне освітнє підґрунтя

«... напевно, був прав мав рацію А.С. Макаренко, який в унісон з Толстим казав: «Основи виховання закладаються до п'яти років, і те, що ви зробили до п'яти років, – це 90 відсотків усього виховного процесу, а потім виховання людини продовжується, обробка людини продовжується, але ви починає куштувати ягідки, а квіти, за якими ви доглядали, були до п'яти років» [581].

У статті І. Сафонова «Семейные будни и праздники» (1990 р.), розміщеної в розділі «Дорослим і дітям – про етикет», йдеться про елементарні правила поведінки в родині, взаємовідносини дітей із дорослими, обґрунтовується необхідність виховання гарних манер у дітей, а також норм етичної поведінки, прикладом якої повинні бути батьки [588].

О. Толстих у своїй педагогічній публіцистиці на шпальтах журналу «Семья и школа» присвячувала увагу актуальним питанням просвіти батьків. Наприклад, у статті о «Караул, Секс?...» (1990 р.) розглядаються питання сексуального виховання підлітків [650], стаття автору «Заповіді для вихователя» (1990 р.) у доступній, лаконічній та конкретній формі викладає десять своєрідних заповідей «своєчасного вихователя», який не тільки вірно, але й своєчасно застосовує педагогічні прийоми [649].

Питання ставлення батьків до дітей різного віку порушуються в статті Г. Цукермана та В. Слободчикова «Встреча с «родителями» и «мудрецами»» (1990 р.), надрукованій у розділі «Дитина та дорослий». Автори зазначають, що становлення дитини відбувається за рахунок її фізичного та морального дорослішання, оскільки «... поза домом, але поряд з батьками хлопчики та дівчатка приміряють на себе ті життєві ролі, які пізніше зіллються з їх власними позиціями» [697].

Показовим є те, що редакція журналу «Семья и школа» регулярно брала участь та виступала організатором читацьких конференцій. Так у 1964 р. представники журналу взяли участь у п'ятдесяти читацьких конференціях, а за три місяці 1965 р. було проведено близько тридцяти зустрічей з читачами, які

дозволяли редакції дізнатися про те, як сприймаються матеріали журналу загалом, які проблеми найбільше цікавлять читачів. З огляду на інтереси й запити батьків і матерів, редакція виявляла прогалини у своїй діяльності, досягала поліпшення якості змісту публікованих статей.

Це сприяло підвищенню якості журналу, про що свідчить, зокрема, відгук постійного дописувача, письменника К. Чуковського: «Семья и школа» створювався в мене на очах. Спочатку це був нуднуватий журнал, казенного типу. Він увесь складався зі статей, від яких віяло канцелярської нудьгою. Але тепер, за останні роки, журнал став набагато жвавіше та яскравіше. Немов в задушливій кімнаті відчинили вікно, і в кімнату ввірвалося свіже повітря. У журналі з'явилися пісні, розповіді, з'явився дорогоцінний розділ «Малюки розмовляють», налагодилася гарячий живий зв'язок з матерями, вчителями, дітьми. Навіть зовнішній вигляд журналу змінився: замість убогих, безрадісних фото на його сторінках з'явилися твори художників, внаслідок чого його емоційний вплив на читацьку масу збільшився. Радію цьому переродженню журналу й щиро бажаю, щоб він став ще яскравіше, ще сміливіше, ще поетичніше!» [703], у якому він відзначав поступові зміни на краще як у змісті матеріалів, так і в оформленні журналу (1961 р.). Тому закономірним є той факт, що тираж журналу постійно збільшувався: якщо в 1949 р. він складав 50 тис. примірників., у 1953 р. – 100 тис., у 1961 р. – 614 тис., у 1965 р. – 1 млн. 072 тис., у 1966 р. – 1 млн. 330 тис., у 1970 р. тираж перевищував 1,5 млн. примірників., а у 80-і роки збільшився майже до 2 млн [641].

Серед періодичної педагогічної преси слід відзначити також низку видань («Учительская газета», журнали «Радянська школа», «Народное образование», «Воспитание школьников»), які орієнтували батьків на зміцнення зв'язків сім'ї та школи, виховання в дітях суспільно-значущих якостей, обмін виховним досвідом, наслідування прикладів зразкових батьків-вихователів.

Газета «Учительская газета» (1924 р. – до сьогодні) видавалася як орган Міністерства освіти СРСР і ЦК профспілки працівників освіти, вищої школи й наукових установ та публікувала статті, що стосуються багатьох тем і проблем виховання й освіти, розглядала проблеми освітнього права, соціального захисту дітей і підлітків.

Питанню необхідності проведення системної просвітницької роботи з батьками, оскільки «На дітей великий вплив здійснює сімейна обстановка. Дисципліна та успішність учнів часто залежить від поведінки батьків у родині» присвячено статтю Б. Журіна «Воздействие на родителей» (1956 р.), надруковану в розділі «За дружню роботу школи, сім'ї та суспільства»[214].

Широка дискусія щодо особливостей та проблем залучення батьків із сільської місцевості до співробітництва зі школами за участю представників педагогічної спільноти та самих батьків розгорнулася на шпальтах газети «Учительская газета» в розділі «Родительское собрание в сельской местности. Читатели отвечают учителю Умитбаеву» (1956 р.) [44].

Позитивний досвід педагогічної роботи серед батьків школи № 98 міста Казань В. Васильєвої докладно розкривається в статті В. Тюрікова «Учитель и родители» (1956 р.), у якій автор розповідає яким чином вчителько провадила планомірне навчання «початкової грамоти» з виховання дітей, читаючи їм доповіді на теми: «Виховання дитини у сім'ї», «Батько-вихователь», «Мати-вихователька», «Трудове виховання у родині» тощо [658].

Важливим етапом розвитку видання була публікація колективної статті «Педагогика сотрудничества» (1986 р.) групи педагогів-новаторів та публіцистів С. Соловейчика і В. Ф. Матвєєва, ключовою думкою якої була необхідність відходу від авторитарної педагогіки в бік демократизації та гуманізації школи. У період з 1986 по кінець 1988 р. «Учительская газета» була трибуною прихильників демократизації радянської системи освіти, програмні статті того часу («Демократизация личности», «Учителю об учителе», «Войдём в новую школу», «Коняга или учитель?», проекти перетворення школи на демократичних засадах тощо) були написані як педагогами-новаторами та вченими

(Ш. Амонашвілі, В. Караковский, В. Шаталова, Е. Дніпрова), так і демократично налаштованими журналістами (С. Соловейчиком, Т. Міледіной, І. Ханхасаєвоютощо) [667].

Журнал «Радянська школа» (1945–1991 рр.) був науково-педагогічним місячником органу Міністерства освіти УРСР, призначеним для вчителів різних типів шкіл, містив статті з питань організації народної освіти, педагогіки й психології, педагогічної освіти, практики навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах тощо. Розглянемо основні статті журналу, які сприяли педагогічній просвіті батьків у різні роди досліджуваного етапу.

Висвітленню досвіду роботи Одеського університету педагогічних знань для батьків, який організовував лекції педагогів Р. Хмелюка, М. Тернової, М. Корабльова, М. Маянц та інших з питань педагогіки та психології, а також проводив виїзні заняття у школах та на підприємствах присвячена стаття М. Дряхлова «Університет для батьків» (1961 р.) [200].

В. Сухомлинський у статті «Як любити дітей» (1967 р.), надрукованій у рубриці «Виховна робота» розкриває батькам наслідки як фізичного покарання дітей, так і надмірної опіки та «залюбленості» [642].

Автори журналу також знайомили читачів із педагогічною літературою, наприклад, С. Юхим у статті «Батькам про виховання» (1967 р.) розповідає про книгу М. Миронова «Батьківські турботи», у якій автор звертається до тем підготовки дітей до школи, організації режиму занять, приділяє увагу трудовому, атеїстичному та моральному вихованню [723].

Питання впливу сімейних традицій на виховання дитини досить часто було предметом педагогічних дискусій на шпальтах журналу, зокрема в статті В. Тимошок та В. Капітанчук «Сімейні традиції та їх виховне значення» (1974 р.), розміщеній у розділі «Школа, сім'я, громадськість», обґрунтовується важливість сімейних традицій [648]. У статті М. Захарова «Атеїстична робота з батьками» (1980 р.) автор підкреслює особливо великий вплив на дитину сімейних традицій, які мають релігійний характер та наполягає на тому, щоб система науково-

атеїстичного виховання трудящих охоплювали різні вікові групи населення для запобігання поширенню релігійних поглядів [241].

Аналізу досвіду боротьби з негативними проявами дітей на прикладі двох сімей, в одній з яких діти вирости роботящими, а в іншій – ледащими, присвячено статтю Г. Федорець «Гармонія та інтеграція педагогічних впливів школи та сім'ї» (1980 р.) [675].

Щомісячний журнал міністерства освіти СРСР і міністерства освіти РРФСР «Народное образование» (з 1946 р. – до сьогодні) розрахований на працівників органів народної освіти, загальноосвітньої школи всіх типів, середніх спеціальних і професійно-технічних навчальних закладів, педагогічних ВНЗ, позашкільних установ, партійних і радянських працівників, які займаються питаннями навчання й виховання. У журналі публікуються матеріали організаційно-педагогічного, теоретичного, науково-методичного, проблемного характеру, висвітлюються актуальні питання сучасного стану та організації народної освіти, пропаганди передового педагогічного досвіду тощо, є розділи: «Школа і життя», «За кордоном», «Критика і бібліографія». Розглянемо основні статті журналу, які сприяли педагогічній просвіті батьків у різні роди досліджуваного етапу.

Стаття Р. Поберевської «Трудные родители» звертається до гостросоціальних питань алкоголізму в родинях, навчання батьками дітей брехні, сліпої любові до дітей, трудового виховання тощо. Автор пропонує залучати батьківські комітети для поєднання зусиль вчителя та сім'ї у виховання та навчання підростаючого покоління [503].

На шпальтах журналу дописувачі часто висвітлювали досвід провадження педагогічної просвіти батьків у різних регіонах держави. Наприклад, досвід роботи з педагогічної просвіти батьків в Орловській області викладено в статті М. Демидова «Родителям – педагогические знания» (1969 р.) [166]; Л. Кривинський у статті «Родителям – основы педагогического мастерства» (1973 р.) розповідає про досвід навчання батьків основам педагогічної майстерності у Володимирській області [321]; позитивні приклади роботи школи № 9 міста Джетгар з батьками та шкільними комітетами наведено в статті

Р. Романюк «О работе с родителями» (1973 р.) [561]; результати вчительських спостережень за благополучними та неблагополучними сім'ями учнів школи № 22 міста Чернігів наводить вчителька тієї ж школи Т. Отрошко в статті «Школа – центр работы с родителями» (1985 р.) [461].

Журнал «Воспитание школьников» (з 1966 р. – до сьогодні) був утворений Міністерством освіти РРФСР для допомоги школам, установам додаткової освіти та батькам у вихованні дітей. Особлива увага на шпальтах журналу приділялася підготовці школярів до вільного, осмисленого життєвого вибору, вихованню творчої особистості, яка володіла якостями, необхідними для досягнення успіху в обраній діяльності, велике значення редакція надавалося науково-методичному забезпеченню процесу самовиховання школярів.

Педагогічна просвіта батьків на шпальтах журналу реалізовувалася в спеціальній рубриці «Для бесід з батьками», у якій у різні роки друкувалися наступні матеріали педагогічного спрямування для батьків: питання труднощів та помилок, що їх припускаються батьки у вихованні дітей, а також шляхів їх подолання розкриваються в статті С. Карліної «О семьях моих воспитанников» (1976 р.) [268]; особливості дружби та любові підлітків, а також допомоги батьків у процесі морально-чуттєвого їх становлення стали предметом дослідження в статті Е. Костяшкіна «Воспитание чувств» (1976 р.) [311]; важливість прояву уваги до ігор, проблем та життя дитини на конкретних прикладах висвітлює Л. Галкіної у статті «Уважайте ребенка» (1979 р.) [132]; складне питання підліткових інтимних стосунків розкривається в статті А. Низової «Граница дозволенного» (1979 р.), у якій автор наводить діалог між батьком та сином щодо необхідності відвертих розмов батьків з дітьми на «складні» теми [426]; питання виховання дітей казками, що надасть їм у майбутньому можливість мріяти та уявляти розкриває Т. Єфимова в статті «Учить мечте» [209].

Публікації в науково-популярних виданнях сприяли розумовому вихованню молоді, розвитку допитливості, бажання пізнавати нове. Так, науково-популярний журнал «Вокруг света» (1861 р. – до сьогодні) на досліджуваному етапі розвитку просвіти засобами масової інформації публікував просвітницькі та країнознавчі

матеріали, а також новини з-за кордону (на сторінках журналу з'являлися статті іноземних авторів). У рубриках «По будовах семирічки», «Романтики наших днів», «Репортаж з ударного Комсомольського будівництва», «Маршрутами п'ятирічки» публікувалися нариси й репортажі з ударних комсомольських будов. За цих умов зображення й осмислення проектів технологічного перетворення природних ландшафтів поступово змінювалося, відображаючи еволюцію світогляду фахівців у 1960-і рр. – формування екологічних уявлень привело до появи рубрики «Природа і ми», матеріали якої ставили проблему взаємин людини із середовищем проживання [466].

Науково-популярний і літературно-художній журнал «Техника – молодежи» (1933 р. – до сьогодні) сприяв розвитку технічних здібностей молоді та спонукав її до науково-практичного пошуку, публікуючи матеріали про досягнення науки та інновації, а також статті про життєвий і творчий шлях новаторів-винахідників [475].

Науково-популярний фізико-математичний журнал для школярів і студентів «Квант» (1970 р. – до сьогодні) був розрахований на масового читача, де поряд з інформацією з історії математики, комбінаторики, графів, теорії чисел лінійної алгебри й аналітичної геометрії та інших суто математичних питань у розділі «Загальні питання викладання» надавалася така інформація педагогічного: праці конференцій, методи й ідеї викладання, конференції учнів, математика як професія, що таке математика, рецензії та бібліографія [470].

Просвіті батьків у медично-гігієнічному напрямі, окрім вище згаданого часопису «Семья и школа», сприяли також видання відповідного спрямування, а саме: «Советское здравоохранение», «Врачебное дело», «Медицинская газета», «Вопросы питания», «Гигиена и санитария», «Физкультура и спорт» тощо.

Щомісячний журнал міністерства охорони здоров'я СРСР «Советское здравоохранение» (1942–1992 рр.) складався з основних розділів: соціальна гігієна й питання суспільного здоров'я (у розділі надавалися медичні поради батькам немовлят та школярів), управління охороною здоров'я, економіка, планування, наукова організація праці в медичних установах, медична освіта, історія

медицини та охорони здоров'я, критика і бібліографія, також журнал регулярно висвітлював роботи з'їздів, конференцій з питань охорони здоров'я [474].

Журнал «Врачебное дело» (1918 р. – до сьогодні) публікує статті з організації охорони здоров'я та історії медицини, гігієни, біології та клінічної біохімії, терапевтичної ортопедії та стоматології, офтальмології, радіології, фізіотерапії, генетики, неонатології тощо. Питання медико-гігієнічної просвіти батьків у різні роки висвітлювалося в розділі «Загальна гігієна» [468].

Періодичне професійне лікарське видання Міністерства охорони здоров'я СРСР, медичної промисловості й ЦК профспілки медичних працівників «Медицинская газета» (1893 р. – до сьогодні) висвітлює діяльність закладів охорони здоров'я, медичних закладів освіти й науково-дослідних інститутів, підприємств медичної промисловості, а також державних органів і громадських організацій з охорони здоров'я населення, розповідає про досягнення вітчизняної та зарубіжної медицини, зокрема з питань медико-гігієнічної просвіти батьків, життя профспілкових організацій, роботу товариства Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, стані охорони здоров'я в різних країнах світу [472].

На сторінках журналу «Вопросы питания» (1932 р. – до сьогодні) висвітлюються основні тенденції розвитку науки про харчування: нові стратегії в лікувальному харчуванні, фундаментальні дослідження, наукове обґрунтування здорового харчування. Основна частина публікацій присвячена науковим і прикладним проблемам харчування, що стосуються насамперед реалізації основних напрямків концепції державної політики в галузі здорового харчування населення, оцінки ризиків у харчуванні населення й взаємозв'язку якості життя та харчування. Молодим батькам призначений розділ журналу «Дитяче харчування» [467].

Щомісячний журнал «Гигиена и санитария» (1922 р. – до сьогодні) займається висвітленням питань гігієни навколишнього середовища та населених пунктів, екології людини, гігієни дітей і підлітків, радіаційної та соціальної гігієни, гігієни праці та харчування. Основними рубриками журналу є гігієна навколишнього середовища та населених місць, гігієна праці, гігієна дітей і

підлітків, радіаційна гігієна, гігієна харчування, профілактична токсикологія й гігієнічне нормування, методи гігієнічних досліджень, соціально-гігієнічний моніторинг [469].

Пропагандою здорового способу життя та способів його досягнення займається науково-популярний і літературно-художній журнал з проблем фізичної культури і спорту «Физкультура и спорт» (1928 р. – до сьогодні). Спочатку журнал мав науково-популярну спрямованість, у ньому періодично друкувалися статті з теоретичних і методичних питань різних видів спорту, згодом з'явилися статті просвітницького спрямування, зокрема щодо особливостей фізичного розвитку дітей [476].

Пропаганда медично-гігієнічних знань серед батьківської спільноти здійснювалася й пресою загального характеру – багатотиражними газетами та журналами, у яких публікували матеріали щодо профілактики та лікування дитячих захворювань, доцільної організації режиму дня дитини, її раціонального харчування, загартування тощо.

Газета «Правда» (1912 р. – до сьогодні) була основним щоденним друкованим засобом масової інформації КПРС й найбільш впливовим друкованим виданням, яке зокрема публікувало інформацію для батьків щодо важливості виховання дітей у контексті підпорядкування ідеології та загальній меті розвитку радянського суспільства [465].

Суспільно-політична й ділова щоденна газета «Известия» (1912 р. – до сьогодні) нарівні з інформацією про суспільно-політичні зміни в країні публікувала матеріали й щодо доцільності ведення педагогічної пропаганди серед батьків [462].

Газета «Ленинское знамя» (1918 – 1991 рр.) у своїх публікаціях переважно висвітлювала рішення ЦК КПРС та Ради міністрів РСР, досягнення в соцперегонах, різноманітні інтерв'ю, але певний інтерес вона становила в аспекті педагогічної просвіти батьків, публікуючи статті «Книги необходимые каждой семье» [271], «Разговор о семейных традициях» тощо [553].

«Комсомольская правда» (1925 р. – до сьогодні) – щоденна суспільно-політична газета, заснована як офіційний друкований орган ВЛКСМ. У газеті друкувалося багато науково-популярних і пригодницьких статей, які виходили за рубриками: «Сторінки Ленініани», «Ленінські уроки», «Слухайте, товариші нащадки», «Люди з палаючими серцями», «Листи, щоденники, записки нашого сучасника», «Вітчизна», «У світі прекрасного», «Проблеми. Полеміка. Пошук», спеціальні шпальти «Клуб допитливих», «Алий парус», «Еврика», «Клуб дев'яти муз». Педагогічна тема в газеті була завжди однією з найважливіших, так у розділі «Клуб молоді сім'ї» публікувалися статті І. Зюзюкіна, О. Мареничева, Б. Нікітіна С. Соловейчика, В. Хілтунена, Ю. Щекочихіна тощо [433, 624].

Обласна Харківська газета «Красное знамя» (1938 – 1991 рр.) на своїх шпальтах висвітлювала окрім традиційної для друкованих видань зазначеного етапу тематики, але й звертала свою увагу на досвід проведення педагогічної медико-гігієнічної пропаганди серед батьків, яка провадилася вчительськими та медичними колективами [463].

Газета для дітей «Пионерская правда» (1925 р. – до сьогодні) була головним друкованим органом ЦК ВЛКСМ та Центральної ради Всесоюзної піонерської організації. Газета розповідала про події в СРСР і за кордоном, висвітлювала діяльність дитячих організацій в інших країнах, розповідала про життя радянських піонерів і школярів та їх взаємини з батьками, надавалися поради для їх покращення. На її сторінках виступали державні та громадські діячі, вчені, космонавти, письменники, спортсмени, вчителі, піонерські працівники, юнкори. За радянських часів щорічно в «Пионерскую правду» приходило понад 200 тисяч листів дітей, частина з яких публікувалися на сторінках газети [464].

«Советская женщина» – це жіночий суспільно-політичний і літературно-художній ілюстрований журнал (1945 р. – до сьогодні), який друкувався Комітетом радянських жінок за підтримки ВЦРПС. Мав за мету висвітлення життя радянських жінок, їх участі в радянському й комуністичному будівництві, публікував матеріали про проблеми міжнародного демократичного жіночого руху, пропагував образ радянської трудівниці за кордоном, публікував статті про

досягнення радянської науки (особливо в галузі медицини та педагогіки), літературно-художні твори, репродукції картин, твори для дітей (вірші, малюнки та казки) тощо [623].

Громадсько-політичний ілюстрований місячник «Радянська жінка» (1946 р. – до сьогодні) був органом Української республіканської ради професійних спілок і Спілки письменників України. На сторінках журналу публікувалися матеріали засідань і звіти діяльності Комітету радянських жінок, наводилися статистичні дані про активну участь в охороні материнства й дитинства. Слід зауважити, що впродовж свого існування журнал часто змінював проблематику відповідно до завдань, які визначалися партійною політикою, але питання материнства та батьківства залишалися актуальними та висвітлювались у рубриках «Університет для батьків» та «Відкритий урок для батьків» [48, 72, 75, 182, 189, 202, 240, 337-341, 369, 407, 411, 499, 560]

Суспільно-політичний і літературно-художній журнал для жінок «Работница» (1914 р. – до сьогодні) насамперед висвітлював жіночий соціалістичний рух, а також друкував статті на теми материнства, виховання дітей і підлітків, уривки з художніх творів та репродукції відомих картин, постійно публікував «поради та вказівки, як справлятися з цими домашніми справами у такий спосіб, щоб знайти більше дозвілля й часу для суспільного життя, для будівництва великої нового життя», також була спеціальна рубрика для дітей присвячена публікації «зразків дитячої творчості» [473].

«Крестьянка» (1922–2015 рр.) – радянський суспільно-політичний і літературно-художній журнал, призначений для сільських жінок, розповідає про трудову та громадську діяльність жінок села, публікує нариси, статті та кореспонденції з питань моралі, про роботу дошкільних дитячих установ, виховання дітей у сім'ї та школі, про новий побут і культуру в селі, друкує поради з домоводства. На сторінках журналу в різні часи виступали М. Калінін, Н. Крупська, М. Ульянова, А. Ульянова-Слізарова, А. Луначарський, авторами М. Горький, Д. Бідний, А. Серафимович, А. Неверов, А. Твардовський і багато ін. [471].

Підкреслимо, що значну роль у розповсюдженні педагогічних знань серед батьків відігравали в досліджуваний період спеціальні номери та розділи багатотиражних газет, а також різні педагогічні бюлетені з проблем сімейного виховання: «Голос школы», «Наши дети», «Школа и завод» тощо. Наприклад, Харківська обласна газета «Красное знамя», випускала «Страницу для родителей»; газета «Ленинское знамя» друкувала статті на педагогічні теми під рубрикою «У родинному колі», «Сторінка педагога і батьків» тощо [463]. На сторінках газет містились здебільшого матеріали про батьківські лекторії, діяльність рад сприяння сім'ї та школі, конференції тощо. Авторами статей найчастіше виступали вчителі, викладачі, працівники інститутів удосконалення вчителів. На цьому етапі розвитку просвіти батьків засобами масової інформації певної популярності набули усні журнали, які представляли своєрідну форму роботи з моральним вихованням, що дозволяло яскраво, емоційно повідомити аудиторії важливу інформацію зі сфери політики, науки, техніки, літератури, мистецтва, спорту тощо. Наприклад, у школах у ці роки випускалися усні журнали «Для вас, родители», які зазвичай містили такі сторінки: рідною країною; педагогічні справи (особливу зацікавленість викликали статті «Роль отца в воспитании», «Как помогать детям хорошо учиться» «О выборе профессии», «Здоровье школьника»); новинки педагогічної дитячої літератури тощо [181].

Отже, за результатами дослідження впливу та ролі періодичних друкованих видань у педагогічній просвіті батьків упродовж першого етапу розвитку їх просвіти засобами масової інформації можна зробити висновок, що вона активно та регулярно провадилася кваліфікованими фахівцями-педагогами, представниками органів державної влади, діячами науки та культури головним чином в аспекті комуністичного виховання.

Реалізації загальнокультурного напрямку просвіти батьків шляхом використання ЗМІ значною мірою сприяли телебачення (упродовж

досліджуваного етапу воно стало повноцінним суб'єктом ЗМІ), кінематограф і радіомовлення [204]. На думку керівника секції використання радіо і телебачення в педагогічній освіті учнів, молоді та батьків Ф. Шарифулїна, радіо і телебачення мали великі можливості для повсякденного політичного, культурного та естетичного виховання громадськості, розповсюдження педагогічних знань серед батьків [170].

У зв'язку з тим, що радіо й телебачення в 50-70-х рр. ХХ століття, як повноцінні суб'єкти ввійшли до навчально-виховного процесу, підготовка навчальних передач вимагала тісного зв'язку з наукою, органами народної освіти, творчими спілками. З цією метою редакція науково-популярних і навчальних програм Центрального телебачення розробляла плани передач у тісному альянсі з Академією педагогічних наук СРСР, Управлінням шкіл Міністерства освіти СРСР, міськими управліннями народної освіти, інститутами удосконалення вчителів [524].

Аналіз науково-педагогічної літератури [504, 524] свідчить, що вже в досліджуваній період працівники просвіти визнавали, що в деяких принципово важливих напрямках (формування професійної спрямованості, ціннісних орієнтацій, інтересів) школа поступалася своїми позиціями телебаченню та радіо.

Зазначимо, що з метою виявлення найбільш ефективних засобів використання телебачення в сімейному вихованні, телевізійні передачі організовувались у різноманітних формах, адресуючись тільки батькам («Екран – вчителю», «Для вас, батьки», «Мамина школа», «Контрольна для дорослих») або батькам і дітям («Такі прості та складні істини» тощо) [170]. Однією з форм таких передач були бесіди та консультації з питань виховання дітей у родині (для батьків) і з питань організації дома навчальних занять та самовиховання (для дітей).

На екранах Центрального телебачення в 1971 р. з'являється передача «Мамина школа» (1971–1993 рр.), мета якої – навчити батьків основним принципам догляду за дитиною в перші роки її життя, допомогти їм у вихованні гармонійно розвиненої особистості, надати вичерпну інформацію про особливості

розвитку дитячого організму, про профілактику дитячих захворювань тощо. Творці телепередачі «Мамина школа» також велику увагу приділяли питанням морального, фізичного й естетичного виховання дітей дошкільного віку. У передачах цієї рубрики можна було побачити репортажі з дитячих закладів, послухати думку лікарів, педагогів, вихователів тощо. Зазначимо, що «Мамина школа» набула надзвичайної популярності серед батьків та громадськості, про що свідчила велика кількість листів, які надходили в редакцію програми [524, 647].

Завданням телевізійних передач рубрики «Для вас, батьки» (1973–1991 рр.) (почала виходити в ефір з 1973 р.) було надання всебічної допомоги батькам. Саме тому тематика передач охоплювала широке коло проблем: психологічний і фізичний розвиток дитини; вплив навколишнього середовища і виховання на формування особистості; як допомогти дітям у навчанні; підліток і правопорушення; участь матері в моральному вихованні дитини; новий навчальний рік і завдання батьків; вибір професії; педагогічний такт і авторитет батьків, стосунки батьків і дітей у сім'ї тощо. Під час розроблення тематики передач цього циклу враховувалась сезонність. Наприклад, у серпні особлива увага приділялась питанням підготовки дітей до школи, виховання в них необхідних якостей, потрібних у школі; у вересні – режиму дня, організації допомоги учням в підготовці домашніх завдань тощо [524]. Серед учасників передач були педагоги-практики (заступник міністра просвіти РРФСР Л. Балясна, директор інституту естетичного виховання АПН СРСР Б. Лихачов, заступник голови Державного комітету з профтехосвіти А. Осипов, президент Академії педагогічних наук В. Столетов) та відомі митці (письменник В. Астаф'єв, народні артисти СРСР С. Герасимов та Д. Кабалевський, головний редактор журналу «Виховання школярів» Л. Кузнєцова, художник Б. Неменський, народний артист СРСР С. Образцов, письменники Р. Погодін та Л. Успенський, скульптор Б. Тхорта інші).

Для ознайомлення із зарубіжним досвідом сімейного виховання в межах циклу передач «Для вас, батьки» був підготовлений випуск «Зустріч з доктором Споком». У своєму інтерв'ю Б. Спок зазначив, що «якщо мати хоче працювати, то

батько повинен приділяти увагу дітям, допомагати в роботі по господарству. Для того, щоб допомогти батькам виховувати дітей у дусі рівноправності статей, я б порекомендував давати дітям іграшки незалежно від традицій. ... Що ж стосується хатніх обов'язків, то дітям необхідно давати одні й ті ж доручення» [108].

До рубрики «Для вас, батьки» як самостійний був введений цикл телепередач «Ви, ваші діти та навколишній мир», авторами й ведучими якого були Ольга та Олександр Лаврови. Варто сказати, що структура цього циклу передач була своєрідною: одна їх частина в драматургічному аспекті розповідала про епізоди з життя телевізійної родини Єльцових, а в іншій частині поведінка, вчинки, слова дієвих осіб в епізодах аналізувалися авторами із залученням до обговорення вчених, педагогів, медиків, психологів. У циклі передач Лаврових ставляться і розглядаються проблеми родини як маленького колективу, у якому закладаються основні якості характеру дитини, де він засвоює основи взаємодії з оточенням, виробляє реакцію на події оточення. Окрім того, у телепередачах відбувалася активна взаємодія з батьківською глядацькою аудиторією засобами листування. У своїх листах батьки не тільки дякували редакції, виражали задоволення, але й заперечували висловленим з екрану думкам, радилися та пропонували свої варіанти розвитку подій [208].

Значною популярністю відзначався цикл передач «Контрольна для дорослих» (1978–1994 рр.), метою якого було привернення уваги батьків до внутрішнього світу дітей, їхніх інтересів, проблем, оточення, життя загалом. Численність листів, отриманих редакцією, свідчила про те, що ця передача схвилювала багатьох батьків [115]. Вони писали листи щодо схвалення роботи редакції передачі, наприклад лист А. Марковської з міста Миколаїв: «Слухала вашу програму. Вважаю, що розмову ви ведете в передачі дуже потрібну. Хотілося б і самій прийняти у ній участь...» [185]; М. Руденко з Донецька написала: «Появі такої передачі можна тільки зрадіти. По-моєму, вони повинні звучати і в утрішні, і у вечірні години. Та мати максимальну кількість слухачів. Ви затіяли гарну справу» [185]. Надходили і проблемні листи, як, наприклад, лист

Наталії Р. з Житомира: «Чому розбиваються родини? Адже ми живемо у мирній час. Чому ж діти залишаються без батьків? Не можу або видніше не хочу погодитися з цим». Передача виходила в ефір усього вісім разів (один раз на тиждень). Після закінчення передачі вийшла книга «Контрольна для дорослих», де були опубліковані відповіді на запитання батьків, що надходили до редакції [185].

У циклі передач «Такі прості та складні істини» був наявний розділ педагогіки, що звертався до проблем стосунків батьків і дітей, дорослих і підлітків. Слід зазначити, що творці цього циклу перейшли від поверхневих передач до аналітичної проблемної розмови про різнобічні питання виховання. Так, у цьому циклі йшлося про батьків, що не мали права називатися вихователями, про тих, хто перекладав свої батьківські обов'язки на школу та громадськість [524].

Організовувалися також інші передачі, адресовані батькам. Наприклад, враховуючи велике значення в сімейному вихованні правових знань, Центральне телебачення систематично випускало тележурнал «Людина і закон», де надавалися юридичні консультації. Такі консультації, як правило, проводили працівники юстиції, міліції, народної освіти, вчителі, вихователі тощо [425].

Вважаємо за необхідне зазначити, що освітні та науково-популярні програми Центрального телебачення викликали зацікавленість та відгук телеглядачів, про що свідчить швидке зростання кількості листів до редакції. Так, якщо у 1970 році редакція отримала 24 тис. листів, то у 1973 році їх надійшло 170 тис., а за перші 5 місяців 1974 року – понад 130 тис. Також слід зауважити, що у процесі підготовки науково-популярних та навчальних телепередач працівники редакції враховували поради, критичні зауваження та побажання телеглядачів [587].

Значну допомогу батькам в організації дозвілля дітей та їх освіти надавала телевізійна передача «АБВГДейка» (1975 р. – до сьогодні), яка являла собою цикл передач, кожна з яких мала самостійний закінчений сюжет, реалізовували який клоуни, які у формі живого, веселого спілкування знайомили дітей з не тільки з

буквами алфавіту, а й з тим, як поводити себе на вулиці, за столом, як вигадувати казки, ігри. Ці передачі, які переслідували дуже серйозні цілі, ґрунтувалися не на сухому лекційному матеріалі, а на клоунаді та веселій грі, що спрощувало засвоєння просвітницької інформації [204].

Отже, завдяки нарощуванню творчих та технічних можливостей на досліджуваному етапі телебачення стало ефективним засобом формування суспільної думки щодо конкретних проблем розвитку соціалістичного суспільства, засобом розповсюдження передових форм педагогічної просвіти та укріплення соціалістичного образу життя.

Досить ефективно в просвіті батьків використовувалися можливості кінематографу: створювалися художні фільми, у яких висвітлювалися проблеми непорозуміння батьків та дітей, непорушності батьківського авторитету, гіпервідповідального або безвідповідального ставлення до батьківства, виховання дітей у неповних сім'ях, передачі батьківських обов'язків іншим особам тощо. У художній формі пропонувалися шляхи розв'язання порушених проблем, а отже, формувався образ «зразкового батьківства». За змістом кінофільми можна поділити на такі групи:

а) драматичні кінофільми, у яких увага привертається до негативних наслідків неусвідомленого батьківства, необізнаності батьків щодо виважених підходів до виховання дитини;

б) кінофільми «легкого жанру» – розважально-комедійні, у яких питання батьківства розкривалися з елементами гумору й розваги[228].

Серед кінофільмів першої групи, на нашу думку, слід виділити наступні: «А якщо це кохання» (1961 р.), «Мачуха» (1973 р.), «Дивні дорослі» (1974 р.), «Світло у вікні» (1980 р.), «Одного разу двадцять років потому» (1980 р.), «Вам і не снилося» (1981 р.), «Господиня дитячого будинку» (1983 р.), «Визнати винним» (1983 р.), «Аварія – донька мента» (1989 р.).

Проблема нерозуміння оточуючими та батьками важливості першого кохання та необхідності із тактом та повагою ставитися до почуттів дітей розкриваються в художньому фільмі «А якщо це кохання», відзнятому в 1961 р.

на кіностудії Мосфільм. Недостатність такту, обмеженість освіти матері головної героїні, а також зважання на думку оточуючих більше, ніж за долю власної доньки призвели до її самогубства. Цей фільм є своєрідним маніфестом та закликом до розуміння батьками своїх дітей заради налагодження родинних взаємозв'язків, відображаючи важливу проблему виховання – необхідність порозуміння батьків та дітей [21].

У кінострічках досліджуваного періоду поряд з питаннями просвіти батьків порушуються й інші гостро соціальні теми, зокрема й виховання прийомних дітей.

Яскравий приклад того, що в родині батьки є головними та несуть відповідальність за якість стосунків з дітьми є художній фільм «Мачуха», відзнятий на кіностудії «Мосфільм» у 1973 р. Головна героїня кінострічки Шура, яку зіграла Тетяна Дороніна, протягом усього фільму намагається порозумітися з прийомною донькою Світланою, зустрічаючи на цьому шляху не тільки супротив Світлани, а й непорозуміння з боку власної дитини, матері, чоловіка. У кінофільмі показано, що тільки шляхом любові, розуміння та поступок можна вийти з будь-якої конфліктної ситуації [384].

Ще один художній фільм, у якому розкриваються проблеми виховання дітей нерідними батьками, пов'язані передусім з браком досвіду в дорослих та нерозумінням головних чинників поведінки дитини, є фільм «Дивні дорослі», що був відзнятий у 1974 р. на кіностудії «Ленфільм». У цій кінострічці розкриваються проблеми стосунків дівчинки Тоні, яку немолода сімейна пара забрала з дитбудинку, з прийомними батьками, сусідами по комунальній квартирі, а також новими однокласниками. Незважаючи на те, що лейтмотивом цього фільму є відображення складності взаємовідносин між дорослими та дітьми, ще однією сюжетною лінією є виховання батьками своєї доньки. Повчальним моментом є те, що батьки не вважали за потрібне пояснити дівчинці правила поведінки в новій домівці, що в подальшому призвело до серйозного конфлікту [633]. Отже, у фільмі зображений ще один повчальний момент для

батьків – дітям необхідно пояснювати правила поведінки в тих чи інших умовах, приділяючи їм достатню кількість уваги.

Комплексне питання виховання дітей у неповних родин та перейняття на себе дитиною обов'язків одного з батьків порушується й у художньому фільмі «Світло у вікні», відзнятому в 1980 р. на кіностудії «Ленфільм». У цій кінострічці розкривається не тільки проблема сприйняття Ритою, донькою головного героя, нових стосунків батька-вдівця, але й перейняття нею материнських обов'язків щодо новонародженої сестри (їх мати померла після пологів). Чотирнадцятирічна Рита в певний час починає відчувати себе матір'ю для своєї молодшої сестри, відкидаючи будь-яку сторонню допомогу у вихованні дівчинки. На фоні цього поведінка постійно втомленого роботою та батьківським обов'язками батька, роль якого зіграв Юрій Соломін, виглядає морально слабкою та негідною статусу голови родини. Моральний аспект цієї кінострічки стосовно просвіти батьків, на наш погляд, полягає в зображенні ситуації, коли батьки втрачають важелі керування родиною та вони поступово переходять до дітей, які перебирають на себе керівні повноваження. І хоча у фільмі не зображено яскравих негативних проявів та наслідків такої ситуації, вона все ж є показовою та легко «зчитується» [590].

Майже еталонним прикладом самовідданості батьків у ставленні до дітей та пропагування сімейних цінностей, на нашу думку, є кінострічка «Одного разу двадцять років потому», відзнята в 1980 р. на кіностудії ім. М. Горького. Фільм розповідає історію колишньої шкільної активістки, старости класу, а тепер матері десятих дітей, висвітлюючи проблеми ставлення суспільства до материнства як такого, а також демонструє можливості та шляхи створення великої та дружньої родини. Наталя Гундарева, яка зіграла головну роль Надії Круглової, втілила на екрані зразковий приклад матері, яка «працює мамою» та вважає секретом народження великої кількості дітей у родині: «Мені здається, потрібно трошки забути про себе...» [454]. Вважаємо, що актуальність тем, розкритих у фільмі складно переоцінити як на той час, так і в умовах сьогодення, коли все більшою мірою жінка-мати вважає, що соціальна реалізація важливіша за сім'ю.

Своєрідним закликом до батьків, які хочуть, аби їхні діти були щасливими, є кінострічка 1981 р. «Вам і не снилось», відзнята на кіностудії Мосфільм, що розповідає історію першого кохання, на перешкоді якого намагалися стати мати та бабуса. Сюжет цього фільму певним чином перекликається з розглянутим вище кінофільмом «А якщо це любов», але, через те, що він був відзнятий на 15 років пізніше, він відображає зміни, що відбулися у суспільстві, і є не настільки категоричним. Повчальним аспектом цього фільму є висвітлення непорозумінь між дорослими, які впливають на дітей. Мати хлопця забороняє йому зустрічатися з коханою дівчиною, не розуміючи, що, встановивши відкриті та довірливі відносини з дитиною, могла б досягти набагато кращого результату. У кінофільмі порушуються вельми актуальні проблеми виховання, які стосуються поваги батьків до дітей та усвідомлення останніх як окремих особистостей [79].

Проблема усвідомлення важливості батьківських обов'язків та любові до власної дитини розкривається в кінострічці «Господиня дитячого будинку», відзнятого в 1983 р. в Головній редакції літературно-драматичних програм ЦТ СРСР. Головна героїня картини директор дитячого будинку Олександрова, яку зіграла Наталія Гундарева, втілює на екрані збірний образ керівника та матері. Вона своїм прикладом на екрані вказує батькам, що дітей (зокрема і не рідних) необхідно любити та виховувати однаково, не виділяючи нікого серед інших. Так, героїня Гундаревої, змогла всиновити хлопчика Сергія Тимофієва, який припав їй до душі, лише після того, як він закінчив школу та вийшов за межі дитячого будинку. Вона показала приклад самовідданої любові та поваги до почуттів дітей. Інша показова сюжетна лінія фільму зображає справжню (біологічну) мати Сергія, яка майже через 20 років після того, як покинула сина в пологовому будинку, влаштувалася працювати до дитячого будинку спеціально для того, щоб повернути сина. Ця сюжетна лінія є показовою, оскільки висвітлює проблему батьківських обов'язків, до яких одразу необхідно ставитися серйозно та відповідально, адже згодом неможливо бути компенсувати шкоди, завданої стосункам з власною дитиною[688]. Отже, фільм порушує соціально-побутові

проблеми суспільства, демонструє приклади правильного та неправильного ставлення до батьківства, а також пропонує шляхи їх вирішення.

Приклад безвідповідального виховання дитини, заснованого на помилковому батьківському авторитеті, показаний у кінострічці 1983 р. «Визнати винним», відзнятої на кіностудії ім. М. Горького. Один з головних героїв кінострічки, Микола Бойко, якого зіграв актор Володимир Шевельков, вихований батьками одним з видів помилкового батьківського авторитету – авторитеті підкупу, коли успішні та заможні батьки відкупаються від сина дорогими подарунками, замінюючи любов, ласку та виховання заможним та забезпеченим життям. Показовою є сцена після розмови кабінеті директора школі про поведінку, коли мати Миколи заявляє: «Як це все зараз недоречно. Уявляєте, у мене тільки в цьому місяці чотири відрядження, два термінових матеріали й великий цикл в журналі. І потім, я просто не знаю як його карати – я не вмію ...», а потім мати намагається «по блату» вирішити проблеми школи улаштуванням басейну. Ця ситуація наочно ілюструє, за яких обставин ріс хлопець і пояснює, чому в успішних, розумних та талановитих батьків виріс бездушний син, який став ватажком банди хуліганів та врешті-решт потрапив до в'язниці. Поранення ножом Миколаю своєї подруги у фіналі фільму за те, що вона відвернулася від нього, побачивши «справжнє обличчя» свого коханого, підтверджує слова матері Миколи, які вона написала у своїй статті, що «покарання – це втручання хірурга в помилку терапевта» [523]. Отже, саме батьки повинні виступати в якості цих «терапевтів», не доводячи ситуацію до покарання.

З початком перебудови в державному житті починають з'являтися нові герої, а отже й нові батьки-кіногерої. Показовою для цього періоду є кінострічка «Аварія – донька мента», відзнята в 1989 р. на кіностудії Мосфільм. У цьому фільмі розкривається конфлікт батьків та дітей, які не хочуть дослухатися до порад дорослих, живучи за девізом: «Мені подобається все, що не подобається вам». Головна героїня фільму Валерія, на прізвище Аварія, не може й не хоче знайти спільну мову з батьком міліціонером, роблячи все йому не перекір, що врешті-решт призводить до її зґвалтування та помсти батька кривдникам.

Повчальним моментом цієї кінострічки для батьків є те, що безмежна безкорислива любов до дитини та здатність заради неї майже на все не є запорукою гармонійного виховання особистості. Головну роль у цьому процесі повинні відігравати розуміння, бажання домовитися, терпіння, а також прийоми педагогічної батьківської майстерності [22].

Серед фільмів другої групи досліджуваного періоду, у яких порушуються питання просвіти батьків, на нашу думку, слід виділити наступні: «Чук та Гек» (1953 р.), «Діти Дон Кіхота» (1965 р.), «Велика перерва» (1973 р.), «Просто жах» (1982 р.), «Мері Поппінс, до побачення» (1983 р.), «Не хочу бути дорослим» (1983 р.), «Викрадення» (1984 р.), «Недільний тато» (1985 р.), «Без сина не приходьте» (1986 р.), «Перекид через голову» (1987 р.).

Дитячий художній фільм «Чук та Гек», відзнятий у 1953 р. на кіностудії ім. М. Горького в гумористичному річищі висвітлює питання виховання матір'ю двох малих синів, коли батько знаходиться в довгому відрядженні на Півночі, а також демонструє вміння закликати дітей до порядку ласкою, гумором та твердим характером. Підтвердженням цієї тези є слова матері Чука та Гека: «Чому мої прекрасні сини б'ються і кричать?..» [702], яка уособлює собою позитивний приклад для батьків, які бажають не тільки припинити бешкетування дітей, а й певним чином їх відзначити та похвалити.

Прикладом самовідданого та еталонного батьківства є художній фільм «Діти Дон Кіхота», відзнятий у 1965 р. на кіностудії «Мосфільм». У фільмі розкривається життя батька трьох синів акушера-гінеколога Петра Бондаренка, життєвим принципом якого є теза про те, що якщо можеш чимось допомогти людям, це потрібно робити, не чекаючи нагороди, не слухаючи лихословів і насмішників. Такий батько, якого зіграв Анатолій Папанов, є прикладом інтелігентного, освіченого та благородного голови сімейства, який нібито без проблем вирішує проблеми своєї родини. Він із розумінням ставиться до бажання молодшого сина їхати до Африки рятувати пригнічених чорношкірих, лише звертаючи його увагу на турботу та повагу до матері, яка хвилюватиметься. Батько дуже тактовно та обережно пояснює середньому синові поняття боргу

перед родиною та вітчизною, акцентуючи увагу на тому, що син потім скаже своїм дітям. Особливого змісту набуває картина наприкінці, коли стає відомо, що всі сини у родині прийомні. Отже, у картині висвітлюються не тільки питання відповідального виховання дітей у родині, а також і дуже важлива тема виховання нерідних дітей [168].

Пропагування радянської школи та системи освіти, а також розкриття через низку комічних та ліричних ситуацій образу вчителя-друга, який спроможний усе зрозуміти, вибачити, підтримати та допомогти, спостерігається в художньому фільмі «Велика перерва», який був відзнятий у 1973 р. на кіностудії «Мосфільм». Цікавим щодо батьківської просвіти є образ Степана Семеновича Плетньова, батька Неллі Плетньової, який у фільмі втілює Євген Леонов. Особливий інтерес цей персонаж викликає тим, що у вечірній школі батько навчається в одному класі разом зі своєю донькою, що викликає безліч комічних ситуацій. Але найважливішим посланням дій цього персонажу є постійне прагнення до самовдосконалення, обізнаності й бажання відповідати вимогам сучасності незважаючи ні на вік, ні на статус [206]. Отже, у фільмі висвітлюється й питання самовдосконалення та саморозвитку батьків.

Питання усвідомлення батьками тих складностей, які доводиться долати їхнім дітям на шляху дорослішання, а також необхідність шанобливого ставлення до поглядів та думок дітей, які є самостійними особистостями, гумористично розкриваються в дитячому художньому фільмі «Просто жаж», відзнятому на Одеській кіностудії в 1982 р. Цей фільм розповідає повчальну історію про батька лікаря-стоматолога Вадима Петровича, який постійно працює, не приділяючи достатньої уваги дитині, та його сина шестикласника Антона. Обидва вони вважають, що жити життям один одного дуже просто, значно простіше, ніж бути самим собою. Результатом цього бажання є те, що шестикласник Антон стає лікарем-стоматологом, а Вадим Петрович – школярем. Цей кінофільм є важливим для батьківської просвіти, оскільки, тільки шанобливе ставлення до особистості дитини та визнання за нею права її мати є основою для виховання повноцінної особистості та члена суспільства[548].

Неспроможність повноцінного самотійного виховання батьками своїх дітей та залучення до цього процесу фахівців (на основі аналогічного прикладу з дитинства одного з батьків) розкривається в телевізійному художньому фільмі «Мері Поппінс, до побачення», віднятому на кіностудії «Мосфільм» у 1983 р.. Наталя Андрійченко втілила на екрані майже ідеальний образ няні, яка не тільки сувора й розсудлива, але й мила та добра. Здається, що вона знає підхід до кожного, хто знаходиться поряд, вона навіть може надати дорослим можливість ненадовго зустрітися зі своїм власним дитинством. Позитивний вплив цього фільму для формування образу «зразкових батьків» або зразкового вихователя є неоціненним, адже після його перегляду в глядачів формується чітке уявлення про те як можна, а як не можна виховувати дітей, бо на екрані гротескно висвітлюються не тільки позитивні, але й негативні приклади такої діяльності. Особливо гостро ці аспекти розкриваються у протиборстві двох героїв фільму – Мері Поппінс та міс Ендрю, яка була гувернанткою батька дітей[159].

Гіпервідповідальне ставлення до батьківства та покладання на дітей відповідальності, яку вони часом не можуть витримати, розкривається в дитячому комедійному кінофільмі «Не хочу бути дорослим», відзнятому на кіностудії «Мосфільм» у 1982 р. У цьому фільмі розповідається історія шестирічного Павлика Орлова, батьки якого бажають виростити майже ідеальну людину, адже у свої 6 років він неймовірно ерудований намаганнями тата та фізично розвинутий завдяки матері. Така тотальна зайнятість дитини призводить до того, що він втікає від батьків і у фіналі виголошує, що хоче бути звичайним хлопчиком, не ерудитом, не спортсменом, що «не хоче бути дорослим» [421]. Цей фільм висвітлює дуже актуальну проблему сучасного сімейного виховання, коли батьки майже позбавляють свою дитину справжнього дитинства, інколи керуючись благими намірами, а інколи заради того, щоб потішити своє самолюбство.

Серед кінострічок, присвячених проблемі «помилкового батьківства», коли батьки все менше звертають уваги на своїх дітей, віддаючи їх на опікування бабушок та дідусів, а також результати, до яких призводить така позиція, особливе місце займає комедійна кінострічка 1984 р. «Викрадення», відзнята на

кіностудії «Мосфільм». Цей кінофільм розповідає повчальну історію батька, який зрозумівши, що шестирічний син Борис завдяки зусиллям бабусі та дідуся перетворюється в заголубленого деспота, не витримав і, скориставшись від'їздом дружини, викрав сина та поїхав з ним з міста. Повчальним, на нашу думку, є епізод фільму, коли маленький герой каже батькові, що раніше він його так не любив, тому й псував його квіти, але це ж тільки прагнення дитини до уваги, адже батько дійсно приділяв квітнику більше часу, ніж власному синові[519]. Отже, і в цьому розважальному кінофільмі порушуються питання актуальні й на сьогодні.

У контексті цього дослідження важливу роль відіграє вирішення дорослими батьками власних проблем, які впливають на дітей. Ця тема порушується в художньому фільмі «Недільний тато», відзнятому в 1985 р. на кіностудії «Ленфільм». Так головний герой фільму шестирічний Альоша бажає, аби мама та тато, які розлучилися півроку тому, були знову разом, тому і йде заради цієї мети на всілякі хитрощі. Моральне та виховне підґрунтя цієї на перший погляд легкої та розважальної стрічки полягає у висвітленні впливу розладу в стосунках батьків на їхніх дітей [116]. Слід зауважити, що в цій кінокартині, як і розглянутих вище, порушуються проблеми, які є актуальними та в умовах сьогодення.

Особливу роль у справі просвіти батьків відіграє комедія «Без сина не приходьте», відзнята в 1986 р. на Одеській кіностудії, яка висвітлює дуже важливі та актуальні проблеми батьків та дітей з нового та нетривіального боку, перевертаючи проблему виховання на сто вісімдесят градусів. Петро Юрченков, який у фільмі виконав головну роль дванадцятирічного хлопчика Колі, розкрив на екрані образ дитини, якій доводиться соромитися свого батька, тому що його колеги по роботі вважають безвідповідальною людиною та нікчемним працівником. Тому сину доводиться перевиховувати батька, а разом і матір його однокласника Петра Семечкіна, щоб вони стали «справжніми людьми» [43]. Цей фільм про те, як погано бути хвальком, також про те, що діти завжди копіюють батьків (яблучко від яблуньки ...). І про те, що діти – це люди, які потребують повноцінного спілкування з батьками.

Особливої уваги, на наш погляд, у контексті досліджуваної проблеми, заслуговує кінострічка «Перекид через голову», відзнятої в 1987 р. на кіностудії ім. М. Горького. У центрі уваги стрічки знаходяться взаємовідносини батьків Асі зі своєю донькою, домашніми улюбленцями, а також навколишнім світом. У цій картині пропагуються не лише взаєморозуміння в родині та любов до тварин, а ще й уміле, грамотне та гармонійне виховання дітей. Показовим є епізод кінострічки, коли сусідка сім'ї Жукових, яка одночасно є матір'ю Асиного однокласника, жаліється головним героям, що син не хоче читати художню літературу. У відповідь на це мати та батько Жукови беруть хлопця до себе на перевиховання на декілька днів, проявляючи при цьому свою педагогічну майстерність, забороняючи хлопцю читати книжки під час їжі, у туалеті, вночі під ковдрою тощо. Показовим є те, що у цей час уся родина дуже багато читає, спантеличуючи хлопця та одночасно викликаючи цікавість до цього корисного, але раніше зовсім не цікавого дійства. Результатом такого привчання до читання методом від зворотного є пробудження величезного інтересу героя до книг [332]. Вважаємо, що у фільмі наведені чудові приклади батьківської педагогічної майстерності, які ґрунтуються як на батьківській інтуїції, так і на педагогічних знаннях, отриманих з різних джерел, серед яких є й друковані періодичні видання.

Значну роль у просвіті батьків відігравало також радіо, яке транслювало передачі на всі регіони країни. Особливо широкого поширення воно набуло в сільських школах, де масова педагогічна просвіта громадськості та батьків відбувалася за допомогою радіо, яке транслювало передачі про виховання дітей, виступи вчителів та представників громадськості тощо. Педагогічна пропаганда родинної педагогіки по радіо здійснювалася за підтримки педагогічної спільноти та активної участі громадськості.

Найбільш популярними радіопередачами Союзного радіомовлення були «Юність», «Робоча радіограма», «В родинному колі», у яких брали участь педагоги, батьки, вчені, працівники культури, ветерани праці та війни, письменники та журналісти. Обговорювалась різноманітна тематика, а саме: питання ідейно-політичного, морального, естетичного, фізичного виховання,

культури читання тощо [101]. Найбільш обговорюваними були теми сімейного (відносини дорослих та дітей) та шкільного виховання. Передачі про взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості, на жаль, у той час були поодинокими.

Під керівництвом Будинку пропаганди педагогічних знань, до обов'язків якого входила координація діяльності проблемної Ради з сімейного виховання, на радіостанції «Маяк» за сприяння спеціалістів і громадськості було започатковано цикл передач «Дорослим про дітей». Окрім того, Будинок пропаганди педагогічних знань на основі циклу радіопередач для батьків створив пересувну фонотеку магнітофонних записів радіобесід з актуальних питань сімейного виховання, яка розсилалась по регіонах [259, 486].

У радіопередачі «Про виховання дітей у неповних сім'ях» розповідається про проблеми, з якими стикаються самотні батьки, найчастіше матері. Оскільки традиційно вважається, що виховання – це обов'язок матерів. При цьому автор вказує на важливість залучення обох батьків до цього процесу заради виховання гармонійної та успішної дитини.

Радіопередача «Мама або бабуся» звертається до актуальної та вельми серйозної проблеми перекладання відповідальності та турботи про виховання дитини на бабусь та дідусів, а також проблеми, яка пов'язана з типом виховання так званої «зозулі».

Випуск радіопередачі «Наші дідуся» присвячений висвітленню необхідності зв'язку поколінь у сім'ї, передачі досвіду нащадкам задля збереження спадкоємності поколінь та родинних зв'язків. Особливим педагогічним ходом, застосованим у цій передачі, було висвітлення зазначеної проблеми на конкретному прикладі з акцентуванням уваги на власному досвіді.

У радіопередачі «Фотографія на стіні» висвітлюється також проблема зв'язку поколінь, адже «без минулого немає і майбутнього». Цей випуск передачі є своєрідним прикладом того, як батьки за своєю зайнятістю не приділяють достатньо уваги своїм дітям, виховуючи неповагу не традицій, спогадів та минулого своєї родини.

У радіобесідах на тему «Як запобігти розвитку ліні» психолог В. Шершаков аналізує загальновідому формулу «здібний, але лінивий», розглядаючи різні ситуації, у якій проявляють ранні задатки ліні або розпізнається «удавана» лінь, поради психолога допомагають батькам винайти шляхи виховання вольових якостей дитини.

Тема довіри до дитини як основа, на який можна віднайти з нею спільну мову, була порушена в радіопередачі «Право на таємницю», у якій московська вчителька Р. Пояркова переконливо доводила, що дитина вже з раннього віку гостро сприймає утиск власної гідності [121].

Загалом, радіопередача «Дорослим про дітей» озброювала слухачів комплексом даних щодо родинної педагогіки та допомагала узагальнювати отриманий досвід.

У процесі дослідження встановлено, що в більшості областей УРСР досліджуваного періоду поширення набули радіолекторії та радіоуніверситеті для батьків, які систематично транслювали лекції про шкільний режим, методику сімейного виховання дітей, суспільно-корисну працю в школі й поза її межами. Інформація, що надавалася батькам у такий спосіб, була доступною для масового слухача, а наявність низки життєвих прикладів із наступним аналізом дозволяла підвести останніх до необхідних висновків [140].

Отже, просвіта батьків ЗМІ на досліджуваному етапі характеризувалася цілеспрямованістю й систематичністю, налагодженою співпрацею батьків зі школою й педагогічною громадськістю. Водночас слід наголосити на таких недоліках, як надмірна ідеологізація й регламентація просвіти батьків ЗМІ, її спрямованість на досягнення однодумності, замовчення багатьох проблем сімейного виховання (розвиток дитини поза національною культурою, виховання в неповних сім'ях, запобігання асоціальних явищ тощо).

2.2. Етап просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні

Період з 1990 по 2017 рр. у дослідженні виділено як другий етап, а саме етап просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні. Нижня межа етапу (1990 р.) обумовлена прийняттям Верховною Радою Української РСР «Декларації про державний суверенітет України», що створило підґрунтя для національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства України [163]. Верхня межа етапу (2017 р.) рік прийняття законів України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», згідно з якими функціонування Нової української школи має базуватися на засадах взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками, залученні сім'ї до побудови освітньої траєкторії дитини, що спонукає педагогічну спільноту до пошуку ефективних шляхів цілеспрямованої та систематичної просвіти батьків, зокрема ЗМІ [534, 537].

Демократичні трансформації, що відбулися державі на початку 90-х рр. ХХ століття в усіх сферах соціального життя, пов'язані з проголошенням незалежності України, зумовили домінування гуманістичних ідей і відродження національних традицій родинного виховання, саме тому родина, родинне виховання стає об'єктом всебічних системних досліджень, зокрема й педагогіки [677]. Одночасно з цим спостерігалось відторгнення ідей радянської педагогіки та принципів освітньої роботи, що на думку Є. Литовкіна, було об'єктивним наслідком пошуку шляхів виходу з кризового стану галузі та результатом переосмислення минулого досвіду як на рівні теорії, так і на рівні практики [356]. Наприклад, у 90-ті рр. ХХ ст. посилювалася критика творчої спадщини В. Сухомлинського, якому в провину ставилася його відданість ідеям марксистсько-ленінської педагогіки, догматам комуністичної ідеології, тобто те, що раніше вважалося заслугою педагога, перетворюється на головне

звинувачення [102]. Вважаємо, що цей крок дозволив позначити специфіку галузевої педагогічної діяльності й відмовитися від освітнього, повчального характеру педагогічної роботи [356].

Окрім того, у галузі масових інформаційних комунікацій законодавчо було закріплено свободу слова, ЗМІ звільнялися від будь-якого ідеологічного тиску, отримали можливість функціонувати на комерційній основі (закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.)[533], «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.)[341]), що призвело до збільшення потоку низькопробної продукції, культивування асоціальних явищ (наси́льство, злочинність, проституція, наркоманія, алкоголізм тощо).

Слід зауважити, що процеси національного відродження й демократизації відбувалися в умовах політико-економічної й соціально-культурної нестабільності, що негативно позначалося на інституті сім'ї. Характерне для початку досліджуваного етапу погіршення матеріального становища переважної більшості сімей з початку 1990-х рр., а також розгортання світової економічної кризи позначилося на дітях і на процесі їх виховання. З одного боку, матеріальні проблеми породжували напруженість у сімейних стосунках, обмежували витрати на виховання й навчання дітей, з іншого – провокували батьків на пошук додаткового заробітку, що призводило до фізичного та психологічного перевантаження й зменшувало резерв вільного часу, необхідного для занять з дітьми.

Аналітичні матеріали Щорічної державної доповіді Президентів України, Верховній Раді та Кабінету Міністрів України про становище сімей та стан реалізації державної сімейної політики «Становище сімей в Україні» (за підсумками 2000-2009 років), дають підстави констатувати, що за останні 10 років соціально-економічне становище сім'ї в Україні значно погіршилося, що призвело до посилення цілої низки негативних явищ: низької народжуваності, збільшення випадків насильства в родині, недостатнього рівня виконання батьківських обов'язків, що, відповідно, призводить до високого рівня розлучень, збільшення

кількості неповних сімей, позашлюбної народжуваності, масового поширення соціального сирітства [244, 542].

Встановлено, що й досі існують негативні гендерні стереотипи в розподілі сімейних ролей жінок і чоловіків, виконання батьківських обов'язків, відсутнє формування навичок ефективного спілкування між статями.

Сім'я не виконує повною мірою виховної функції у зв'язку з відсутністю цілеспрямованої, поетапної, організованої системи підготовки майбутніх батьків до виконання соціальних ролей чоловіка й дружини, батька й матері; відсутністю умов для підвищення свого загальнокультурного та педагогічного рівня. Більша частина опитаних сімей у межах дослідження «Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах» (2002 р.) вважають, що вони не володіють необхідними психолого-педагогічними знаннями.

У сучасних умовах суттєвих змін зазнає виховна функція сім'ї, адже характерна для минулого чітка визначеність суспільних пріоритетів, громадські ідеали та життєві перспективи, створювали вагоме підґрунтя, відповідно до якого вибудовувалося людське життя загалом та виховання дітей зокрема. Соціальне оточення контролювало й підтримувало процес засвоєння таких ціннісних орієнтацій, що сприяло стабільності сімейної системи, а засоби масової інформації, культура й мистецтво мали спільну ідеологічну й світоглядну спрямованість, що підсилювало вплив визначених державою моральних ідеалів на індивідуальну свідомість. У той час сім'ї залишалося тільки засвоїти та відтворити те, що вимагалось державою, що в більшості людей породжувало відчуття захищеності та стабільності.

Виконання батьками виховної функції ускладнюється необхідністю зміни пріоритетів і методів виховання. Традиційні уявлення про те, що слухняність і скромність є позитивними якостями, суперечать вимогам «суспільства конкуренції», яке вимагає прояву ініціативи, самовпевненості, здатності протистояти тискові авторитетів [715-717].

Можливості реалізації українською сім'єю виховної функції, нажаль, вкрай обмежені, зокрема через зниження загального культурно-освітнього рівня

більшості населення. Сучасні батьки мало уваги надають підвищенню своєї педагогічної культури, крім того не можна не зважати й на те, що методи та засоби виховання, засвоєні батьками з власного дитинства, вже не спрацьовують. Неспроможність батьків налагодити контакти з дітьми, створити сприятливі умови для їх сімейного виховання, призводить до роз'єднання представників старшого і молодшого покоління, негативно позначаючись на формуванні та розвитку зростаючої особистості.

На виховну функцію сім'ї на сучасному етапі негативно впливають нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків, зменшення в батьків можливостей щодо спілкування й контролю дітей, значна зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління; переоцінка досвіду сімейного життя, зменшення кількісного складу сімей, зниження можливостей батьківського впливу на дітей.

Наслідком відсутності або нерозвиненості батьківських обов'язків є безвідповідальне батьківство, що породжує соціальне сирітство, дитячу бездоглядність та безпритульність, інвалідність, підліткову злочинність тощо [107].

Нагальна потреба активізації ролі держави та громадськості в просвіті батьків для мінімізації встановлених негативних ефектів, які почали проявлятися в сімейному вихованні досліджуваного етапу просвіти батьків ЗМІ, що привела до прийняття низки законодавчо-нормативних актів.

Так, Закон України «Про державну допомогу сім'я з дітьми» (1992 р.) регулює права сімей з дітьми на державну допомогу та види такої допомоги [528]. Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.) встановлює, що «виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини», оскільки «сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього» [538]. Закон України «Про запобігання насильства в сім'ї» (2001 р.) встановлює порядок взаємодії «... із засобами масової інформації,

громадськими організаціями у проведенні просвітницької та виховної роботи з питань запобігання насильства в сім'ї» [539].

Постанова КМУ «Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.) як один з пріоритетних напрямів та шляхів реформування виховання актуалізує необхідність організації «родинного виховання та освіти як важливої ланки виховного процесу і забезпечення педагогічного всеобучу батьків»[529], регулює принципи родинного виховання, засобом підвищення його ефективності шляхом організації навчально-виховних радіо- і телепередачі батьків з проблем освіти та виховання.

«Національна програма «Діти України»» (1996 р.) затверджена Указом Президента України, встановлює необхідність подавати щорічно Президентіві України, починаючи з 1997 р., державну доповідь про становище дітей в Україні, а також «створити Український науково-методичний центр практичної психології та соціальної педагогіки з метою вдосконалення роботи щодо надання психологічної допомоги дітям і батькам, методичного керівництва діяльністю практичних психологів і соціальних педагогів» [420].

У Концепції державної сімейної політики (1999 р.), затвердженої постановою Верховної Ради України, зазначається: «За останні роки економічне становище сім'ї в Україні значно погіршилося, оскільки перехід до ринкових економічних відносин змінив співвідношення джерел її забезпечення. Сьогодні відповідальність за утримання і виховання дітей покладена на батьків значно більшою мірою, ніж на державу. Зростає роль сім'ї у життєзабезпеченні та вихованні дітей, їх оздоровленні та лікуванні, отриманні освіти та спеціальності. Така переорієнтація відбивається і на функціонуванні та розвитку сім'ї, впливає на її репродуктивність. Сім'я сьогодні змушена стримувати потреби особистості в материнстві та батьківстві. Дедалі більше сімей обирають бездітність або відкладають народження дітей. Знижується народжуваність та зростає смертність населення, погіршується здоров'я дорослих і дітей, скорочується середня тривалість життя. ... Більшість сімей недостатньо реалізує свої виховні функції. Сімейні тяготи, обмеженість батьків у часі для спілкування з дітьми призводять

до розриву внутрішньородинних зв'язків, обмежують можливість батьків і дітей разом проводити дозвілля і відпочинок»[287]. Серед механізмів реалізації Концепції, спрямованої на мінімізацію вище зазначених факторів, виділяється необхідність «посилити просвітницьку діяльність у засобах масової інформації щодо роз'яснення прав сім'ї та її членів на державну підтримку, зокрема у сфері праці, соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти, а також із правових, медичних, економічних, психологічних і педагогічних проблем сімейних відносин; налагодити видання відповідної літератури» [287].

Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001 р.), встановлює необхідність Державному комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, Міністерству культури та мистецтв України, Міністерству освіти та науки України разом із всеукраїнськими молодіжними громадськими організаціями започаткувати на телебаченні та радіо цикли культурно-просвітницьких, виховних теле- і радіопрограм для сім'ї, дітей та молоді, що сприятимуть пропаганді здорового способу життя, ідей гуманізму та терпимості, національних і загальнолюдських духовних та моральних цінностей [531].

Наказ Президента України «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.) зазначає виховання в сім'ї першоосновою розвитку дитини як особистості, що потребує відповідального ставлення батьків до виховання власних дітей, а реалізація цієї провідної функції сім'ї як соціального інституту неможлива без серйозної, ґрунтовної, історично вивіреної системи психолого-педагогічної просвіти батьків щодо виконання їх суспільного обов'язку [419].

Проект документу «Концепція розвитку освіти до 2025 року» (2010 р.), розроблений Міністерством освіти та науки України, окреслює основні напрями розвитку освітньої галузі, реформування якої здійснюватиметься впродовж наступних років, звертаючи увагу й на участь батьківської спільноти в цих процесах із зазначенням важливості підвищення рівня її педагогічної майстерності [546].

Актуалізації гуманістичних методів сімейного виховання в контексті поширення ідей громадянської освіти в Україні з організацією просвітницьких заходів для батьків присвячено прийняту у 2012 р. Міністерством освіти та науки України «Концепцію громадянської освіти та виховання» [666].

Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) визначає мету, стратегічні напрями та основні завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти, зазначаючи необхідність впровадження програм підготовки молоді до подружнього життя та формування відповідального батьківства як одного з пріоритетів забезпечення національного виховання, розвитку й соціалізації дітей та молоді [536].

Важливою, з огляду на тему дослідження, є розроблена Міністерством освіти та науки України та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти Національної академії педагогічних наук України Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015 р.) (у відповідь на актуальну потребу сучасної молоді людини готувати себе до створення сім'ї як основи її активної, творчої та самодостатньої життєдіяльності, осередку взаємин). Концепція ґрунтується на засадах культурних норм і цінностей та містить основні положення, що стосуються підготовки молоді до щасливого подружнього життя та формування відповідального батьківства [288].

Концепція передбачає реформування всіх рівнів системи освіти України, які визначають процес отримання відповідних компетенцій, практичного досвіду в побудові щасливої родини на основі сімейних цінностей, традицій і звичаїв, подружніх і батьківсько-дитячих взаємин. Виконання цих завдань має відбуватися в комплексі, бути складовою цілісної державної політики в галузі освіти, педагогічної науки, а також з плідною взаємодією з громадськими організаціями, діяльність яких спрямована на поліпшення становища різних категорій сімей, надання їм соціальних послуг. Її реалізація передбачається на різних рівнях згідно з ієрархією провадження педагогіко-просвітницької діяльності в Україні: Міністерство освіти та науки України; Інститут інноваційних технологій і змісту

освіти; Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України; обласні інститути післядипломної педагогічної освіти; вищі навчальні заклади; дошкільні, позашкільні, загальноосвітні, інтернати; громадські організації, засоби масової інформації.

Згідно з законодавством України, як зазначено в Концепції, безпосередньо завдання підвищення рівня педагогічної обізнаності батьків покладається на дошкільні, позашкільні й загальноосвітні навчальні заклади, які повинні здійснювати освітні, виховні, інформаційні заходи, спрямовані на підвищення престижу сім'ї в Україні, підготовку молоді до щасливого подружнього життя та формування свідомого і відповідального батьківства; взаємодіяти з батьківською громадськістю, а також забезпечувати роботу батьківського всеобучу [288].

Необхідність реалізації просвіти батьків, зокрема й засобами масової інформації, зазначається в Постанові Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015 р.), для чого було вирішено доручити:

– Міністерству освіти та науки України реалізацію інформаційно-просвітницької роботи щодо підготовки молоді до подружнього життя, а також сприяння проведенню заходів, присвячених питанням усвідомленого материнства та батьківства;

– Міністерству інформаційної політики України та Державному комітету телебачення і радіомовлення України створення, забезпечення показу й трансляції на умовах державного замовлення тематичних теле- і радіопередач щодо відповідального ставлення до подружнього життя, материнства та батьківства, підвищення соціального статусу жінок, підвищення рівня знань батьків про здоров'я та догляд за дитиною в сім'ї, пропагування та поширення сімейних цінностей і раціональної статевої поведінки молоді, а також забезпечення поширення інформації щодо формування позитивного іміджу сім'ї та сімейних цінностей [541].

Одним з пріоритетів концепції «Нова українська школа» (2016 р.) є встановлення педагогіки партнерства для налагодження ефективного спілкування,

взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками для чого «нова школа допомагатиме батькам здобувати спеціальні знання про стадії розвитку дитини, ефективні способи виховання в дитині сильних сторін характеру і чеснот залежно від її індивідуальних особливостей» [285].

Аналіз законодавства України про засоби масової інформації вказує на відсутність вказівок щодо провадження комплексної просвітницької діяльності і діяльності з педагогічної просвіти батьків, зокрема [530, 533, 535, 544].

Роль засобів масової інформації на сучасному етапі розвитку українського суспільства полягає в співпраці щодо запобігання асоціальних проявів у сім'ї, гармонізації сімейних стосунків, популяризації здорового способу життя, відновлення української духовності, утвердження моральних цінностей в суспільно-політичному та приватному житті, підтримки та захисту традиційних сімейних цінностей, формування щасливої сім'ї, яка бере активну участь у житті громади, виховує свідомих і відповідальних громадян України; підвищення загального інтелектуального, культурного рівня й творчого потенціалу населення, прискорення розвитку країни [288].

Усвідомленість батьками себе як вихователів повинна охоплювати ціннісні орієнтації подружжя (сімейні цінності), батьківські настановлення й очікування, ставлення, почуття; позиції, відповідальність та стиль сімейного виховання [640].

Проведений у дисертації літературних джерел [288, 419, 434, 533, 535, 537, 544, 546] аналіз вказує на те, що переважно просвітницька робота з батьками в сучасних умовах ведеться освітніми закладами формами за допомогою ЗМІ (додаток В).

Незважаючи на те, що переважно робота з педагогічної просвіти батьків на сучасному етапі ведеться переважно через навчальні заклади, необхідно брати до уваги, що такий спосіб просвіти батьків не є універсальним та єдино можливим. В останні роки, коли зайнятість батьків збільшується і все менше залишається вільного часу, суттєву роль у підвищенні рівня освіти взагалі та батьківської просвіти зокрема, відіграють більш доступні джерела, до яких перед усім належать засоби масової інформації [145].

Сучасні напрями використання ЗМІ в просвіті батьків полягають у популяризації накопиченого досвіду, залученні широкої громадськості для розв'язання питань навчання і виховання дитини, урахуванні як позитивного, так і негативного досвіду реалізації педагогічних ідей у сім'ях та зверненні уваги на загальну педагогічну культуру батьків.

Крім того, треба брати до уваги, що сучасний розвиток просвіти батьків засобами масової інформації характеризується не тільки наявністю великої кількості джерел її отримання, а також і відсутністю певного контролю за якістю та користю інформації, яка там надається. Це втілюється з випуском низки специфічних розважально-повчальних телепередач опосередковано педагогічного спрямування.

Отже, в умовах освітньо-культурних трансформацій нового змісту набула мета просвіти батьків шляхом ЗМІ, а саме: поширення ідей особистісно - орієнтованого сімейного виховання та самореалізації дитини. Завдання вбачалися в популяризації ідей сімейного виховання на засадах гуманізму; ознайомленні батьків з традиціями національного сімейного виховання; посиленні значущості сім'ї в суспільстві; налагодженні співпраці сім'ї з освітніми установами.

На сучасному етапі розвитку просвіти батьків засобами масової інформації стає вельми актуальною проблема розробки основ нової родинної педагогіки, збільшення видання науково-популярної літератури для батьків, посилення діяльності засобів масової інформації з метою надання допомоги батькам у вихованні дітей в умовах рідного дому, системна протидія інформації, що завдає шкоди духовно-моральному вихованню дітей, молоді. Підвищення педагогічної культури батьків, матерів, представників громадськості має вибудовуватися з урахуванням диференційованого підходу до сім'ї, використання різноманітних форм і методів індивідуальної роботи з батьками. Вкрай важливим є подолання відчуження освітніх установ, суспільства, комерційних структур, творчих об'єднань у питаннях розповсюдження педагогічних знань, посилення залучення батьків, суспільства до участі в спільних справах з дітьми й вчителями, вихователями [486].

Сучасні українські друковані видання родинної тематики(таких часописів близько 24 і продовжують з'являтися нові) досить різні за змістовим наповненням, але умовно їх можна поділити на видання, що сприяють реалізації психолого-педагогічного та медико-гігієнічного напрямів просвіти батьків ЗМІ.

На шпальтах видань психолого-педагогічного напрямку просвіти батьків висвітлюється широке коло питань батьківства, виховання дитини, надаються поради для встановлення зв'язків сім'ї та школи, публікуються різноманітні розвивальні матеріали для дітей. Розглянемо провідні періодичні друковані видання вище зазначеного напрямку.

Щомісячний українськомовний науково-методичний журнал «Дошкільне виховання»(1931 р. – до сьогодні), заснований Міністерством освіти та науки України, на початку досліджуваного етапу розвитку просвіти батьків засобами масової інформації почав суттєво менше (у порівнянні з попереднім) приділяти увагу просвіті батьків, поступово збільшуючи кількість педагогіко-просвітницьких матеріалів для батьків та видаючи з 1998 р. окремим випуском «батьківську сторінку» [198, 199]. Вважаємо за необхідне розглянути наступні статті для батьків, надруковані в журналі різних років.

Важливість участі батька в житті родини, зокрема й задля створення гарних психологічних умов для годуючих матерів, наголошує О. Сабова в статті «Сімейне щастя» (1994 р.) [584]. Актуалізації гуманізації спілкування батьків та вчителів присвячено статтю О. Кононенко «Батьки не сперечаються» [281]. Наголошенню важливості читання батьками дітям та разом з ними книжок, роблячи їх активними слухачами та читачами та розвиваючи в такий спосіб їх інтелектуальні здібності, присвячено статтю О. Сабової «Почитаймо разом» [583]. Особливостям психосексуального розвитку дівчат присвячено статтю Т. Герлева «Коли дівчинка підростає» (1998 р.), у якій автор також надає рекомендації з виховання дівчат [138]. Стаття О. Кононенко «Не потрібно «нянь» або вчимося самообслуговуванню» (1998 р.) розповідає, як батькам необхідно привчати дитину до самообслуговування, автор наголошує, що це повинно бути однією з найголовніших умінь дитини [282]. Особливості та функції дитячої гри

розкриваються у статті І. Котлярова «Гра – модель життя» (1998 р.), у якій автор наголошує батькам, що гра є важливою частиною життя дитини, а іграшки необхідно обирати згідно з її віковими потребами [312]. Рекомендації батькам для правильного виховання дітей надаються в статті К. Щербакова та К. Григоренко «Вихована дитина. Що це означає?» (1998 р.) [720]. Психологічні поради батькам дітей з порушеннями слуху надає на шпальтах журналу кандидат психологічних наук Л. Борщевська в статті «Якщо у дитини порушення слуху» (2001 р.) [64]. Питання відповідального ставлення дітей до свого здоров'я та роль батьків у цьому розкривається в статті кандидата психологічних наук І. Литвиненко «Відповідальність за власне здоров'я формуємо разом з батьками» (2005 р.) [355]. Роль колискової пісні в житті дитини розкриває М. Машовець у статті «Не позбавляйте найціннішого» (2005 р.) [385]. Практичні поради батькам щодо налагодження емоційного контакту з дітьми надає О. Косарева в статті «Батьки та діти: психологічні моделі міжособистісної взаємодії» (2005 р.) [309].

Висвітленню питань життя родини, інтимних тем, а також виховання дитини займається щомісячний ілюстрований журнал «АСВ-Ревю» («Азбука семейного воспитания»), заснований Агентством сімейного виховання Міністерства охорони здоров'я України та Українського фонду культури, (Київ з 1992 р.). З огляду на умови сьогодення та комерціалізацію просвіти батьків цікавим є зауваження головного редактора журналу Н. Дроган стосовно того, що перевагою журналу є не тільки наявність інформаційно-просвітницьких матеріалів, а й те, що він вміщує різноманітну рекламу [222].

Аналізом гострих педагогічних та психологічних проблем батьківства, ознайомленням з методиками сімейного виховання й педагогіки, наданням порад батькам щодо підвищення ефективності співробітництва зі школою займається науково-популярний журнал «Журнал для батьків» (1993–2001 рр.), заснований Академією педагогічних наук України, Інститутом проблем виховання та компанією «СОЦІС ГЕЛЛАП», що, виходив українською мовою, але мав статті й російською. Цікавим аспектом існування журналу було подання матеріалів у вигляді моделей виховання на прикладах конкретних родин з колізією до

біблійних мотивів. Журнал мав вкладку для дітей «Журнал у журналі», де подавав розвивальні завдання, загадки, вірші, спрямовані на розвиток логічного мислення, пам'яті та уваги [219].

Педагогічно-родинна щомісячна газета Дитячого фонду України «Наша дитина» (1994 р. – до сьогодні) друкує педагогіко-просвітницькі матеріали родинного спрямування щодо розумового та фізичного розвитку дітей, поради батькам школярів тощо [176].

Пропагуванням кращих традицій сімейного життя народу України, висвітленням роботи громадських і благодійних організацій щодо зміцнення родинних стосунків, проблем становлення сім'ї, створенням затишку опікується журнал «Сім'я» (1996 р. – до сьогодні), заснований колективом редакції за сприяння Міністерства сім'ї та молоді України, що зумовило появу статей офіційного характеру та більш тісного зв'язку з педагогічними колами [167].

Проблеми сільських сімей, особливості збільшення психологічної напруги в них та шляхи подолання кризи розкриваються в статті М. Якубовича «Батьки не авторитет» (1996 р.), надрукованій у першому випуску журналу «Сім'я» [728].

Питання ставлення дорослих дітей до батьків на прикладі Рівненського будинку інвалідів висвітлює П. Яриш у статті «Шануймо матерів» (1996 р.), аналізуючи можливі причини такої ситуації, у третьому випуску часопису [729]. У цьому ж випуску журналу в статті «Христини» (1996 р.) автор В. Мицик розповідає про традиції хрестин дитини, що було відповіддю на збільшення рівня зацікавленості батьків християнськими принципами освіти [395]. На шпальтах журналу також публікувалася офіційна інформація щодо державної політики в сімейному напрямі, наприклад, у рубриці журналу «Новини для батьків» вище зазначеного випуску був надрукований указ Президента України Л. Кучми «Про Національну програму «Діти України» (1996 р.) [661].

Роздумам майбутньої матері щодо викликів, якими вона може зіткнутися в майбутньому, присвячена стаття В. Попової «Щастя моє, ті навіки зі мною» (1996 р.) [515].

Висвітленню проблем ранньої вагітності дівчат та наданню медико-психічних рекомендацій щодо її попередження присвячена стаття доктора медичних наук Е. Непочатової «Дівчатка мами» (1996 р.) [424].

Аналіз вчинків та поведінки батьків та як це впливає на дітей, що зазвичай копіюють їх поведінку, проведений у статті Т. Алексеєнко «Щире батьківське слово» [30].

Обговоренню проблем сімейного виховання на всеукраїнському рівні присвячено статтю, у якій розповідається про Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Пріоритети родинно-сімейного виховання в умовах української школи» [122].

Також на шпальтах журналу традиційно висвітлювали офіційну позицію держави щодо провадження сімейної політики, так у другому випуску журналу у статті «Сім'я – головне набуття держави» наводиться інтерв'ю з міністром освіти України В. Довженко [191].

Всеукраїнський науково-практичний освітньо-популярний журнал для педагогів, психологів, батьків та дітей «Обдарована дитина» (1998 р. – до сьогодні), заснований Академією педагогічних наук України за участі Міністерства освіти та науки України, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Товариства психологів України, Інститут педагогіки та психології професійної освіти АПН України, тематично спрямований на теоретичну та практичну психологію та навчання, подає матеріали з вітчизняного і закордонного досвіду роботи з обдарованими дітьми, педагогічні методичні засоби діагностики, розвитку загальної та спеціальної обдарованості, інформацію про життя видатних українських учених, їхні погляди, психолого-педагогічні системи забезпечення процесу розвитку творчого потенціалу особистості. Цільову групу журналу можна виділити наступним чином згідно з специфікою інформації, що надається:

– вчителям – технології проведення уроків у школах нового типу, діагностика інтелектуальних здібностей учнів, системи стимуляції творчої діяльності, розвиток спеціальної обдарованості дітей різного віку (математичної,

літературної, технічної та ін.), вітчизняний та зарубіжний досвід навчально-виховної роботи з обдарованими дітьми;

– психологи – діагностика й розвиток загальної та спеціальної обдарованості школярів, тести креативності;

– працівники дошкільних установ – методики вивчення та розвитку обдарувань дитини, навчально-розвиваючі заняття;

– працівники позашкільних закладів – психолого-педагогічні розробки на допомогу керівникам творчих об'єднань учнів, тренінги творчого мислення, комплекси діагностично розвиваючих завдань для дітей різного віку;

– батьки – як виявляти та розвивати обдарованість дітей, тренінги мислення, уваги та пам'яті, як сформувати в обдарованої дитини стійкість до негативних впливів навколишнього середовища та до стресових ситуацій[448].

Авторами публікацій є педагоги дошкільних, шкільних та позашкільних навчальних закладів, практичні психологи та соціальні працівники, науковці, а також батьки та діти, які в різні роки публікували статті Л. Лосева «Работа психолога с родителями одаренных детей дошкольного возраста» (1998 р.) [359], В. Дам'яненко «Діти народжуються для покори» (1998 р.) [158], Р. Молярко «Вплив засобів масової інформації на відношення підлітків до власної зовнішності» (2001 р.) [401], Є. Кульчицька «Зарождение интеллектуальных чувств» (2001 р.) [355], А. Ветохов «Одаренные подростки нуждаются в помощи родителей» (2001 р.) [100] тощо.

Українськомовний науково-практичний часопис «Світ виховання» (2003 р. – до сьогодні), заснований Всеукраїнським благодійним фондом «Освіта України» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Науково-методичного центру загальної середньої освіти Інституту проблем виховання АПН України, надає педагогам практичну інформаційну допомогу щодо гармонізації виховного процесу та стосунків між вчителем і учнем, впровадження нових, ефективних технологій і моделей виховання та навчання, спрямованих на формування лідерських якостей і патріотизму [218].

Корисними в практичному аспекті реалізації педагогічної просвіти батьків є родинний часопис науково-практичний журнал «Практична психологія та соціальна робота» (1997 р. – до сьогодні), розрахований на психологів, соціальних працівників та освітян, друкую окремих додаток «Діти-Батьки-Сім'я» [522].

Психолого-педагогічна просвіта батьків ЗМІ на сучасному відбувається також на шпальтах журналів для дітей, які вміщують завдання, що діти можуть виконати лише з допомогою дорослого, подають пояснення, як матеріали впливають на розвиток дитини, а інколи навіть створюють окрему батьківську сторінку, наприклад:

– «Малятко»(1960 р. – до сьогодні) – щомісячний ілюстрований журнал, який пропонує загадки, розфарбовки, пісні з нотами, сценарії дитячих свят, кулінарні рецепти, має рубрики «Прочитай сам», «Саморобка», «Сторінка для батьків» [375];

– «Джміль: Дітям» (1997 р. – до сьогодні) – журнал для дітей молодшого шкільного віку, який складається з рубрик: літературна студія, на обкладинці журналу, вернісаж, самчитайлик, кіностудія, майстерня, поліглот, школа шляхетності, клуб кмітливих, мала сцена, художня студія, концертна зала, має окрему сторінку для батьків[171];

– «Ангеляткова наука» (2006 р. – до сьогодні) – журнал призначений для розвитку й навчання малюків та допомагає батькам у формі гри підготувати дітей до школи та виявити сильні та слабкі сторони, складається з рубрик «Ангеляткова абетка», «Літери, букви, звуки», «Завдання для вправлення», «Математична сторінка», «Малюємо разом», «Цікавинки», «Загадки», «Майструємо разом», «Батькам» тощо[35];

– журнал «Мамине сонечко» (2007 р. – до сьогодні) – журнал спрямований на фізичний, розумовий та творчий розвиток дитини, має окремих розділ «Сторінка для батьків», де міститься інформація про виховання дітей, їхню психологію, популярні розвивальні методики тощо[614].

У якості прикладу педагогіко-просвітницької роботи серед батьків вище зазначених видань, розглянемо журнал «Джміль: дітям». У статті Н. Сиротич «Моя мама - найкраща» (2008 р.) наводиться сценарій вистави присвяченої Дню матері [613]. Методика ознайомлення батьками дітей з носом як органом дихання наведена в статті Н. Гавриш «Три правила носа» (2008 р.) [130]. Для розвитку кмітливості дітей у статті Г. Шаварон «Казкова математика» (2012 р.) наводиться відповідна методика, якою можуть користуватися батьки [705], а Н. Іванюк у статті «Зелений Ліхтарик» (2012 р.) пропонує батькам казку із запитаннями дітям наприкінці [253].

На відміну від першого етапу просвіти батьків ЗМІ характерною ознакою другого етапу було започаткування низки періодичних друкованих видань громадськими організаціями, благодійними фондами, підприємствами, приватними особами тощо. Так, Асоціацією вальдорфських ініціатив в Україні було засновано видання для батьків і дітей «Дитина» (із 1999 р. – як газету, із 2003 р. – як журнал), присвячене питанням вальдорфської педагогіки, де робота з батьками, їхня комплексна просвіта розглядається як найважливіший фактор розвитку особистості (О. Іонова) [256, 257]. Часопис розкривав секрети виховання гармонійної особистості, розповідав про конкретні почуття та їх зв'язки з іншими, про методи та принципи вальдорфської педагогіки. На шпальтах журналу вчителі обмінювалися досвідом роботи, подавалися інтерв'ю з авторами семінарів і курсів, статті за матеріалами конференцій, оголошення про події семінарського життя; для батьків висвітлювалися теми вагітності, розвитку дитини, розглядалися сучасні проблеми сімейного виховання дітей, впливу телебачення, подавалася гімнастика для малюків, особливості харчування тощо [174].

У відповідь на зростання інтересу до релігії та релігійного виховання дітей було засновано часопис «Християнська сім'я» (2001 р. – до сьогодні), спрямований на всебічне розповсюдження християнських принципів та світогляду для побудови міцних стосунків у родині. Дописувачі видання розкривають у статтях такі питання: як поліпшити взаємовідносини один з одним, як правильно виховувати своїх дітей, як побудувати гармонійні взаємовідносини в

сім'ї між поколіннями тощо, редакція сприяє залученню читачів до формування тематики журналу та налагодження зворотного зв'язку [692].

Вважаємо за доцільне розглянути деякі статті педагогічного спрямування для батьків, які друкувалися в журналі. У статті В. Кушнір «Час, проведений з дітьми перед сном» (2003 р.) рекомендує батькам приділяти увагу дітям перед сном, читаючи з ними казки, Біблію, співаючи колискових як запоруку гармонійного розвитку дитячої особистості [291]. Про створення жінки-матері Богом у «Коли Бог створював матерів» (2007 р.) пише Е. Бомбек [63]. Проблема, з якими стикаються матері алкоголіків та наркоманів, присвячено статтю Є. Вавринюк-Солдатової «Нашим мамам» (2007 р.). Важливу роль батька, який своїм прикладом вчить дітей любити Бога й навчає правильних вчинків своїм прикладом, на власному прикладі розкриває В. Никоненко в статті «Батько – приклад для дітей» (2007 р.) [430]. Аналізу сучасного телебачення, Інтернету й відеоігор, які дуже часто несуть у домівки розпусту, озлоблюють серце й душу, присвячено статтю О. Чмута «Телебачення і сім'я» (2007 р.), у якій автор пропонує створити духовну раду, до складу якої увійшли б учителі, вчені, лікарі, духовенство, які б представляли рецензію на показ фільмів по телебаченню і не пропускали фільми, що пропагують вбивство, насильство й аморальність [700]. У статті Дж. Пейсті «Бесіда з батьками» (2015 р.) наводиться дуже незвичайний сімейно-виховний підхід пастора до своєї пастви, який зібрав підлітків і батьків, попросив перших висловити образи, завдані батьками, і записати всі висловлювання на дошці. Потім батьки висловили всі образи, які завдають діти, і теж записав на дошці. Побачивши список, батьки прийшли до висновку, що наші діти дуже схожі на нас самих, і це єдине, що нам не подобається в них, після чого обидві групи обговорили свої розбіжності й непорозуміння [483].

Медично-гігієнічний напрям просвіти батьків ЗМІ представлений журналами «Для майбутніх мам» (1999 – 2003 рр.), «Мама и я» (1999 р. – до сьогодні), «Мой ребенок» (2001 р. – до сьогодні), «Моя дитина» (2002 р. – до сьогодні), «Твой малыш» (2003 – до сьогодні), «Хорошие родители» (2005 р. – до сьогодні), «Мир семьи» (2009 р. – до сьогодні).

Рекомендації із питань вагітності, пологів і догляду за дитиною надає читачам журнал «Для майбутніх мам» (1999 – 2003 рр.) [213]. Часопис «Мама и я» (1999 р. – до сьогодні) присвячений питанням материнства та дитинства, висвітленню проблем догляду за малюками, психології, наданню безкоштовних консультацій педіатрів і дитячих психологів, допомозі батькам зорієнтуватися на ринку товарів і послуг для дітей, у чому читачам допомагають фахівці Міністерства охорони здоров'я України [376].

Щомісячний багатокольоровий російськомовний журнал для молодих мам і тат «Мой ребенок» (2001 р. – до сьогодні), додаток журналу «Лиза», виконує розважально-просвітницьку роль для батьків, порушуючи теми здоров'я, виховання, психології, відпочинку, ігор та забав для малюків, меню для всієї родини, новинок моди, гімнастики для двох тощо, має різноманітні додатки педагогічного спрямування. Отже, його можна вважати одним з уособлень сучасного підходу в просвітницькій діяльності для батьків [398]. Відповідний часопис хоч і позиціонує себе журналом для мам та тат, але здебільшого апелює до матерів. Наприклад, матері навіть мають свою рубрику – «Жіноче здоров'я», а рубрика «На планеті «Сім'я»» постійно розміщує інформацію про косметичні засоби. Недоліком цього видання, на нашу думку, можна вважати те, що в ньому не порушуються проблеми підліткового віку, основний масив інформації стосується вагітності та розвитку дошкільнят, переважна більшість статей журналу має інформативний характер [645].

Щорічний тернопільський українськомовний журнал для мам і тат «Моя дитина» (2002 р. – до сьогодні), заснований редакцією журналу «Здоров'я жінки в Україні», надає батькам переважно медичні поради щодо того, як поводитися з немовлятами [398].

Питання просвіти батьків дітей молодшого віку порушуються та висвітлюються в щомісячному часописі «Твой малыш» (2003 р. – до сьогодні), який є додатком журналу «Единственная». Головною проблематикою журналу є: вагітність, догляд за дітьми до 3-х років (харчування, здоров'я, гігієна, виховання, розвиток, психологія), поради молодим татам, обмін досвідом, рецепти страв для

малюка, конкурси, кожний номер має свою тему, а офіційним гаслом цього друкованого видання є – «Український журнал для сучасних батьків» [391].

Часопис «Хорошие родители» (2005 р. – до сьогодні) наводить інформацію про виховання дітей від народження до 6 років, виходячи двічі на місяць та порушуючи питання вагітності, пологів, розвитку дитини, здоров'я, виховання, також розглядається тема гармонійної сім'ї, способів життя батьків із дитиною [690].

Цікавим з огляду на співпрацю авторів з науково-педагогічними колами є науково-популярний щомісячний часопис «Мир семьи», що містить рекомендації лікарів, педагогів, психологів та юристів щодо вагітності та пологів, виховання та догляду за дитиною, статті про стосунки між батьками, про гармонію та взаєморозуміння, про планування в сім'ї, огляди ринку товарів і послуг для дітей і дорослих, інтерв'ю із зірками, кулінарні рецепти, а матеріали готуються за сприяння фахівців Міністерства охорони здоров'я України, Академії медичних наук, Академії педагогічних наук та Інституту психології, кожний номер журналу має свою тему, наприклад, першокласник – проблеми й досягнення; проблеми та перемоги у дитячому садочку тощо. Гаслом журналу після 2004 р. є «Найбільш компетентний сімейний журнал», до цього ж був – «Практичні поради для батьків» [167].

Отже, аналіз періодичних друкованих видань досліджуваного періоду дозволив встановити, що вони відігравали значну роль у процесі батьківській просвіті. Роль та форми викладення матеріалу трансформувалися залежно від певного етапу розвитку просвіти батьків та пройшли шлях від тотального контролю з боку держави та переваги моралістичних та освітніх виховних матеріалів для батьків до комерціалізованих друкованих видань, які ставлять собі за мету не стільки були джерелом педагогіко-просвітницьких знань, скільки – розваги та задоволення цікавості. У періодичних друкованих виданнях порушуються актуальні проблеми виховання – від взаємодії батьків зі школою та виховання дітей відповідно до пануючої ідеології до проблем виховання в неповних родинх і підліткового насильства [229]. Вважаємо за доцільне

максимальне поєднання зусиль журналістів та педагогічної спільноти на сучасному етапі для досягнення максимального ефективного результату в процесі реалізації завдання просвіти батьків.

Аналіз сучасного теле- та кіноринку проведений у роботі дозволив встановити високий рівень його комерціалізації, суттєве зменшення (порівняно з радянським періодом розвитку просвіти батьків засобами масової інформації) ролі держави в процесі їх формування як джерел просвітницької інформації[620, 643].

Як і на попередньому етапі, загальнокультурний напрям просвіти батьків ЗМІ на досліджуваному етапі був представлений, насамперед, кінематографом і телебаченням.

Аналіз українських теле- та кінофільмів дозволив установити їх досить високий рівень комерціалізації, послаблення ролі держави в формуванні кіноринку, а також суттєве зменшення просвітницького складника кінематографу як ЗМІ. Серед кінематографічного продукту, спрямованого на просвіту батьків, можна перелічити низку фільмів, що пропагують сімейні цінності, а саме: «Снігова любов або сон в зимову ніч» (2003 р.), «Жіноча інтуїція» (2004 р.), «Тобі, справжньому» (2004 р.), «Чоловіча інтуїція» (2007 р.), телесеріал «Свати» (2008–2015 рр.).

Питання виховання дітей у неповній родині, непорозумінь між батьками, які у своїх рішеннях не зважають на майбутню долю дітей, а також причини надто раннього дорослішання дітей висвітлюються в легкій сімейній новорічній мелодрамі «Снігова любов або сон в зимову ніч» телережисера О. Байрак [620]. Просвітницька місія фільму полягає в роз'ясненні необхідності педагогічної просвіти батьків, які через свою обмеженість мислення, гординю або за інших причин спричиняють до неповноцінного розвитку дитини.

Проблеми нестачі часу в батьків для виховання дітей, виховання дітей у неповних родин, а також негативної поведінкової реакції дитини на несприятливі умови життя та дорослішання висвітлюються в мелодрамі режисера О. Байрак «Жіноча інтуїція». У телефільмі зображене життя заможного та постійно заклопотаного батька-одинака, який турботу про доньку доручає

нянькам та гувернанткам, що врешті-решт призводить до бунту дитини, її неслухняності в сподіванні лише на одне – привернення уваги батька (задля досягнення своєї мети дівчинка навіть навмисно губиться) [646]. Просвітницька місія телефільму полягає в зображенні наслідків для дитини безвідповідального ставлення до батьківства, спроби перекладання відповідальності за виховання власної дитини на фахівців, а також недостатньої кількості уваги та любові батьків до дитини.

Питання подружньої любові й вірності, подолання родинних проблем, виховання дітей у родині та у дитячому будинку порушується у телевізійній мелодрамі «Тобі, справжньому». У телефільмі мова йде про життя щасливої родини Олега та Ані, у яких свій бізнес, пов'язаний з телебаченням, шикарний будинок і розумниця-дочка, але дванадцять років тому здавалося, що ці закохані ніколи не знайдуть щастя. Анна носила під серцем близнюків і з нетерпінням чекала їхнього народження, але під час пологів жінка втратила одну з дочок. За словами лікарів, перший малюк народився вже мертвим, і горю батьків не було меж, проте вони все ж знайшли в собі сили жити далі. Зараз їхня дочка Ліза – дуже щаслива й життєрадісна дитина, вона любить своїх батьків і просто насолоджується своїм дитинством [646]. Просвітницька місія телефільму серед батьківської аудиторії полягає у висвітленні проблем взаємовідносин у родині, питань стосунків з рідними та прийомними дітьми.

Проблеми суцільної зайнятості та духовної самотності батьків, які проявляються з одного боку в недостатній увазі до дітей, а з іншого в гіперопіці в тих питаннях, де дитині можна надати свободу вибору, висвітлюються в телевізійному фільмі режисера О. Байрак «Чоловіча інтуїція». У цьому телефільмі, як і в більшості зазначених до цього, демонструються проблеми виховання дітей у неповних родин, які є гостро актуальними в сучасних умовах розвитку суспільства [404]. Просвітницька місія фільму серед батьків, на нашу думку, полягає не тільки в пропагуванні сімейних цінностей, а й гендерної рівності, коли батьки (або вихователів родині) беруть спільну рівноправну участь у вихованні дітей та турботі за ними.

Одним з найбільш популярних родинних телевізійних фільмів України є телевізійний серіал «Свати», який у комедійній формі розкриває питання взаємовідносин поколінь у родині, поглядів на виховання дітей, впливу рівня соціального статусу та освіти на підходи до виховання. Протягом шести сезонів телесеріалу глядачі мали змогу спостерігати за подіями, які відбуваються у взаємовідносинах родин Ковальових та Будько, вгадуючи в деяких сюжетах власну поведінку, маючи можливість побачити себе та свої вчинки у «дзеркалі телеекрану» [589]. Просвітницька місія телефільму, на нашу думку, полягає в пропагуванні родинних цінностей, висвітленні наслідків неухважності батьків до дітей, їх постійної заклопотаності, що призводить до втрати дітьми орієнтації в навколишньому світі, зміні поведінкових орієнтирів тощо. Окрім того, авторами серіалу показана важливість «співпраці» між поколіннями у вихованні дітей, оскільки тільки таким шляхом можна здобути довіру дітей, скоригувати їх поведінку та виправити недоліки у вихованні.

Отже, на основі аналізу кіно- та телевиробництва етапу просвіти батьків засобами масової інформації в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні можна зробити висновок, що з втратою державою певного контролю над якістю кіно- та телестрічок, їх просвітницька роль, зокрема серед батьківської аудиторії, суттєво знизилася, чому сприяла комерціалізація кіновиробництва та телебачення. Саме тому просвітницьку місію почасти взяло на себе розважальне телебачення, яке в комедійних та мелодраматичних фільмах пропагує сімейні цінності та важливість участі батьків у вихованні дітей. Вважаємо за доцільне зауважити, що кількість фільмів, які несуть у собі просвітницьку місію, суттєво менша за інший кіно- та телепродукт, а оскільки фільми випускаються майже повністю з метою комерційного успіху та фінансового збагачення, то просвітницькі мотиви не користуються популярністю.

У сучасному медіапросторі України значна кількість медіапродукту спрямована саме на батьківську аудиторію, є джерелом підвищення їхньої обізнаності з питань виховання дітей, їх здоров'я, дозвілля тощо. Серед безлічі

телевізійних передач, спрямованих на батьківську аудиторію, на нашу думку, можна виділити основні групи:

– пізнавально-розважальні–телепередачі, що побудовані, як правило, на евристичній бесіді з метою зацікавити глядача, викликати в нього бажання скористуватися порадами («Азбука для батьків», «Все буде добре», «Щоденник для батьків», «Сім'я від А до Я», «Школа доктора Комаровського»);

– ток-шоу – телепередачі, що проходять у форматі вільного обміну думками на задану тему (фахівці відповідають на питання ведучого, присутніх гостей і телеглядачів), а завдяки обраним героям передач батьки можуть усвідомити результати безвідповідального ставлення до батьківства, почути поради щодо подолання конфліктів у родині тощо «Говорить Україна» та «Один за всіх», «Стосується кожного»);

– реаліті-шоу – телепередачі, які орієнтовані на спостереження за повсякденним життям героїв передачі в реальному часі, взаєминами в родині, передбачають докладний розгляд у студії за участі фахівців (психологи, медики та ін.) сімейних проблем та шляхів їх вирішення («Батьки та діти», «Вагітна у 16», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Міняю жінку», «Хата на тата») [248].

Висвітленням проблем різної тематики, від основних правил для батьків у тому, як поводити себе з немовлятами, до організації корисного дозвілля дітей у період шкільних канікул, займалася телепередача «Азбука для батьків», яка виходила з 2010 по 2013 рр. на регіональному Одеському телебаченні [27].

Рекомендації щодо ведення господарства, організації сімейного бюджету, догляду за собою та стосовно виховання дітей надає щоденна телепередача «Все буде добре», яка виходить на телеканалі «СТБ» з 2012 р. Матеріал для батьків у телепередачі подається за трьома блоками – виховання дітей, здоров'я дітей та харчування дітей. Інформація просвітницького характеру для батьків викладається від імені дипломованих психологів та лікарів, а також наочно ілюструється прикладами з життя гостей студії, якими нерідко бувають відомі медійні особистості. Серед великої кількості сюжетів для батьків вважаємо за доцільне виділити деякі:

– «Топ-3 ситуації, коли дитині соромно за батьків» – у сюжеті наочно з прикладами та коментарями розкриваються ситуації, коли батьки ставлять своїх дітей-підлітків у незручні ситуації, а також надаються поради щодо знаходження спільної мови;

– серія сюжетів у різних випусках програми «Наболілі питання від батьків школярів» – розкриті питання стосовно того, як навчити школяра дбайливого ставлення до грошей, як правильно розподілити навантаження для школяра, а також як вирішити проблему, коли дитина стала жертвою однокласника-задираки тощо;

– «Топ-5 помилок – дитина починає маніпулювати» – у сюжеті професійний психолог разом з матерями-експертами обговорює не тільки основні помилки батьків, а й найбільш ефективні шляхи їх подолання;

– «Формула успішного батька» – професійний психолог та викладач наочно та з прикладами розповідають батькам яким шляхами можна добитися від дитини прагнення до навчання, викликати цікавість до математики тощо [118].

На телеканалі «Тоніс» виходить щоденна ранкова інформаційно-розважальна телепередача «Щоденник для батьків», яка, за словами творців, розрахована для всіх батьків, що хочуть бачити свою дитину щасливою, але не всі знають, як цього досягти, доглядати за новонародженим, чому діти не слухаються, потрібні щеплення, як виховати вундеркінда тощо [186].

Однією з найбільш інформативних телепередач для батьків сучасності можна вважати тележурнал «Сім'я від А до Я», яка створюється у Харкові та регулярно виходить в ефір з 2000 р. як на місцевих, так і загальнодержавних телеканалах. Насамперед тележурнал звертається до теми, актуальної для майбутніх батьків та дітей молодшого віку («Рости здоровим, малюк », «Як зробити життя малюка активної», «Від народження до року», «Три періоду пологів» тощо). Дуже цікавим, на нашу думку, був телепроект у рамках тележурналу – «Пізнаємо світ разом», який був першим наочним телекерівництвом для батьків на пострадянському просторі. Цей телепроект являв собою хронологічний виклад подій розвитку вагітності, підготовки до пологів, пологів та розвитку дітей у шести пар учасників

проекту, починаючи з шостого місяця вагітності мами до першого року життя дитини, доповнені коментарями фахівців: лікарів-педіатрів, акушерів, гінекологів, неонатологів, психологів тощо. Репортажний характер проекту дозволив відобразити індивідуальні аспекти цих періодів для кожної з сімей і досить широко висвітлити коло питань і проблем, з якими стикаються жінки і їх партнери в подібних ситуаціях [595].

Найбільш популярною пізнавальною програмою для батьків у новітній історії українського телебачення є «Школа доктора Комаровського». Це щотижнева медична телевізійна передача, присвячена різним аспектам дитячого здоров'я і догляду за дітьми (виходить з 2010 р. на телеканалах України, Білорусі, Росії, Молдови, Ізраїлю та Канади). Мету телепередачі та її завдання автор та ведучий телепередачі Є. Комаровський схарактеризував наступним чином: «У своїй передачі я не буду казати, які ліки та в яких дозах потрібно приймати дітям. Я хочу, щоб всі зрозуміли, що можливості мами й тата в десятки разів більше, ніж можливості педіатра. Тільки вони повинні знати, що потрібно робити, а не думати, що їх хтось чогось навчить. А потім ми кричимо, що ми все вимираємо. Звичайно, вимираємо, тому що ми перетворили материнство в подвиг. Моє завдання – навчити вас, як бути щасливими мамами й не переставати бути жінками» [252].

Кожний випуск телепередачі присвячений одній темі та стосується дитячого здоров'я і догляду за дитиною, наприклад «Діатез», «Внутрішньочерепний тиск», «Щеплення: реакції та ускладнення», «Правила дитячого сну» тощо [103].

Суттєвою перевагою цієї телепередачі над іншими подібного типу, на нашу думку, є те, що у ній автор торкається не тільки суто медичних проблем, але надає поради батькам щодо взаємовідносин у родині, поміркованого ставлення до дитини, не роблячи її «вожаком зграї», та відповідального батьківства.

Як було зазначено вище, серед безлічі ток-шоу на українському телебаченні нами були виділені основні, які поряд з іншими реалізують і просвітницьку місію серед батьків, висвітлюючи найбільш складні питання виховання дітей, а також результати недбалого ставлення батьків до своїх батьківських обов'язків. Ток-шоу

«Говорить Україна» є одним з найбільш популярних на українському телебаченні, головними героями якого є свідки та учасники резонансних реальних подій цікавих та актуальних для громадськості. Розбиратися в непростих життєвих ситуаціях героїв допомагають експерти програми: лікарі, юристи, психологи та фахівці в сімейних стосунках, які надають конкретні поради по вирішенню складних конфліктів. Наприклад, у випусках ток-шоу розглядають питання позбавлення батьківських прав батьків, які не виконують свої обов'язків (випуск від 08.08.2017 про батьків, у яких соціальні служби відібрали дітей через «вегетаріанство»), жорстоко поводяться з дітьми (випуск від 07.06.2017 про мати, яка жорстко скалічила свого п'ятирічного сина) та інші актуальні й нерідко жахливі історії безвідповідального батьківства [141].

Ток-шоу «Один за всіх» є одним з найбільш резонансних соціально-психологічних телепроект країни, який несе просвітницьку місію. У кожному випуску порушується тема, яка схвилювала громадськість і яка гідна детального висвітлення. Історії героїв у студії коментують експерти та глядачі, обговорюючи серед інших тем передусім питання безвідповідального відношення до батьківства (випуск від 07.02.2016 р. «Чому для матері-одиначки залицяльники важливіші за дітей?», випуск від 13.12.2015 р. «Замість уходу за сином-інвалідом, мати проводила час з коханцем» тощо) як одного з найбільш вагомих факторів формування неповноцінної особистості з дитини у майбутньому [453].

Ток-шоу «Стосується кожного» позиціонує себе як формат вкрай відвертої розмови про те, з чим реально пов'язані долі людей, про ситуації, в яких проявляється ставлення людини до людини. Ведучий веде дискусію з безпосередніми учасниками подій за участю експертів (лікарі, юристи, педагоги, представники органів державної влади тощо), чим привертає увагу до ситуацій, які стали наслідком людської байдужості або небайдужості. Поряд з гостросоціальними темами у рамках ток-шоу розглядаються проблеми сімейних відносин, відповідального батьківства тощо (випуск від 02.07.2014 р. «Шанс для матері», випуск від 09.10.2017 р. «Мати-дитина» тощо) [632].

Просвітницька місія зазначених вище телевізійних ток-шоу полягає на нашу думку у використанні методу шокової терапії для батьків, які у героях телепередач можуть побачити результати безвідповідального відношення до батьківства, почути поради фахівців для уникнення або виправлення негативної ситуації з дітьми, а також, можливо, побачити себе у героях телепередачі.

Окремим джерелом батьківської просвіти на телебаченні, на нашу думку, слід вважати реаліті-шоу, у яких показуються взаємовідносини у родинях, відношення батьків до дітей та інші аспекти сімейного життя, а потім відбувається докладний розгляд виявлених проблем у студії за участі фахівців з психології, медицини та інших експертів.

З 2011 р. на українському «Новому каналі» почав виходити телепроект, знятий в жанрі реаліті-шоу під назвою «Батьки та Діти», у якому обігривалася ситуація, коли батьки міняються з дітьми ролями, а, іноді, навіть і тілами.

У рамках телепроекту батьки з матерями відправлялися за парти у середній школи, ліцеї та гімназії, а їх діти йшли заробляти гроші в реальні офіси, фірми або на підприємства. Ця телепередача давала змогу батькам краще зрозуміти внутрішній світ своїх дітей, відчувати атмосферу сучасної школи з її проблемами та все зростаючим навантаженням на незміцнілі уми молодих людей. Дітям цей експеримент давав змогу зрозуміти, чому батьки приходять додому повністю знеситі, часом не можуть сказати й доброго слова своїм нащадкам, як їм дістається трудова копійка, яку часто молодь витрачає абсолютно бездумно на непотрібні речі, можна тільки провівши повний робочий день в батьківському офісі [441].

Слід зауважити, що такий на перший погляд розважальний та опосередкований підхід до просвіти батьків є свої позитивні сторони, які полягають у дзеркальному відображенні певних подій та вчинків, а також їх наслідків.

Гостросоціальне телевізійне шоу «Вагітна у 16» висвітлює проблему ранньої вагітності, яка виникла в Україні вже давно, адже щороку майже 8000 дівчат, які ще не досягли повноліття, стають мамами. Незважаючи на доступність

засобів контрацепції, практично всі випадки вагітності є незапланованими. У передачі даються відповіді на запитання: Хто винен? Як можна було запобігти вагітності? Щастя материнства або покалічені життя юних дівчат? Телеканал СТБ створив проект «Вагітна у 16» у 2012 р. з метою запобігання ранньому і несподіване материнство, знаходження причини цього соціального явища і зменшення кількості абортів в Україні, а також привертання уваги до необхідності сексуального виховання підлітків не тільки у закладах освіти, а й вдома – батьками. Кожен новий епізод і нові серії «Вагітна у 16» розповідають унікальну історію з життя майбутньої мами-тінейджера: від моменту виношування малюка до перших місяців його життя. Як відреагували на новину про вагітність дівчини її близькі, як змінюються її стосунки з батьком дитини, від чого їй довелося відмовитися у зв'язку з положенням, чи вдається їй швидко подорослішати. З дівчиною і її близькими працюють кращі лікарі та психологи шоу «Вагітна у 16» вони допомагають знайти вихід зі сформованих ситуацій, надає підтримку і медичну допомогу. Всі випуски проекту підсумовуються програмою «Дочки-матері», у рамках якої експерти та гості студії обговорюють ситуації, у які потрапили герої [74].

Просвітницька місія цього телепроекту серед батьків є дуже важливою, оскільки кожен ефір програми покликаний підтримати молодих дівчат та їхніх батьків, які потрапили в скрутну ситуацію і не знаходять розуміння в оточуючих, а також показати шляхи не тільки подолання ситуації, що склалася, а й передусім для попередження виникнення подібних ситуацій у решті родин.

Ще одним телепроектom на гостросоціальну тематику в жанрі реаліті, що виходить в Україні з 2011 р., є «Кохана, ми вбиваємо дітей», героями якого є сім'ї, в яких діти, як і їхні батьки, ведуть неправильний спосіб життя. Під час програми ведучий демонструє батькам жахливий візуальний прогноз того, як виглядатимуть їхні діти в сорок років, якщо не змінити родинний спосіб життя. Також ведучий видає «Біблію», у якій викладена покрокова інструкція, дотримуючись якої герої змінюються на очах протягом чотирьох тижнів. Ця телепередача наочно (на прикладі своїх героїв) показує, що виховувати здорових і щасливих дітей і бути таким самому – непросто. При цьому телеглядачі стають

свідками переживань учасників під час подолання різних випробувань і складностей [313].

Просвітницька місія цієї телепередачі полягає в тому, щоб спочатку показати батькам як «не треба» виховувати дітей, а потім – що робити для подолання складностей у взаєминах з дітьми.

Комедійними по своїй суті, але такими, які приносять значну соціальну користь, на нашу думку, є телевізійні шоу «Міняю жінку» та «Хата на тата».

Телеканал «1+1» позиціонує телепередачу «Міняю жінку» як документальне реаліті-шоу, у межах якого дві родини на тиждень міняються дружинами. Участь у передачі зазвичай беруть контрастні родини: з різним соціальним станом, способом життя, світоглядом, ставленням до роботи, одне до одного та до інших, а також родини полярних поглядів на виховання дітей, харчування та відпочинок [396].

Телевізійне шоу «Хата на тата», яке виходить на телеканалі СТБ, показує тиждень з життя звичайної родини, коли змучена хатніми обов'язками дружина відправляється на відпочинок, а батько змушений виконувати на цей час її обов'язки. Моральна сторона цієї телепередачі полягає у розумінні чоловіком тих проблем, з якими стикається дружина, усвідомлення важливості своєї ролі у вихованні дитини, а також своїх помилок [687].

Просвітницька місія двох розглянутих вище телевізійних реаліті-шоу, на нашу думку, полягає насамперед у зображенні буднів родин, гіперболічному висвітленні певних ситуацій, знаходячись у середині яких, складно усвідомити проблему, а також у спонуканні батьків до самоосвіти заради недопущення ситуацій, які вони побачили на телевізійному екрані. Отже, у педагогічній просвіті батьків засобами подібних реаліті-шоу реалізується один з принципів математики та виховання – доказ «від зворотного».

Встановлено, що на сучасному етапі розвитку телебачення просвітницька діяльність серед батьків провадиться переважно в розважальному стилі, апелюючи до почуттів та інстинктів, узгоджуючись зі швидким темпом сучасного життя. Такий підхід має як недоліки, так і переваги. Перевагами можна вважати спрощення пропонованого матеріалу, застосування наочних прикладів, широку доступність тощо. До недоліків можна віднести відсутність контролю за якістю та

кількістю пропонованого батькам матеріалу просвітницького характеру, а також слабкий зв'язок із педагогічною спільнотою та школою, адже перевага у наданні порад педагогічного спрямування віддається більшою мірою експертам, психологам, консультантам тощо [238].

Отже, завдяки телебаченню в медіапросторі України обговорювалося багато проблем виховання, проте їх розв'язання відбувалося переважно в розважально-видовищному аспекті, а власне просвітницька місія певною мірою була втрачена.

Окремим кластером періодичних друкованих видань, які з'явилися упродовж досліджуваного етапу просвіти батьків ЗМІ та позиціонують себе часописами для всієї родини, але за своєю сутністю не є такими, формують новий рекламно-інформаційний напрям просвіти.

Виданням, які впродовж цього етапу поряд із популяризацією здорового способу життя надавали рекламу ринку товарів і послуг для дітей, є наступні:

– українськомовний часопис «Для дому та сім'ї» (1999–2005 рр.), який виходив у видавництві «Шанс» у вигляді газети, являючи собою інформаційно-рекламне друковане видання для популяризації здорового способу життя, надання допомоги у веденні хатнього господарства та інформаційної підтримки батьків у справі виховання [184];

– довідково-інформаційний журнал «Детский мир : от А до я» (2003 р. – до сьогодні) висвітлює ринок товарів і послуг для дітей: від дитячих розвиваючих книг та одягу, дитячих меблів, від жарознижувальних препаратів та одноразових підгузків, кіно й фаст-фудів [167];

– регіональний одеський часопис «Здоровье. Дети. Красота» (2003–2007 рр.) позиціонує себе виданням для родини, містить переважно матеріали розважального та інформаційного характеру, а також характеризується відсутністю проблемних матеріалів та перенасиченням інтерв'ю відомих особистостей, складається зі вступного розділу та розділів «Здоров'я», «Діти», «Краса», «Релакс», кожний з яких має свої рубрики [243];

– журнал «Аленка+Сережка» (2006 –2018 рр.) охоплює всі сфери життя дітей (психологія, виховання, навчання, захоплення, здоров'я), поєднуючи в собі

якості культурно-просвітницького, інформаційного та розважального видання [215].

Деякі друковані ЗМІ всеукраїнського та регіонального рівнів («Добрі поради. Ліза», «Для вашого дому та сім'ї», «Родина: Canadian Ukrainian Magazine», «Апельсин» тощо) за просвітницьку інформацію часто видавали публікації прихованого рекламного змісту, а саме:

- журнал «Добрые советы. Лиза» (2001 р. – до сьогодні), який до 2004 р. був часописом «Для Вашего дома и семьи», надає інформацію щодо новинок моди й краси, стилю, корисних порад, здоров'я, ідей для дому, психології, кар'єри, секретів успішних стосунків в особистому житті й з оточенням, зокрема взаємодії з дітьми [183, 184, 190];

- журнал «Апельсин» (2001 р. – до сьогодні) – регіональний дніпровський родинний часопис, який видає приватний навчальний заклад Європейські гімназії для учнів та їх батьків, вміщуючи матеріали щодо історій рідного міста, розвивальні ігри для школярів, поради батькам, рекламно-інформаційні матеріали тощо [216];

- міжнародний журнал українською мовою «Родина»: Canadian Ukrainian Magazine (2005–2008 рр.) родинний часопис української діаспори у Канаді, який поряд з наданням для батьків інформацією щодо національного виховання, розміщував велику кількість рекламно-інформаційних матеріалів [217].

На основі проведеного дослідження, можна констатувати, що суттєвою відмінністю сучасного етапу розвитку просвіти батьків ЗМІ є активне використання Інтернет-ресурсів, де в якості експертів залучаються не тільки фахівці (педагоги, лікарі тощо), але й батьки, що мають певний виховний досвід, створюючи для батьківської громади інтернет-ресурси (сайти, блоги, форуми тощо), тим самим вилучаючи з процесу просвіти фахівців-освітян.

Станом на кінець 2016 р. в Україні існують понад двадцять сайтів для батьків загального спрямування, понад п'ятнадцять сайтів для батьків дітей з особливими потребами та понад двадцять п'ять сайтів для педагогів та психологів школи, які умовно можна згрупувати за такими блоками:

- розвиток дітей і відповідальне батьківство – «Дітвора», «Материнство», сайти, «Мамам про дітей», «Мамочки», «Мама вдома», «Розвиток дитини» тощо;
- секрети родинної педагогіки – «Ліцей для батьків», «Про харчування й виховання», «Віртуальна школа», «Розвиток батьківства», «МахуBaby» тощо;
- батьківський Web-клуб – «Батьківський клуб», «Мамин клуб», «Конференція мам і татусів» тощо;
- дозвілля у домашньому колі – «Дитяча ігрова кімната», «МамаТато», «Оди Беда», «МегаЗнайка» тощо;
- сімейне читання – сайти «Чарівні казки», «Дитяча казка» тощо;
- безпека дитини – «Школа виживання або 56 способів захистити дитину від злочину», «Посібник з Інтернет-безпеки дітей для батьків» тощо [178].

Розглянемо найбільші та найбільш популярні з вище наведених сайтів.

Сайт «Дітвора» створено, за словами авторів, батьками для сучасних та дбайливих батьків. У розробці, наповненні та створенні сайту брали участь педіатри, лікарі, соціологи, філологи, психологи та юристи.

Користувачі сайту мають можливість:

- проконсультуватися з експертами з питань здоров'я, освіти та виховання дітей;
- прочитати статті та новини на дитячу тематику;
- довідатись з Афіші про цікаві заходи та події, які варто відвідати сім'єю;
- поспілкуватись на батьківському форумі;
- поділитись досвідом батьківства з іншими користувачами;
- брати участь у благодійних акціях та в конкурсах з цікавими призами;
- пропонувати теми для статей, досліджень, інтерв'ю, звертати увагу наших журналістів на актуальні проблеми, пов'язані з дітьми.

Сайт має декілька розділів: вагітність, немовля, дитина, родина, здоров'я, життя, знання, позитив та творчість [123].

Тематика статей, що наводяться та обговорюється на сайті є різноманітною:

- «Втома від дітей – ознака плохого матері?» – у статті наводяться переконливі та лаконічні аргументи на користь того, що мати для повноцінного

виховання дитини, а також злагоді в родині, повинна давати собі відпочинок, передаючи на деякий час турботу про малу дитину батькові (для розвитку батьківських почуттів та відповідальності) та повідомляючи дітям більш старшого віку, що мамі необхідний час на відпочинок (так діти можуть навчитися займаючи самі себе грою) [123];

– «Кожна донька заслуговує ідеального тата» – у статті наводяться роздуми читачки щодо того, яким повинен бути тато, що виховує доньку, задля виховання гармонійної та цілісної жінки [174]

– «Дитячі журнали в Україні: що читати?» – актуальність та важливість цієї статті полягає не лише у тому, що у ній була надана класифікація друкованих видань для дітей в Україні за віковим показником та типологією, а й те, що вона викликала бурхливе обговорення серед читачів та безліч коментарів [177];

– «Поради батькам, як виховати в дитині лідерські якості» – у статті наведено декілька простих та дієвих принципів для батьків як навчити дитину лідерським якостям природним шляхом [517] тощо.

На сайті «Дітвора», окрім статей для батьків, є ще форуми та блоги, які ведуть професійні вчителі, лікарі, юристи, а також батьки. Крім того, сайт має свої офіційні групи у соціальних мережах «Однокласники» та «Facebook», тобто певна градація між Інтернет-ресурсами інформації стирається.

Сайт «МегаЗнайка» призначений для дітей та батьків, для вчителів початкових класів та вихователів дитячих садочків. На ньому зібрана достатньо велика кількість інформації для розвитку дітей молодшого віку:

– зібрання колекцій народних казок різних народів та авторських казок, загадок на різноманітні тематики (загадки про тварин, про риб, про рослини, про предмети побуту та багато інших);

– колекція скоромовок, яка може допомогти у виправленні та удосконаленні техніки мовлення;

– збірка прислів'їв та приказок, легенд і байок передасть зібраний багатьма поколіннями людей досвід;

– описи ігор на свіжому повітрі та в приміщенні, збірки кросвордів та ребусів, а також можливість розгадування кросвордів онлайн [386].

Цей сайт, хоча й належить до сайтів просвітницького характеру для батьків, але є передусім своєрідним архівом корисної інформації без коментарів, порад та можливості обговорення представленої інформації. Це суттєво знижує його вагу як джерела просвітницької інформації для батьків. Слід зауважити, що подібних сайтів-архівів, що позиціонують себе як просвітницькі, переважна більшість.

Сайт «МамаТато» позиціонує себе як Інтернет-ресурс, на якому можна знайти усю інформацію, яку батьки повинні знати про дітей. Сайт має наступні розділи: сценарії та ідеї до свят; навчання (розмальовки, казки, вірші, скороговки та загадки для дітей); краса – для мам; сім'я; закони України про сім'ю; ігри для дітей; книги для читання; врятуйте життя; корисне та цікаве відео; весілля; їжа – корисно та смачно; виховання; здоров'я матері та дитини; грудне вигодовування; як назвати дитину; вагітність; календар вагітності; будинок і все, що в ньому; розвиток дитини (розвиток за тижнями, за місяцями); робота, кар'єра й саморозвиток; розваги та відпочинок [377].

Зв'язок між джерелами просвітницької інформації для батьків спостерігається на сайті в розділі «Корисне і цікаве відео», у якому є посилання на телепередачі з циклу «Сім'я від А до Я», розміщені на відеохостингу YouTube.

Тематика статей, що розміщуються на сайті, дещо споріднена з сайтом «Дітвора», але має певні відмінності, пов'язані, з акцентуванням уваги не на емоційній складовій просвіти батьків, а на практичних підходах до неї:

– причини, наслідки та шляхи подолання дитячого суперництва розглядаються у статті «Дитяче суперництво, як врегулювати ситуацію», а також надаються поради щодо можливих дій батьків задля врегулювання конфліктної ситуації між дітьми [175];

– у статті «Коли і яку заводити домашню тварину для дитини» розглядається доволі актуальна проблема у гармонійному вихованні дитини не тільки з точки зору психологічної готовності дитини до піклування за хатньою твариною, але й особливості підбору тварин згідно з темпераментом дитини [277];

– актуальне питання взаємодії дітей з електронними гаджетами висвітлено з нетривіальної точки зору у статті «7 причин купити дитині планшет», адже у ній автор наводить доволі вагомі причини надати дитині доступу до цього електронного пристрою, акцентуючи увагу на необхідності постійного контролю за кількістю та якістю інформації, що у ньому міститься [4];

– комбінація корисних порад для матерів щодо ефективних та безболісних шляхів переривання вигодовування дитини груддю з рекламою товарів для малюків спостерігається у статті «Малюк після року: годування грудьми не можна відлучати?» [374].

Слід зауважити, що подача рекламних матеріалів товарів для малюків під виглядом медико-просвітницької інформації для батьків є сучасним трендом не тільки Інтернет-ресурсів, але й усіх засобів масової інформації просвітницького спрямування.

Сайт для молодих батьків, як позиціонують його творці, «МахуBaby» (створений у Дніпрі) – це сайт про дітей для батьків. Пізнавальні статті на цьому сайті по аналогії з розглянутими вище сайтами розподіляється на декілька розділів: здоров'я дитини, фізичний розвиток малюка; дитяче харчування, грудне вигодовування; дитячі книжки; розвиток та виховання дитини; навчання і освіта: поради батькам школярів; підлітки; пам'ятки батькам; планування родини; вагітність; пологи; фітнес до та після пологів; жіноче здоров'я; правильне харчування; краса: косметика, процедури, поради; дім та сімейні свята; сімейний відпочинок та подорожі з дітьми [38].

Особливу цікавість, на нашу думку, у контексті дослідження становить розділ сайту, присвячений вихованню підлітків, оскільки у цьому розділі вже більшою мірою, ніж у розділах для батьків дітей молодшого віку, розглядаються питання гармонійного виховання дитини. Ці питання розкриваються у таких статтях, наприклад, «Як НЕ потрібно розмовляти з дитиною про секс», «Підлітки й відповідальність», «Цькування підлітка у школі», «Косметика для підлітка», «Депресія у підлітків», «Косметика для підлітка», «Підлітки та їх культура» тощо [498].

Показовою з огляду на тематику дослідження та сучасних умов виховання дітей є стаття О.П. Белякової, розміщена на сайті «МахуBaby», «Мауглі з гарної родини.Щодо сучасного виховання дітей». У статті наочно на конкретних прикладах висвітлені проблеми виховання дітей у сучасному суспільстві, коли батьки, матері насамперед, поступово позбавляють своїх дітей самостійності, прив'язуючи їх до себе та позбавляючи права на власну думку. Автор особливо акцентує увагу та тому, що така проблема характерна для благополучних сімей, де батьки насамперед занепокоєні зовнішніми проявами дитячої слухняності, старанно оберігають від усіляких дій, що вимагають прийняття рішень або гіпотетично можуть нашкодити, перебираючи повноваження судді «можна або неможна» на себе, тим самим виховуючи непристосовану до життя особистість. Крім того, у доступній формі («від протилежно») автор навів у статті поради з правильного виховання самостійної особистості – «Керівництво по створенню Мауглі» [383].

Сайт для батьків «Розвиток дитини», розміщений на платформі «Освіта в Україні» є одним з найбільш інформативних та доступних для батьків, оскільки на ньому розміщені:

- тематичні статті для батьків за розділами – психологія дитини, виховання дитини, розвиток дитини, відпочинок, конфлікти, підготовка до школи, навчання, дитина і школа, здоров'я дитини, батьківство;

- практичні завдання, які містять навчальні розвиваючі матеріали щодо вивчення алфавіту, читання, письма, вирішення математичних завдань та задач на логіку тощо;

- генератор завдань, за допомогою якого батьки можуть створювати анаграми, кросворди, математичні задачі власними силами;

- розділ «експерименти та творчість» містить велику кількість завдань для розвитку творчих здібностей дітей віком від 3 років, а також презентації найпростіших наукових експериментів з покроковою інструкцією;

- рейтинг шкіл України, розподілений по областях;

– блоги, у яких автори наводять приклади проблем, з якими вони стикалися у вихованні дітей, а також шляхи розв'язання цих проблем. Хоча подібні розділи є досить популярними та інформативними в країнах Західної Європи та Північної Америки, у згаданому розділі наведено лише десять статей, автором чотирьох з яких є В. Співаковський [505].

Аналіз розділу сайту «Статті» вказує на дещо споріднену тематику, розміщених на ньому матеріалів з аналогічними сайтами, оскільки там розглядаються проблеми розвитку у дитини творчого підходу, навчання її відповідальності, тактики встановлення обмежень для дітей, вдосконалення батьками виховних навичок, допомоги дитині у кризовій ситуації тощо [628].

Перевагою цього сайту є те, що через нього є доступ не тільки до просвітницької інформації для батьків дошкільників і школярів, а й для батьків абітурієнтів. Отже, він охоплює достатньо широку батьківську аудиторію, надаючи інформацію не тільки медичного та психолого-просвітницького характеру, а й розвиваючого, пізнавального та освітнього характеру.

Отже, можна зробити висновок, що сайти для батьків просвітницького спрямування в Україні існують у достатньо великій кількості, на них порушується та обговорюється досить велике коло питань просвітницького характеру, які можуть бути корисні батькам, від вигодовування грудьми, підбору першого прикорму для дитини та роді лікаря-педіатра у цьому процесі до головних принципів інтернет-безпеки дітей, рейтингу шкіл та практичних занять, що містять у собі розвиваючі матеріали. Такі спеціалізовані сайти користуються достатньо високою популярністю та рівнем довіри, оскільки авторами статей найчастіше є педагоги, медики та психологи з фаховою освітою. Слід зауважити, що попри досить високий відсоток кваліфікованої інформації просвітницького характеру для батьків, яку наводять спеціалізовані сайти, кількість матеріалів рекламного характеру, замаскованих під надання просвітницької допомоги батькам, постійно збільшується.

Окрім того, впродовж досліджуваного етапу поширення набули такі інтернет-ресурсів, як:

- просвітницькі блоги, через які поширюється різноманітні інформаційні матеріали, поради, рекомендації щодо виховання дітей у сім'ї;
- спеціалізовані групи в соцмережах, де батьки обговорюють питання взаємин у родині;
- вебінари та веб-конференції на YouTube, що є джерелом широкого спектра знань, необхідних для виховання дітей.

Проведений у дисертаційній аналіз блогів просвітницького спрямування для батьків [52, 247, 506] показав, що авторами переважною більшістю з них є вчителі, оскільки блогерство серед батьків не є ще достатньо розповсюдженим.

Тим часом, у США та Західній Європі онлайн-щоденник мами є не тільки самостійним жанром у блогосфері, а й прикладом успішної бізнес-моделі: власниці standalone-блогів не тільки зазвичай видають на основі своїх блогів власні книги або проводять телепередачі та онлайн - подкасти, а й заробляють чималі гроші на рекламі, партнерських програмах, спонсорство або проведенні семінарів. Тематика батьківських блогів є досить різноманітною – від процесу виховання дитини, кулінарних рецептів до особистої трагедії (втрата дитини в ранньому віці, розлучення тощо) [1].

Дослідження, проведені Scarborough Research у сфері мам - блогерства, вказують на те, що на сьогодні 14 % мам в США, у яких є хоча б одна дитина, ведуть блог про свою сім'ю, будинок або активно використовують блогосферу для пошуку відповідей на питання, що цікавлять. Тобто блогерством займається не менш 3,9 млн жінок з дітьми в США [11]. Популярність та достатньо широка застосованість блогів від мам пояснюється викладенням не тільки порад щодо виховання дітей у теоретичному аспекті, а й наслідки їх застосування, певні обмеження та можливі модифікації.

Для України ж більш широко застосовуваними та розповсюдженими є блоги, що ведуть педагоги та вчителі, у яких вони викладають матеріали на актуальну виховну тематику, певні завдання для учнів, поради батькам тощо.

Блог практичного психолога А. Весни спрямований на налагодження гармонійних стосунків у сім'ї, для батьків у відповідному розділі наведено

інформацію щодо спілкування батьків та дітей, статевого виховання, дитячих ревнощів, основних проблем батьківства [181]. Цікавою з точки зору дослідження є стаття А. Весни «Навчаємо батьківству», у якій схарактеризовано власний досвід просвіти батьків учнів шкіл [409].

Блог вчителя молодших класів Н. Волторніст є найбільш інформативним та структурованим серед розглянутих, оскільки в ньому наведена не тільки теоретична інформація для батьків щодо виховання дітей, а й конкретні поради засновані на власному досвіді, а також розміщена інформація щодо нормативно-методичних документів організації навчального процесу (можуть бути корисними для батьків у аспекті розуміння принципів проведення освітніх дій) [52]. Особливо актуальними, на нашу думку, є наступні публікації автора: «Як робити роботу над помилками», «Поради батькам першокласників», «Поради батькам четвертокласників щодо стимуляції до навчання», «Формування у дитини позитивного ставлення до навчання» тощо [180].

Блог соціального педагога Т. Лавриненко, у якому вона розповсюджує та коментує матеріали щодо створення сприятливих умов для адаптації та соціалізації учнів, їх особистісного розвитку, попередження негативних явищ серед дітей за допомогою інтерактивних форм і методів роботи. Блог має певну кількість тематичних розділів, серед яких є «Батькам», «Поради учням», «Рекомендації вчителям». Розділ «Батькам» містить наступні матеріали: «Поради батькам: як підготувати дитину до школи», «Любити дитину – це просто (опікунам)», «Помилки батьків, через які страждають діти», «Як навчити дитину терпимості» тощо [506].

Отже, блоги просвітницького спрямування для батьків у країні розвиваються достатньо стрімко, але неврівноважено, оскільки досі не створено популярних та потужних блогів про виховання батькам. Переважно розвиваються педагогічні блоги, які є певним чином формалізованими й найчастіше містять інформацію щодо методичних аспектів педагогічної діяльності вчителів, не розкриваючи достатньо питання просвіти батьків.

Цікавими в контексті дисертаційної роботи вважаємо результати, отримані Н. Іванушкіною та М. Тимофєєвою в процесі дослідження уявлень батьків дошкільнят щодо можливостей використання соціальних мереж задля організації їх педагогічної освіти.

У дослідженні Н. Іванушкіної та М. Тимофєєвої брали участь 50 батьків логопедичних груп дошкільного навчального закладу, з яких 35 жінок та 15 чоловіків. Аналіз пріоритетності питань щодо батьківської просвіти, які цікавлять респондентів, показав:

- пріоритетну зацікавленість (80 % опитаних) навчанням дітей певного віку;
- на другому місці (40 % опитаних) інформація щодо вікових особливостей дітей та їх спілкування з однолітками;
- на третьому місці (30% опитаних) інформація щодо ефективної організації дозвілля дитини;
- інформація щодо індивідуальних особливостей дітей цікавить 20% респондентів;
- 10% опитаних виявили цікавість до питання про мотивацію навчання та організації гри з дитиною.

Результати проведеного опитування вказують на те, що 10 % опитаних користуються науковою та періодичною літературою в процесі своєї просвіти, 30 % респондентів намагаються знайти відповіді на свої запитання через пошукові системи, на спеціальних сайтах та в соціальних мережах, а 60 % – звертаються до фахівців: психологів, педагогів, логопедів.

Щодо використання соціальних мереж у просвіті, 60 % опитаних батьків відповіли, що зареєстровані в соціальних мережах. При цьому 30 % відсотків від цієї кількості рідко або ніколи не використовують соціальні мережі для вирішення завдань навчання й виховання дітей, 20 % – часто, 50 % – іноді. Рейтинг соцмереж за популярністю серед батьківської аудиторії станом на липень 2016 р. виглядає наступним чином:

- «Вконтакте» – 60 %;
- «Однокласники» – 50 %;

- Facebook – 20 %;
- Youtube – 10 % [559].

Аналіз інтернет-спільнот батьків у соцмережах вказує, що переважна більшість з них сконцентрована на вагітності та пологах («ТопМама – вагітність, пологи, діти, сім'я», «Вагітність. Пологи. Я мама», «Пологи й вагітність», «Мій малюк. Вагітність, пологи, виховання», «Вагітність, пологи, материнство» тощо). При цьому існують інтернет-спільноти для батьків просвітницької спрямованості, наприклад:

- група «Розумна мама» («Однокласники», 806011 учасників) – інтернет-спільнота створена, за словами творців, для тих мам, хто зацікавлений у розвитку дитини, у його щасті й життєвій реалізації, вони обіцяють разом вчитися, як виховувати дитину та як бути кращою мамою. Аналіз тем, які є найбільш обговорюваними в зазначеній групі, а також тих, що зібрали найбільшу кількість схвальних відгуків її учасників, вказує на те, що більшість наведеної там інформації є популістською, присутня візуалізація (у вигляді відео, фото та надписів) образів щасливого батьківства без розкриття практичних аспектів успішної реалізації батьківських компетенцій [664];

- група «Клуб молодих мам» («Однокласники», 312969 учасників) – у групі, окрім розважальної та рекламної інформації, присутні також мотивуючі статті для батьків («Помічаючи гарне») та матеріали просвітницького характеру (статті «Ну купиини», «10 порад як знайти час для занять з дитиною», «Навчайся говорити зі своїми дітьми», «Криза трьох років і як її подолати» тощо) [270];

- група «Мама й тата. Діти. Доктор Комаровський» («Вконтакті», 287802 учасники) – висвітлюються та обговорюються не тільки питання здоров'я та виховання дітей, а також здоров'я батьків. Крім того, що характерно для більшості інтернет-спільнот, у групі присутня достатньо велика кількість рекламного контенту [378];

- група «Щасливі батьки» («Однокласники», 166980 учасників) – у групі пріоритетно обговорюються питання щодо розвитку дитини та участі батьків у

цьому процесі (статті «Ввічливі слова», «Швидкий і простий спосіб вивчити таблицю множення», «Прості дослід для дітей» тощо) [644];

– група «Дітям та батькам» («Однокласники», 149863 учасники) – розглядаються питання розвитку дітей різного віку, а також взаємовідносин з батьками, виявлений рекламний контент та також певна кількість сторонньої інформації, яка не відноситься до профілю групи [169];

– група «Мам.ua – сучасні батьки» («Вконтакте», 5872 учасники) – це інтернет-спільнота для молодих мам та батьків, у якій викладаються та обговорюються матеріали щодо вагітності, народження дітей, їх догляду, харчування, розвитку тощо. Крім того користувачі мають можливість обговорити питання, які їх хвилюють, з експертами у розділі «Консультації» та з батьками у розділі «Форум». Ця група має рубрики, за якими розподілені просвітницькі матеріали для батьків вагітність, пологи, моя сім'я, розваги, здоров'я, харчування, діти, відео [9];

– група «Вихователям та батькам на допомогу» («Вконтакте», 1007 учасників) – спрямована передусім на батьків дітей молодшого віку, оскільки переважна кількість наведеної інформації стосується розвитку дитини, а саме статті «Готуємо руку до письма», «Гра на увагу та мислення «Чия тінь?»», «Ігри з прищипками», «Весела математика», «Вчимо цифри» тощо [106].

Отже, проведений аналіз просвітницької діяльності для батьків, яка провадиться у соціальних мережах через спеціалізовані групи, указують на те, що попри достатньо велику кількість корисної інформації просвітницького спрямування, присутній і агресивний рекламний контент, і стороння інформація, що не має відношення до батьківської освіти. Позитивними рисами таких інтернет-спільнот можна вважати можливість обговорення питань виховання в онлайн режимі з іншими батьками та фахівцями, отримуючи як професійні поради, так і інформацію щодо власного досвіду інших батьків.

У останні роки все більшу популярність серед батьків став набувати такий метод дистанційної освіти як вебінар, який є різновидом веб-конференції, онлайн-зустрічі або презентації через мережу Інтернет [701].

Вебінари мають суттєві переваги в процесі реалізації просвіти батьків, оскільки можуть бути спільними й мати у своєму складі сеанси голосувань та опитувань, що забезпечує повну взаємодію між аудиторією та ведучим.

Цікавим, з огляду на тематику дослідження, є проект «Місія «Бути мамою», який являє собою серію безкоштовних вебінарів на різні теми, що цікавлять батьків:

– О. Вйонцек провела вебінар та тему «Тайм-менеджмент для мам. 7 порад як мамі все встигати», у якому надала дієві рекомендації щодо ключових критеріїв оптимізації режиму дня матері;

– З. Богдан у вебінарі «Тайм-менеджмент для мам. Як встигнути усе і гарно виглядати» розглядала питання вибору між сім'єю і кар'єрою, приготуванням вечері та спортом, знаходженням вдома та подорожами;

– А. Соколенко у вебінарі на актуальну тему «Харчування та лікування під час грудного вигодовування» розкрила основні аспекти безпечного та різноманітного харчування матері під час грудного годування;

– Я. Коноварт провела вебінар «Вікові особливості, потреби розвитку та кризи дітей від 0 до 7 років», у якому розкрила вікові особливості та потреби розвитку дітей; як виявляються кризові періоди, коли їх можна очікувати, а також що доцільно робити батькам у цей час;

– Н. Мовчан у вебінарі «Чому діти не сплять?» розглянула не тільки головні аспекти міцного і регулярного сну дитини, але й роль батьків у регулюванні цього процесу [397].

Слід зауважити, що аналіз тематики вебінарів, які проводилися в межах проекту «Місія «Бути мамою» вказує на недостатній ступінь розкриття саме питань педагогічної просвіти батьків заради підвищення рівня їх педагогічної обізнаності.

З огляду на тематику дослідження особливої актуальності набувають вебінари С. Білецької, у яких вона висвітила питання виховання дітей шкільного та дошкільного віку з точки зору підвищення рівня педагогічної компетентності батьків у зазначених питаннях:

– вебінар «Навіщо виховувати дитину оптимістом?», у межах якого були розкриті з наведенням конкретних прикладів питання необхідності виховання в дітях позитивного світосприйняття, причин, чому американська філософія позитивного мислення не спрацьовує за сучасних умов у державі, чому важливо бути оптимістом, що ми можемо зробити для того, щоб наші діти обрали шлях оптиміста, як мислить оптиміст та як він вчиняє, чим відрізняються сім'ї, у яких виростають діти-оптимісти та що може зробити вчитель у межах цього питання [320];

– вебінар «Впевненість – ключ до успішного навчання» розкриває питання мотивації батьками дитини до навчання та допомоги їм у розробці власного алгоритму успіху [662].

У межах вебінару для батьків «Дитина не хоче вчитися. Як переконати ти дитину, що вчитися потрібно і цікаво» автор А. Гресь розкрила перед учасниками питання навчальної мотивації, причини відмови дітей від навчання, секрети відмінної мотивації тощо [88].

Завдання підвищення рівня педагогічної обізнаності батьків шляхом організації та проведення спеціалізованих просвітницьких вебінарів вирішує сайт педагогічного спрямування «Навчання у стилі Startup», який позиціонує себе як інноваційне джерело навчальних ресурсів і дає можливість проводити на своїй базі вебінари, зокрема й для батьків [410]. На сайті було розміщено декілька вебінарів, які проходили у 2016 р. рамках III серпневого інтернет-марафону:

– вебінар М. Пристинської на тему «Сучасні методи розвитку мовлення і навчанні читанню в початковій школі» був розрахований насамперед на спеціалізовану аудиторію педагогів, незважаючи на це автор надав декілька дієвих рекомендацій щодо оптимізації зв'язку педагога й батьків для комплексного вирішення зазначеної проблеми;

– проблеми та питання розвитку критичного мислення молодших школярів обговорювалися на вебінарі І. Большакової «Розвиток критичного мислення молодших школярів», у межах якого була розглянута необхідність наявності

критичного мислення в школярів, структура навчання такому мисленню, а також його ризики [89].

Отже, вебінари є досить ефективним інструментом педагогічної просвіти батьків, за яким, на нашу думку, майбутнє. Оскільки у сучасному суспільстві, коли попит на інформацію педагогічного спрямування постійно збільшується з одночасним зменшенням кількості вільного часу, онлайн семінари або вебінари можуть задовольнити попит споживачів. Це підтверджується дослідженням проведеним у 2016 р. Н. Іванушкіною та М. Тимофєєвою, результати якого вказують на те, що «витратити час на онлайн навчання, пов'язане з питаннями розвитку дитини, її виховання і навчання» 40 % опитаних батьків змогли б виділити 1-2 години щодня, 20 % респондентів – 30 хвилин щодня, 20 % – скільки потрібно, тобто загалом 80% висловилися за таку можливість отримати знання з педагогіки та вікової психології, і лише 20 % респондентів виявилися неготовими до такої діяльності [247]. Перевагою подібних вебінарів є не тільки можливість участі в дискусії та критичному осмисленні викладених лектором положень у режимі реального часу, а й висвітлення в них передових підходів сучасної педагогічної науки та практики.

Одним зі шляхів педагогічної просвіти батьків на сучасному етапі є перегляд спеціалізованих відеоуроків на YouTube, які розміщують педагоги-практики та педагоги-дослідники для широкого розповсюдження своїх ідей та втілення в сімейній педагогіці. Прикладами таких відеолекцій для батьків є:

– цикл п'яти лекцій О. Романчука, призначених безпосередньо для батьків гіперактивних дітей, у яких автор розкриває питання розуміння гіперактивної дитини батьками та методи допомоги їй, основні аспекти батьківства та специфічні аспекти батьківства гіперактивної дитини, стосунки в системі «батьки-дитина» тощо [179];

– відео лекція С. Білецької «Як виховати успішну дитину», у якій автор висвітлює питання практичних дій батьків, для того, щоб дитина стала успішною [260];

– І. Пушкарук є автором відео уроків з психолого-педагогічної просвіти батьків «Ефективні способи взаємодії з дитиною або П'ять мов любові як шлях до

розуміння», «Кризи в дитячому розвитку: обмеження чи ресурс», «Дитячі страхи або Що ховає «темна кімната», «Яблуко від яблуні або Психофізіологічні особливості формування характеру», у рамках яких вона розкрила теоретичні аспекти класичної та сучасної дитячої психології, висвітлила практичної психології в напрямку покращення міжособистісної взаємодії тощо [346].

Отже, аналіз досвіду застосування лекцій на YouTube для педагогічної просвіти батьків вказує на достатньо широку тематику пропонованих аудиторії лекцій, які розглядають як традиційні, так і альтернативні підходи до виховання дітей, а також психологічні аспекти такої діяльності. До недоліків таких відео-лекцій, порівняно з вебінарами, можна віднести пасивну участь аудиторії в занятті та неможливість дискутувати за питаннями, які розглядаються.

Сучасним аспектом існування друкованих видань взагалі та друкованих видань для батьків, зокрема, в Україні та Світі є так зване просування електронних онлайн-версій журналів у Інтернеті. Аналіз тематики матеріалів, які викладаються в електронних версіях друкованих видань для батьків вказує на спорідненість з їх друкованими версіями або ж навіть на дублювання цих матеріалів [161, 399, 500]. Суттєвою відмінністю онлайн-версій журналів від друкованих є можливість оперативного та у режимі реального часу обговорення читачами опублікованих матеріалів у коментарях, а також спрощеного доступу до архіву журналів та статей. Отже, друковані та інтернет-версії друкованих видань для батьків є спорідненими та мають різницю у форматі подачі інформації.

Отже, поряд із позитивними тенденціями просвіти батьків через мережу Інтернет встановлено й певні недоліки, а саме: слабкий зв'язок з педагогічною спільнотою, оскільки експерти-освітяни іноді повністю або частково усуваються від процесу просвіти; відсутність контролю за якістю інформації (розміщення часто недостовірних даних, надання неефективних і навіть шкідливих порад від некомпетентних людей, завантаження матеріалів рекламного характеру під виглядом просвітницької інформації); недостатня увага до питань створення міцних основ майбутньої родини, а також запобігання асоціальних явищ (наркоманія, алкоголізм, ігроманія, залежність від комп'ютера й інших гаджетів).

2.3 Перспективи просвіти батьків засобами масової інформації в Україні

Основні програмні державні документи, які визначають розвиток системи просвіти батьків в Україні з урахуванням умов та вимог сьогодення (Закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.) [528], «Про охорону дитинства» (2001 р.) [538], «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.) [539], Постанова КМУ «Про державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 р.) [529]; програми «Національна програма «Діти України» (1996 р.) [661], Концепція державної сімейної політики (1999 р.) [287], Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015 р.) [288]; укази Президента України «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики» (2001 р.) [531], «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.) [419], «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013 р.) [536], Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015 р.) [541]) підкреслюють необхідність широкого використання можливостей засобів масової інформації у педагогічній просвіті батьків. Прагнення держави Україна виховувати гармонійно розвинених та ефективно підготовлених до вирішення глобальних питань розвитку держави дітей, як гармонійних особистостей, вимагає цілісного та комплексного підходу до реалізації цього завдання з обов'язковим залученням педагогічно освічених батьків. Діяльність з просвіти батьків, із застосуванням сучасних методів та методик, а також засобів масової інформації, потребує розроблення чіткої «дорожньої карти», реалізація якої повинна складатися із наступних етапів

- діагностика – системне та комплексне виявлення потреб і визначення рівня готовності батьків до підвищення рівня їх батьківських компетенцій;

- складання загальнодержавної програми просвіти батьків – вибір типових тематик, форм і засобів;

- спільне обговорення – корекція програми за участю всіх зацікавлених сторін навчального процесу;

- інформування громадськості про розроблену програму просвіти батьків;

- реалізація розробленої програми – у процесі реалізації програми відслідковуються поточні результати й вносяться необхідні корективи як у зміст, так і в методику навчання з урахуванням особливостей реалізації просвітницького процесу;

- аналіз отриманих результатів;

- визначення перспектив подальшого розвитку педагогічної просвіти батьків.

Побудова нової освітньої програми для батьків повинна починатися з системного та всеосяжного аналізу існуючої ситуації щодо потреби батьків у підвищенні своєї компетентності за допомогою діагностики.

У процесі діагностики необхідно виявити характер і зміст батьківських проблем, які вони не мають змоги вирішувати без допомоги педагогічної спільноти та інших джерел педагогічної інформації, зокрема ЗМІ. Також необхідно виявити самооцінку батьків щодо їх готовності до успішного виховання дітей.

Наступним кроком складання програми просвіти батьків є вибір критерію результативності, який ми вбачаємо у формуванні гуманної батьківської позиції (це реальна психологічна і виховна спрямованість матері та батька, заснована як на неусвідомленої, так і на усвідомленої оцінки дитини й самих себе і виражається в певних способах і нормах гуманних взаємин з дитиною), яка засновується на наступних принципах:

- адекватність – найбільш близька до об'єктивної оцінки фізичних і психічних особливостей дитини; побудова гуманних взаємин повинна будуватися на основі такої оцінки;

- динамічність – батьки повинні бути готові змінювати способи й форми спілкування і взаємин з дитиною стосовно його вікових особливостей, конкретних ситуацій, умов життя сім'ї;

– стабільність – проявляється в незмінності гуманних установок по відношенню до дитини незалежно від непорозумінь, конфліктів, труднощів у взаєминах, які можуть виникнути на різних етапах виховання.

На підставі діагностики необхідно вибудувати типологію батьків для їх подальшої диференціації і за необхідності створення малих груп зі спільними інтересами або проблемами, а також для розробки конкретного змісту просвіти батьків і форм її проведення[693].

Типологія батьків слід визначати за двома показниками:

- рівнем педагогічної компетентності;
- рівнем задоволеності характером взаємин з дітьми.

На основі типологічного критерію можна виділити наступні групи батьків:

- компетентні задоволені (КЗ) – «багато знають про виховання і можуть ці знання успішно застосувати в практиці побудови гуманних взаємин з дитиною»;
- компетентні незадоволені (КН) «володіють достатнім запасом педагогічних знань, але чомусь не можуть застосувати їх на практиці»;
- некомпетентні задоволені (НЗ) – задоволені результатами своєї виховної діяльності й взаємовідносинами з дітьми і не відчують потреби в отриманні якихось додаткових або спеціальних знань;
- некомпетентні незадоволені (НН) – не знають, як вибудовувати взаємини з дитиною та сподіваються на підтримку з боку.

Звичайно, до початку процесу системної педагогічної просвіти, особливо це стосується такого масштабного виду діяльності як просвіта батьків засобами масової інформації, необхідно визначити співвідношення типів в тій чи іншій групі батьків і потім відстежувати зміну їх позиції або перехід з одного типу в інший. Зазвичай частка батьків типу КЗ становить не більше 10 % від загальної кількості, а найбільш численна група з числа висловили зацікавленість у просвіті – тип КН. Саме тому у розробці освітньої програми з педагогічної просвіти засобами масової інформації необхідно налагоджувати тісний взаємозв'язок із педагогічною спільнотою, яка на додачу до здебільшого

теоретичної та емоційно-оформленої просвітницької інформації, що її надає ЗМІ, основний упор робити на практико-орієнтовані заняття [258].

Отже, на основі даних діагностики складається зміст загальнодержавної програми просвіти батьків, у якій відбивається загальна тематика та напрямки занять, характеристика учасників і ведучих, визначається ресурсна база і способи відстеження результативності. Важливе значення відводиться і вибору форм педагогічної просвіти батьків.

До найбільш часто використовуваних форм системної просвіти батьків на загальнодержавному рівні із застосуванням засобів масової можна віднести наступні.

Лекції – одна з найпоширеніших форм, але лише 22 % батьків знаходять її ефективною, така форма ефективна на початковому етапі просвіти (або окремого заняття) як вступна частина, як спосіб «розігріву» слухачів або як висновок тієї чи іншої теми, з висновками та узагальненням обговорюваної теми. Необхідно ретельно вибирати й готувати лекторів, тоді як іноді нудне (монотонний або наукообразний виклад мовою, незрозумілою батькам) відштовхує навіть тих слухачів, які явно прагнули поповнити свої знання. Основними видами ЗМІ, які можуть використовуватися для реалізації такої форми є наступні: теле- та радіопередачі, лекції у мережі Інтернет, коли слухачі не мають змоги втручатися у процес.

Семінари припускають обговорення актуальної теми із залученням компетентних фахівців, акцент робиться не на нав'язуванні «правильної» позиції батькам, а на розгляді спектра думок з того чи іншого питання. Основною перевагою такої форми є розвиток комунікативних навичок у пасивної частини батьків, зближення позицій педагогів і батьків.

Проведення просвітницьких семінарів для батьків ЗМІ може бути реалізоване лише засобами Інтернет-технологій, оскільки тільки цей канал комунікації володіє функціоналом зворотного зв'язку.

Педагогічний практикум – ця форма передбачає вироблення у батьків педагогічних умінь з вибудовування гуманних взаємин дітей, ефективному

вирішенню виникаючих педагогічних проблем, є своєрідним тренуванням педагогічного мислення батьків-вихователів. Під час педагогічного практикуму вчитель пропонує знайти вихід, пояснити свою позицію в тій чи іншій передбачуваній або ситуації, що реально виникла. Під час практикуму вчитель зможе виявити не тільки ціннісні орієнтації батьків, але й бажаний ними стиль виховання й взаємодій з дитиною. Така форма роботи з батьками є досконалим варіантом діагностики рівня їх педагогічної компетентності. Крім того, колективне обговорення можливих труднощів й узгодження позицій може позитивно позначитися й на взаєминах батьків між собою: за виникнення конфліктів серед однокласників батьки будуть уявляти собі, що стоїть за тим чи іншим поведінкою друзів їх дитини; як ставиться сім'я до того чи іншого вчинку дитини; з якою мамою можна вирішити питання мирно, а з якою краще не вступати в конфлікт. До недоліків такої форми можна віднести можливість витоку інформації, коли для обговорення береться матеріал конфіденційного характеру, розголошення яких несприятливо позначається на репутації школи.

Як і з вище зазначеною формою педагогічної просвіти батьків, педагогічний практикум для батьків ЗМІ може бути реалізований лише засобами Інтернет-технологій, оскільки тільки цей канал комунікації володіє функціоналом зворотного зв'язку.

Дискусії та диспути є активною формою підвищення педагогічної культури батьків, що передбачає обговорення актуальних проблем виховання дітей в сім'ї, дискусію, визначення позитивних точок зору на поставлене запитання. Під час обговорення тем, що стосуються і батьків, і школярів, доцільно запрошувати або залучати в режимі онлайн на такі диспути й дітей.

Незважаючи на удавану простоту зазначеної форми, її використання може призвести до виникнення конфліктів, через те, що не всі учасники дискусії здатні до етичної викладу своєї позиції. У цьому й з'являється певне протиріччя: з одного боку, тема диспуту повинна бути явно дискусійною, а з іншого – зіткнення позицій в принципових питаннях здатне не зблизити сторони, а навпаки, роз'єднати їх. Головна відміна диспуту від семінару в тому, що результатом

обговорення останнього мають бути якісь конструктивні пропозиції, набуті вміння, детальне проєктування тієї чи іншої діяльності, у той час як диспут орієнтований насамперед на виявлення позицій з того чи іншого питання, на залучення процесу рефлексії.

Слід зазначити, що така форма просвіти також ефективно може бути реалізована лише засобами Інтернет-технологій, у контексті реалізації просвіти батьків ЗМІ.

Конференція або прес-конференція – це не тільки форма педагогічної освіти, що передбачає розширення, поглиблення й закріплення знань про гуманні взаємини з дітьми. Тематика конференцій вибирається відповідно до потреб батьків. Конференції вимагають ретельної підготовки та передбачають активну участь батьків та інших фахівців, що може бути проведене як засобами Інтернет-технологій, так і радіо та телебачення (відбувається суттєве звуження залученої аудиторії)[153].

З огляду на вище сказане, можна зробити висновок, що реалізація просвіти батьків засобами масової інформації повинна реалізовуватися в загальнодержавному контексті з обов'язковим залученням педагогічної спільноти. Окрім того, бачимо, що пріоритетну роль у цьому процесі відіграють Інтернет-технології, враховуючи його значні інтегративні властивості. При цьому слід зауважити, що ця перевага є одночасно й недоліком, оскільки майже немає можливості контролювати якість інформації, зокрема просвітницького спрямування, якою він насичений.

Фактором або процесом, який спроможний активізувати просвіту засобами масової інформації, а також мінімізувати потенційні ризики такої діяльності (через вседозволеність інформаційного ринку, засилля низькопробної медіа-продукції, низькоморальних ідеологем та цінностей), може бути медіаосвіта, яка за цільовим призначенням розподіляється наступним чином:

– дошкільна – принципово інтегрована й спрямована на збалансований естетичний та інтелектуальний розвиток особистості дитини (включно з різними формами інтелекту, зокрема емоційним, соціальним і практичним інтелект),

забезпечує її захист від агресивного медіасередовища (від інформаційного «сміття», невідповідних віковим можливостям психіки дитини інформаційних впливів), уміння орієнтуватись, обирати й використовувати адаптовану відповідно до вікових норм медіапродукцію;

– шкільна – охоплює інтегровану медіаосвіту (використання медіадидактики в межах існуючих предметів), спеціальні навчальні курси, факультативи, гурткову, студійну та інші форми позакласної роботи. Ця форма медіаосвіти спрямована переважно на формування критичного мислення, комунікаційної медіакомпетентності. Важливу роль мають відігравати шкільні бібліотеки як сучасні комп'ютеризовані центри, в яких концентрується інформаційно-пошукова діяльність учнів;

– позашкільна – спрямована на розвиток способів творчого самовираження особистості, має супроводжувати шкільну медіаосвіту, підсилювати її ефект. Базується переважно на діяльності громадських організацій, волонтерських і комерційних засадах, охоплює сімейну медіаосвіту, використовується в межах психотерапевтичної і психолого-консультаційної допомоги;

– освіта у вищій школі – передбачає підготовку як фахівців для масмедіа, так і медіапедагогів та медіапсихологів. Крім того, медіаосвітні елементи мають увійти до навчальних програм циклу професійноорієнтованої гуманітарної підготовки з інших спеціальностей у відповідних їм обсягах;

– медіаосвіта засобами медіа – провідна форма стихійної медіаосвіти дітей і дорослих, яка, однак, за відповідних зусиль може набувати ознак цілеспрямованості та конструктивності. Цілеспрямована медіаосвіта засобами медіа забезпечується навчальними, інформаційно-аналітичними, інформаційно-розважальними програмами та медіапроектами, потребує значного підвищення якості освітньої медіапродукції, залучення до виробництва та експертизи якості медіапродукту фахових медіапедагогів і медіапсихологів;

– медіаосвіта дорослих – форма безперервної освіти, заснована на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і новітніх медіа; забезпечує вирівнювання досвіду поколінь (зокрема старшого покоління,

соціалізація якого відбувалася в умовах іншої системи масмедіа), постійний особистісний розвиток і підвищення кваліфікації;

– батьківська медіаосвіта – забезпечує ефективність медіаосвіти сім'ї як провідного чинника і соціального середовища ранньої соціалізації дитини та має стати частиною цілісної системи медіаосвіти, зокрема складником психологічного блоку підготовки фахівців у вищій школі, діяльності громадських шкіл свідомого батьківства, центрів по роботі із сім'ями тощо.

Вважаємо за доцільне зауважити, що медіаосвіта, зокрема батьківська, на сьогоднішній день в Україні залишається фрагментарною і здійснюється переважно стихійно з ініціативи ентузіастів, педагогів-новаторів за явного браку інтеграції цих зусиль в ефективну медіаосвітню систему [393, 698].

Перспективами творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків досліджуваного періоду в сучасних умовах, на основі проведеного аналізу, вбачаємо наступні:

– системне здійснення просвіти батьків ЗМІ (створення координаційно-експертної ради з питань батьківської просвіти);

– проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо; здійснення психолого-педагогічних досліджень впливу ЗМІ на формування педагогічної культури батьків;

– розроблення науково-методичних рекомендацій щодо відбору змісту, форм і методів просвіти батьків;

– налагодження більш тісних зв'язків між професійно-педагогічною спільнотою та ЗМІ, зокрема через прийняття відповідних нормативно-правових актів;

– забезпечення державної підтримки щодо створення тематичних теле- і радіопередач просвітницького змісту для батьків;

– більш ефективне використання технічних можливостей Інтернет-технологій, зокрема шляхом заснування освітніми закладами або їх об'єднаннями локальних просвітницьких телеканалів у мережі Інтернет;

– розроблення та впровадження курсів за вибором із просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Отже, перспективи розвитку просвіти батьків ЗМІ вбачаємо у наступному: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективне використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів

Висновки до розділу 2

1. Особливістю цього етапу стали системні демократичні трансформації в усіх сферах суспільного життя, зокрема системі освіти, що зумовило домінування гуманістичних ідей і відродження національних традицій родинного виховання. У сфері масових інформаційних комунікацій законодавчо було закріплено свободу слова, ЗМІ звільнялися від будь-якого ідеологічного тиску, отримали можливість функціонування на комерційній основі (закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992 р.), «Про телебачення і радіомовлення» (1993 р.)).

Однак процеси національного відродження й демократизації відбувалися в умовах політико-економічної й соціально-культурної нестабільності, що негативно позначалося на інституті сім'ї: скрутний матеріальний стан багатьох сімей, усунення держави від потреб сімей, послаблення ролі й значення сім'ї в соціумі, її зв'язків зі школою, відчуженість освітніх установ від просвіти батьків тощо. Водночас у ЗМІ збільшувався потік низькопробної продукції, культивування асоціальних явищ (наси́льство, злочинність, проституція, наркоманія, алкоголізм тощо).

Це спричинило потребу активізації ролі держави та громадськості у просвіті батьків, що знайшло відображення в низці законодавчо-нормативних актів

(закони України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (1992 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про попередження насильства в сім'ї» (2001 р.), «Національна програма «Діти України» (1996 р.), Концепція державної сімейної політики (1999 р.), «Національна доктрина розвитку освіти» (2002), Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» (2015 р.), Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» (2015 р.), концепція «Нова українська школа» (2016 р.) тощо).

В умовах освітньо-культурних трансформацій нового змісту набула мета просвіти батьків ЗМІ, а саме: поширення ідей особистісно-орієнтованого сімейного виховання та самореалізації дитини. Завдання вбачалися у популяризації ідей сімейного виховання на засадах гуманізму; ознайомленні батьків із традиціями національного сімейного виховання; посиленні значущості сім'ї в суспільстві; налагодженні співпраці сім'ї з освітніми установами.

2. Проведений науковий пошук свідчить про те, що, як і на попередньому етапі, у реалізації психолого-педагогічного напрямку просвіти батьків ЗМІ провідну роль продовжували відігравати періодичні друковані видання, засновані державними структурами або за їх участю (Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство сім'ї та молоді України, Академія педагогічних наук України тощо), зокрема журнали «АСВ-Ревю» («Азбука сімейного виховання») (1992 р.), «Журнал для батьків» (1993 р.), «Наша дитина» (1994 р.), «Сім'я» (1996 р.), «Світ виховання» (2003 р.) тощо. На шпальтах цих видань висвітлювалося широке коло питань батьківства, виховання дитини, надавалися поради для встановлення зв'язків сім'ї та школи, публікувалися різноманітні розвивальні матеріали для дітей.

Журнал «Обдарована дитина» (видався із 1997 р.) містив рубрику «Школа для батьків», де обговорювалися питання розвитку обдарованих дітей у сім'ї, тренінгу мислення, естетичного виховання. Часописом «Практична психологія та соціальна робота» друкувалися окремі додатки «Діти-Батьки-Сім'я» (2004–2014 рр.), які складали матеріали з проблем сімейного виховання. Журнал

«Дошкільне виховання» окремим додатком видавав «батьківські сторінки». Такі ж сторінки створювали й дитячі часописи («Малютко», «Мамине сонечко», «Джміль: дітям»).

На відміну від першого етапу просвіти батьків ЗМІ характерною ознакою другого етапу було започаткування низки періодичних друкованих видань громадськими організаціями, благодійними фондами, підприємствами, приватними особами тощо. Так, Асоціацією вальдорфських ініціатив в Україні було засновано видання «Дитина» (із 1999 р. – як газету, із 2003 р. – як журнал), присвячене питанням вальдорфської педагогіки, де робота з батьками, їхня комплексна просвіта розглядається як найважливіший фактор розвитку особистості (О. Іонова). Як відповідь на зростання інтересу до релігії та релігійного виховання дітей було засновано часопис «Християнська сім'я» (2005), в якому висвітлювалися питання виховання дитини на християнських ідеалах і цінностях.

Медично-гігієнічний напрям просвіти батьків ЗМІ збагатився часописом «Мир сім'ї» (2009 р.), орієнтований на висвітлення питань догляду за дитиною, здорового харчування тощо, а також низкою видань, зокрема «Для майбутніх мам» (додаток до журналу «Здоров'я жінки в Україні»), «Твой малыш» (додаток до журналу «Единственная»), «Мой ребенок» (додаток до журналу «Лиза»), «Мама и я», «Хорошие родители» (м. Київ), «Моя дитина» (м. Тернопіль), які були орієнтовані на молодих батьків, надавали консультації педіатрів, публікували рекомендації з питань вагітності, материнства та дитинства, догляду за дитиною.

3. Як і на попередньому етапі, загальнокультурний напрям просвіти батьків ЗМІ на досліджуваному етапі був представлений, насамперед, кінематографом і телебаченням. Так, аналіз українських кіно- та телефільмів дозволив установити їх досить високий рівень комерціалізації, послаблення ролі держави у формуванні кіноринку, а також суттєве зменшення просвітницького складника кінематографу як ЗМІ. До кінематографічного продукту, спрямованого на просвіту батьків, можна віднести низку фільмів, що пропагують сімейні цінності, а саме: «Снігове

кохання, або сон у зимову ніч» (2003 р.), «Жіноча інтуїція» (2004 р.), «Тобі, справжньому» (2004 р.), «Чоловіча інтуїція» (2007 р.), телесеріал «Свати» (2008-2015 рр.).

4. Аналіз вітчизняного телевізійного простору досліджуваного етапу засвідчив, що на батьківську аудиторію був спрямований значний обсяг медіапродукту, зокрема такі телепередачі: а) пізнавально-розважальні («Азбука для батьків», «Усе буде добре», «Щоденник для батьків», «Сім'я від А до Я», «Школа доктора Комаровського»), що побудовані, як правило, на евристичній бесіді з метою зацікавити глядача, викликати в нього бажання скористуватися порадами; б) ток-шоу («Стосується кожного», «Говорить Україна», «Один за всіх»), що проходять у вигляді вільного обміну думками на задану тему (фахівці відповідають на питання ведучого, присутніх гостей і телеглядачів), а завдяки обраним героям передач батьки можуть усвідомити результати безвідповідального ставлення до батьківства, почути поради щодо подолання конфліктів у родині тощо; в) реаліті-шоу («Батьки та діти», «Вагітна у 16», «Кохана, ми вбиваємо дітей», «Міняю жінку», «Хата на тата»), які орієнтовані на спостереження за повсякденним життям героїв передачі в реальному часі, взаєминами в родині, передбачають докладний розгляд у студії за участі фахівців (психологи, медики та ін.) сімейних проблем та шляхів їх вирішення. Отже, завдяки телебаченню в медіапросторі України обговорювалося багато проблем виховання, проте їх розв'язання відбувалося переважно в розважально-видовищному аспекті, а власне просвітницька місія певною мірою була втрачена.

5. Упродовж досліджуваного етапу у просвіті батьків ЗМІ сформувався й новий напрям – рекламно-інформаційний. Так, з'явилися видання («Для дому та сім'ї» (1999 – 2005 рр.), «Дитячий світ: від А до Я» (2003 р.), «Аленка+Серезка», «Журнал для батьків» (2005 р.) тощо), у яких, поряд із популяризацією здорового способу життя, здійснювалася реклама ринку товарів і послуг для дітей. Деякі друковані ЗМІ всеукраїнського та регіонального рівнів («Добрі поради. Ліза», «Для вашого дому та сім'ї», «Родина: Canadian Ukrainian Magazine», «Апельсин»

тощо) за просвітницьку інформацію часто видавали публікації прихованого рекламного змісту.

6. Водночас установлено, що суттєвою ознакою другого етапу було активне використання за всіма напрямками просвіти батьків Інтернет-технологій. До створення Інтернет-ресурсів (спеціалізовані сайти, блоги, Інтернет-портали, електронні версії газет та журналів, форуми, групи в соціальних мережах тощо) просвітницького спрямування залучалися не лише фахівці (психологи, педагоги, лікарі та ін.), а й самі батьки з певним виховним досвідом. У дисертації проаналізовано понад 50 сайтів, створених для батьків. Їх умовно згруповано за такими блоками: розвиток дітей і відповідальне батьківство («Розвиток дитини», «Дітвора», «Материнство», «Мамам про дітей», «Мамочки», «Мама вдома» тощо); секрети родинної педагогіки («Ліцей для батьків», «Про харчування й виховання», «Віртуальна школа», «Розвиток батьківства», «МахуBaby» тощо); батьківський Web-клуб («Батьківський клуб», «Мамин клуб», «Конференція мам і татусів»); дозвілля в домашньому колі («Дитяча ігрова кімната», «МамаТато», «Оди Бедя», «МегаЗнайка»); сімейне читання («Чарівні казки», «Дитяча казка»); безпека дитини («Школа виживання, або 56 способів захистити дитину від злочину», «Посібник для батьків з Інтернет-безпеки дітей» тощо).

У роботі також звернуто увагу на поширення впродовж досліджуваного етапу таких інтернет-ресурсів, як: просвітницькі блоги (А. Весна, Н. Волторніст, Т. Лавриненко та ін.), через які поширюється різноманітні інформаційні матеріали, поради, рекомендації щодо виховання дітей у сім'ї; спеціалізовані групи в соцмережах («Вконтакте», «Однокласники», Facebook тощо), де батьки обговорюють питання взаємин у родині; вебінари – веб-конференції («Навіщо виховувати дитину оптимістом?», «Впевненість – ключ до успішного навчання», «Дитина не хоче вчитися» тощо) та відеолекції (С. Білецька, І. Пушкарук, О. Романчук та ін.) на YouTube, що слугують джерелом отримання батьками широкого спектру знань, необхідних для виховання дітей.

Поряд із позитивними тенденціями просвіти батьків через мережу Інтернету встановлено й певні недоліки, а саме: слабкий зв'язок із педагогічною

спільнотою, оскільки експерти-освітяни іноді повністю або частково усуваються від процесу просвіти; відсутність контролю за якістю інформації (розміщення часто недостовірних даних, надання неефективних і навіть шкідливих порад від некомпетентних людей, завантаження матеріалів рекламного характеру під виглядом просвітницької інформації); недостатня увага до питань створення міцних основ майбутньої родини, а також запобігання асоціальних явищ (наркоманія, алкоголізм, ігроманія, залежність від комп'ютера й інших гаджетів).

7.3 урахуванням як позитивних, так і негативних аспектів реалізації просвіти батьків ЗМІ окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду досліджуваного періоду в сучасних умовах, а саме: системне здійснення просвіти батьків ЗМІ; налагодження більш тісних зв'язків між педагогічною спільнотою та ЗМІ; забезпечення державної підтримки створенню просвітницьких теле- і радіопередач для батьків; більш ефективне використання потенціалу Інтернет-технологій; упровадження курсів із питань просвіти батьків ЗМІ в процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Матеріали розділу опубліковано в працях автора [228, 229, 231, 235, 238].

ВИСНОВКИ

1. Установлено, що питання просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX – початок XXI століття) як окрема історико-педагогічна проблема не досліджувалися, що й зумовило науковий пошук у зазначеному напрямі.

На основі структурного аналізу базових понять уточнено сутність ключового терміну «просвіта батьків засобами масової інформації (спільна діяльність ЗМІ, державних установ і педагогічної спільноти, спрямована на поширення інформації та знань загальнокультурного, психолого-педагогічного, медично-гігієнічного характеру, задоволення освітніх потреб і підвищення обізнаності батьків щодо створення сприятливого родинного середовища для розвитку дитини, ефективного виконання батьківських обов'язків у сім'ї та соціумі).

2. З'ясовано, що витoki проблеми просвіти батьків ЗМІ у вітчизняній педагогічній думці пов'язані із започаткуванням у другій половині XIX століття друку періодичних видань, зокрема педагогічного спрямування («Вестник воспитания», «Семья и школа», «Воспитание и обучение», «Учитель», «Женское образование», «Журнал для воспитания», «Народная школа», «Русская школа», «Детский сад», «Світло»). У СРСР та УРСР здійснювалася активна пропаганда та просвіта батьків ЗМІ шляхом друкування агітаційних плакатів, випуску спеціальних радіопередач, видань педагогічної періодици («Шлях освіти», «Радянська освіта», «Радянська школа», «Народный учитель», «О наших детях» тощо).

3. З урахуванням особливостей культурно-освітніх і суспільно-політичних змін у країні, розвитку педагогічної науки, змінювання мети, завдань, змісту, форм і методів просвіти батьків, специфіки еволюції ЗМІ, обґрунтовано два етапи та визначено особливості просвіти батьків ЗМІ в межах досліджуваного періоду, а

саме: I етап (1956–1990 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в умовах соціалістичної моделі сім'ї та пропаганди ідеалів комуністичного виховання дітей. Він вирізнявся посиленням впливом держави, педагогічної спільноти на просвіту батьків, яка спрямовувалася на поширення в суспільстві комуністичного світогляду, пропаганду цінностей радянської сім'ї, поєднання сімейного та суспільного виховання, озброєння знаннями та досвідом відповідального батьківства. Просвіта батьків реалізовувалася в загальнокультурному (цикли радіо- та телепередач, активне використання потенціалу кінематографу), психолого-педагогічному й медично-гігієнічному (чисельні друковані видання для батьків) напрямках та мала цілеспрямований, систематичний і масовий характер; II етап (1991–2017 рр.) – етап просвіти батьків ЗМІ в період національного відродження, демократизації та гуманізації суспільства, освітньо-культурних перетворень у незалежній Україні. Цей етап характеризувався такими особливостями: зміна орієнтації просвіти батьків ЗМІ із соціально-детермінованої на особистісно орієнтовану, поширення серед батьків гуманістичних ідей і традицій національного сімейного виховання; позбавлення ЗМІ ідеологічного тиску, набуття ними більшої доступності, масовості, оперативності (насамперед, завдяки Інтернет-технологіям). Відмінними рисами етапу були також виникнення нового напрямку просвіти батьків – рекламно-інформаційного та набуття нею дещо розважально-комерційного характеру внаслідок комерціалізації ЗМІ та послаблення зв'язків сім'ї та школи, відчуженості освітніх установ від просвіти батьків.

4. Окреслено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду просвіти батьків ЗМІ досліджуваного періоду в сучасних умовах, а саме: системне здійснення просвіти батьків посередництвом ЗМІ (створення координаційно-експертної ради з питань батьківської просвіти; проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо; проведення психолого-педагогічних досліджень впливу ЗМІ на формування педагогічної культури батьків;

розроблення науково-методичних рекомендацій щодо відбору змісту, форм і методів просвіти батьків); налагодження більш тісних зв'язків між професійно-педагогічною спільнотою та ЗМІ, зокрема через прийняття відповідних нормативно-правових актів; забезпечення державної підтримки щодо створення тематичних теле- і радіопередач просвітницького змісту для батьків; більш ефективне використання технічних можливостей Інтернет-технологій, зокрема шляхом заснування освітніми закладами або їх об'єднаннями локальних просвітницьких телеканалів у мережі Інтернет; розроблення та впровадження курсів за вибором із питань просвіти батьків ЗМІ у процес підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми, що вивчається. Перспективним вважаємо вивчення питань взаємодії соціальних інституцій і ЗМІ в процесі просвіти батьків, порівняльний аналіз просвіти батьків посередництвом ЗМІ в Україні та зарубіжних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. 10 мам-блоггеров, которые сумели монетизировать свои дневники (инфографика). Режим доступа : <http://ain.ua/2012/05/10/84091> (дата звернення : 03.07.2018).
2. 25-й съезд КПСС (24 февраля–5 марта 1976 года) : Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1976. –472 с.
3. 50 лет советскому телевидению и радиовещанию. *Телевидение и радиовещание*, 1981. С. 3-14.
4. 7 причин купити дитині планшет. Режим доступа : <http://mamata.com.ua/article/a-5146.html/> (дата звернення : 16.09.2018).
5. Berger E. Parents as Partners in Education. New York : Merrill Publishing Company, 2000. 400 p.
6. Couchenour D., Chriman K. Families, schools, and communities: Together for young children. Clifton Park, NY : Thompson Delmar Learning. 2004. 416 p.
7. Epstein J.L., Sanders M.C., Simon B.S., Salina K.C. School, family, and community partnerships: Your handbook for action (2nd ed.). Thousand Oaks, CA : Corwin. 2002. 376 p.
8. Lawler S. Parent-Teacher Conferencing in Early Childhood Education. Washington DC : NEA, 1991. – 106 p.
9. Mam.ua – сучасні батьки. Режим доступа : https://vk.com/mam_ua (дата звернення : 02.06.2018).
10. Mass media. *Oxford English Dictionary*. November 2010. с. 32. Режим доступа : <http://www.oed.com> (дата звернення : 17.09.2018).
11. The rise of Mommy Blogger. Режим доступа : <http://mashable.com/2012/05/08/mommy-blogger-infographic/#1jNulPXgPkqY> (дата звернення : 03.07.2018).
12. XVIII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 2-13 июля 1990 года. Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1991. Т. 1. 639 с.
13. XX съезд КПСС. Стенографический отчёт. Москва. 1956. Т. 1-2. 640 с.

14. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 17-31 октября 1961 года. Стенографический отчёт. Москва : Госполитиздат, 1962. Т. 1-3. 608 с.

15. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 29 марта - 8 апреля 1966 года. Стенографический отчет. Москва : Политиздат, 1966. Т.1-2. 672 с.

16. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза. 30 март- 9 апреля 1971 года. Стенографический отчет. 1971. Т. 1-2. 599 с.

17. XXVI съезд КПСС (23 февраля- 3 марта 1981 года): Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1981. Т. 1. 384 с.

18. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля - 6 марта 1986 года. Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1986. Т. 1. 655 с.

19. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 25 февраля - 6 марта 1986 года. Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1986. Т. 2. 320 с.

20. XXVIII съезд Коммунистической партии Советского Союза. 2-13 июля 1990 года. Стенографический отчёт. Москва : Политиздат, 1991. Т. 2. 623 с.

21. А если это любовь. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/87/annot> (дата звернения : 12.09.2018).

22. Авария – дочь мента. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/107/annot/> (дата звернения : 27.05.2018).

23. Агаева Е., Брофман В., Булычева А., Вераска Н., Говорова Р., Дьяченко О., Цехаская Л. Играем каждый день! *Семья и школа*, 1991. № 6. С. 40-42.

24. Адаменко О.В. Розвиток педагогічної науки в Україні в другій половині XX століття (1950-2000 рр.) : автореф. дис... докт. пед. наук: 13.00.01. Луганськ. 2006. 41 с.

25. Азарная М.А. Педагогическая пресса в России во II половине XIX в. : генезис, предметно-тематические и структурно-функциональные особенности : дис. ... канд. пед. наук. Ставрополь, 2006. 177 с.

26. Азарная М.А. Педагогическая пресса в России во второй половине XIX века : генезис, предметно-тематические и структурно-функциональные особенности : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ростов-на-Дону, 2006. 22 с.

27. Азбука для родителей. Режим доступа : <http://umachka.net/> (дата звернення : 23.10.2018).
28. Акинфиев С.Я. Жанровая структура российского развлекательного телевидения : дисс. ... канд. филолог. наук. : 10.01.10. Москва, 2009. 161 с.
29. Алексеевич Г. Пионер и родители. *Семья и школа*. 1956. С. 27-28.
30. Алексєєнко Т. Щире батьківське слово. *Сім'я*. 1997. № 6. С. 5-7.
31. Алексєєнко Т.Ф. Формування педагогічної культури сучасної молодії сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 1994. 19 с.
32. Амонашвили Ш.А. Здравствуйте, дети!: пособие для учителя. Москва. 1983. 208 с.
33. Амонашвили Ш.А. Обучение. Оценка. Отметка. Москва. 1980. 96 с.
34. Амонашвили Ш.А. Созидая человека. Москва. 1982. 92 с.
35. Ангеляткова наука. Режим доступа : <https://angelyatko.com.ua/>. (Дата звернення : 22.04.2017).
36. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів (1896–1939) : кінолітопис / [упоряд. Н. Слончак]. К. : ДЦЗД НАФ, 2009. 245 с.
37. Апельсин. Режим доступа : <http://apelsin.eu/> (дата звернення : 08.11.2017).
38. Архів статей про планування родини, вагітність, пологи, здоров'я, розвиток та виховання дитини. Режим доступа : <http://maxybaby.net.ua/ukr/> (дата звернення : 02.11.2018).
39. Бадмаев С.А. Психологическая коррекция отклоняющегося поведения школьников. Москва. 1997. С. 63.
40. Бакулев Г.П. Массовая коммуникация: западные теории и концепции. Москва : Аспект Пресс, 2005. 176 с.
41. Балашов Е.М. Последние годы советской педологии : политический аспект. *Россия. Век двадцатый*: сб. ст. к 95-летию д-ра ист. наук В.М. Ковальчука / [ред. кол. А.Н. Чистиков (отв. ред.) и др]. СПб. : Нестор-История, 2011. С. 291-313.
42. Барноу Б. Как писать для радио. Москва. 1960. 38 с.

43. Без сына не приходи. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/440/annot/> (дата звернення : 08.09.2018).

44. Белицкий П. Родительское собрание в сельской местности. Читатели отвечают учителю Умитбаеву. *Учительская газета*. 1956. № 2. С. 6

45. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія. Київ : Освіта, 2008. 406 с.

46. Бершадская Д.С. Педагогические взгляды и деятельность С. Т. Шацкого. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1960. 263 с.

47. Беспалова А.Г., Корнилов Е.А., Короченский А.П., Лучинский Ю.В., Станько А.И. История мировой журналистики. Москва – Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2003. 344 с.

48. Біг на безкінечну дистанцію. *Радянська жінка*. 1980. № 3. С. 28.

49. Білоус О. Діти – найвимогливіша й найбеззахисніша телевізійна аудиторія. *Телевізійна і радіожурналістика* : зб. наук. праць. Львів, 2005. Вип. 6. С. 72-87.

50. Білоус О. Підлітки в полоні телеекрану. *Телевізійна і радіожурналістика* : *Телевізійна і радіожурналістика* : зб. наук. праць. Львів, 2007. Вип. 7. С. 93-103.

51. Блинков И. Семейные традиции. *Семья и школа*, 1957. №8. С. 1-3.

52. Блог вчителя молодших класів Волторніст Надії Миколаївни. Режим доступу : <http://nadya-teacher.at.ua/> (дата звернення : 16.07.2018).

53. Блог як сучасний засіб взаємодії вчителів, учнів, батьків, педагогів. Режим доступу : <http://osvita-kp.gov.ua/index.php/nmts-informuie/51-nmts/1038-bloh-yak-suchasnyy-zasib-vzayemodiyi-vchyteliv-uchniv-batkiv-pedahohiv> (дата звернення : 08.06.2017).

54. Блонский П.П. Педагогика. Москва. 1924. С. 10.

55. Блонский П.П. Педология. Мосва : Гуманитарно-издат. центр ВЛАДОС, 1999. 288 с.

56. Блонский П.П. Как я стал педагогом. Москва : Наука, 1979. Кн. Избранные педагогические и психологические сочинения. Т.1. С. 33, 37.

57. Блонский П.П. Курс педагогики. Москва. 1918. С. 8-9.

58. Блонский П.П. Мои воспоминания. Москва : Педагогика, 1971. С. 26-27, 63, 129, 154, 161.
59. Блонский П.П. Основы педагогики. Москва. 1925. С. 21-22, 29.
60. Блонский П.П. Очерк научной психологии. Москва : Труды Московской академии социального воспитания, 1921. С.103.
61. Блонский П.П. Память и мышление. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.
62. Боккенскофф Й., Пинский А.Что такое Вальдорфская педагогика? *Семья и школа*, 1990. № 11. С. 29-31.
63. Бомбек Э. Когда Бог создал матерей. *Христианская семья*. 2007. № 2. С. 22.
64. Борщевська Л. Якщо у дитина порушення слуху. *Дошкільне виховання*. 2001. № 4. С. 14.
65. Брайант Дженнингз, Томпсон Сузан Основы воздействия СМИ. Москва : Издательский дом «Вильяме», 2004. 419 с.
66. Брежнев Л.И. Речь на Всесоюзном съезде учителей от 4 июля 1968 г. *Хрестоматия по истории советской школы и педагогики* / [ред. А.Н. Алексеев]. М. : Просвещение, 1972. С. 348.
67. Бритков В.Б., Дубовской С.В. Информационные технологии в национальном и мировом развитии. *Общественные науки и современность*. № 1. 2000.
68. Бровкин В. Первые работы с материалом и инструментом. *Семья и школа*, 1959. № 4. С. 6-7.
69. Бугаєць Н.А., Трубавіна І.М. Теорія і практика взаємодії сім'ї та школи. Харків : ХДПУ, 2001. 102 с.
70. Бугаєць Н.А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2002. 18 с.
71. Буланова Н.Н. Взаимоотношение поколений в современной советской семье как фактор патриотического воспитания старшеклассников : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1966. 23 с.

72. Бюджет сім'ї і діти. Відкритий урок для батьків. *Радянська жінка*. 1980. № 10. С. 25.
73. Вавринюк-Солдатова Е. Нашим мамам. *Християнська родина*. 2007. № 2. С. 23.
74. Вагітна у 16. О проекте. Режим доступу : <http://16.stb.ua/ru/o-proekte/> (дата звернення : 29.10.2018).
75. Важкі роки. Університет батьків. *Радянська жінка*. 1969. № 1. С. 17.
76. Вайда Л.О. Українська педагогічна преса як джерело відображення інноваційних педагогічних ідей (1991–2013 рр.). *Педагогічний дискурс*. Київ. 2013. Вип. 15. С. 102-105.
77. Валеева Ш.Н., Шубович М.М. Психолого-педагогическое просвещение родителей как фактор развития педагогической культуры родителей. *Вестник Казанского технологического университета*. Казань, 2009. № 4. С. 356-362
78. Валеева Н.Ш. Психология и культура умственного труда : учебное пособие. Москва : Кнорус, 2004. 240 с.
79. Вам и не снилось. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/804/annot/> (дата звернення : 11.09.2016).
80. Варга А. Как быть плохой матерью . *Семья и школа*, 1990. № 8. С. 36-38.
81. Ваховський Л. Методологія дослідження історико-педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*. 2005. № 2. С.7-11.
82. Ващенко Г. Виховання пошани до батьків і старших. *Вибрані твори*. Дрогобич. 1997. Т.4. С.118-127.
83. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді та батьків. Полтава : Полтавський вісник, 1994. Т. I. 191 с.
84. Ващенко Г. За здорову і свідому українську родину. *Вибрані твори*. Дрогобич. 1997. Т.4. С.314-325.
85. Ващенко Г. Робота Полтавського кабінету соціальної педагогіки. *Шлях освіти*. 1927. № 2. С. 124-137.
86. Ващенко Г. Школа як громадсько-культурний центр. *Наше слово*. Полтава. 1928. № 2. С. 33-35.

87. Ващенко Г.Г. Конференція робітників установ соціального виховання закритого типу в м. Полтаві. *Шлях освіти*. 1926. № 2. С. 138-141.

88. Вебінар для педагогів та батьків. Режим доступу : http://03krm.at.ua/publ/vebinar_dlja_pedagogiv_ta_batkiv/1-1-0-496 (дата звернення : 20.07.2018).

89. Вебінари для вчителів та батьків. Режим доступу : <http://www.edustartup.com.ua/інновації-в-освіті/вебінари-для-педагогів-і-батьків/> (дата звернення : 20.07.2018).

90. Вентцель К.Н. В чем основа воспитания и образования. *Русская школа*. 1910. № 8. С. 52–54.

91. Вентцель К.Н. Нравственное воспитание и свобода. *Свободное воспитание*. 1908-1909. № 4. С. 45-52.

92. Вентцель К.Н. Опыт создания самоуправляющейся общины детей как средства воспитания. *Свободное воспитание*. 1911 -1912. № 6. С. 28-32.

93. Вентцель К.Н. Принцип авторитета и его значение в жизни и воспитании. *Свободное воспитание : хрестоматія*. Москва : Изд-во РОУ, 1995. 224с.

94. Вентцель К.Н. Родительские клубы. *Свободное воспитание*. 1908-1909. № 2. С.1-10.

95. Вентцель К.Н. Свободное воспитание : Сборник избранных трудов / Сост. Л.Д. Филоненко. Москва : АПО, 1993. 169 с.

96. Вентцель К.Н. Среда как фактор нравственного воспитания. *Образование*. 1900. № 1-6. С. 7-11.

97. Вентцель К.Н. Этика, педагогика и политика. *Вестник воспитания*. № 3. С. 27-35.

98. Вершинин В.Н. Домашнее воспитание : книга для учителей, воспитателей, родителей. Чебоксары : Клио, 1998. 200 с.

99. Вестник воспитания. Режим доступа : http://library.krasno.ru/Pages/Museum%20of%20books/Vestnik_vospitaniija.htm (дата звернення : 04.03.2016).

100. Ветохов А.М. Одаренные подростки нуждаются в помощи родителей. *Обдарована дитина*. 2001. № 5. С. 32-37.

101. Взаимодействие школы, семьи, общественности в коммунистическом воспитании / [ред. А.Г. Хрипкова, А.М. Наумова, И.В. Гребенников]. Москва : Педагогика, 1978. 176 с.

102. Видатний український педагог В.О. Сухомлинський. Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/referats/printout.php?id=440> (дата звернення : 05.12.2017).

103. Видео доктора Комаровского. Режим доступу : <http://video.komarovski.net/> (дата звернення : 25.10.2018).

104. Видченко А.Г. Проблемы семейного воспитания в истории советской педагогики (1917-1941 гг.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Киев, 1987. 21 с.

105. Виноградова М.Д. Значение авторитета родителей в воспитании. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1954. 191 с.

106. Вихователям та батькам на допомогу. Режим доступу : <https://vk.com/club109970439> (дата звернення : 02.06.2018).

107. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах : тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2001 року. Київ : Державний ін.-т проблем сім'ї та молоді, 2002. 144 с.

108. Вишневский В. Встреча с доктором Споком *Телевидение и радиовещание*, 1979. № 1-6. С. 4-6.

109. Від редакції. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1. С. 2.

110. Від редакції. *Радянська освіта*. 1925. № 1. С. 1-2.

111. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза 27 января - 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Москва : Госполитиздат, 1959. Т. 1. 592 с.

112. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза 27 января - 5 февраля 1959 года. Стенографический отчет. Москва : Госполитиздат, 1959. Т. 2. 516 с.

113. Волков И.П. Приобщение школьников к творчеству : из опыта работы. Москва : Просвещение, 1982. 144 с.

114. Волков И.П. Учим творчеству : опытная работа учителя труда и рисования школы № 2 г. Реутова Московской области. Москва : Педагогика, 1982. 88 с.
115. Волошина С.В., Шадхан И.А. Контрольная для взрослых. Л. : Лениздат, 1981. 112 с.
116. Воскресный папа. Режим доступа : <https://my-hit.org/film/18868/> (дата звернення : 08.09.2018).
117. Воспитание детей в семье / Под ред. З.И. Равкина. Москва. 1959. 423 с.
118. Воспитание детей. Режим доступа : <http://dobre.stb.ua/ru/deti/> (дата звернення : 23.10.2018).
119. Воспитание школьников. Режим доступа : http://www.schoolpress.ru/products/magazines/index.php?SECTION_ID=17&MAGAZINE_ID=35007 (дата звернення : 08.11.2018).
120. Воспитание. *Русская периодическая печать (1702—1894)* : справочник / [ред. А.Г. Дементьев, А.В. Западов, М.С. Черепанов]. М. : Гос. изд-во политической литературы, 1959. С. 400.
121. Воспитать воспитателя Перельман. *Опыт*, 1979. № 1-6. С. 10-11.
122. Всеукраїнська науково-практична конференція «Пріоритети родинно-сімейного виховання в умовах української школи». *Сім'я*. 1998. № 3. С. 6-7.
123. Втома від дітей – ознака плохого матері? Режим доступа : <http://ditvora.com.ua/vtoma-vid-ditei-oznaka-poganoji-materi> (дата звернення : 25.04.2018).
124. Выготский Л.С. История развития высших психических функций. *Собрание сочинений: в 6 т.* Москва : Педагогика, 1983. Т. 3. С. 5-328.
125. Выготский Л.С. Конкретная психология человека. *Вестник Московского ун-та*. 1986. Сер. 14. Психология. № 1. С. 51-64.
126. Выготский Л.С. Педология подростка. *Собрание сочинений: в 6 т.* Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. С. 5-242.
127. Выготский Л.С. Проблема возраста. *Собрание сочинений: в 6 т.* Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. С. 244-269.

128. Выготский Л.С. Основы дефектологии. *Собрание сочинений*. Москва : Педагогика, 1983. Т. 5. 379 с.

129. Выше идейный уровень воспитания в семье и школе. *Семья и школа*, 1946. № 9.

130. Гавриш Н. Три правила носа. *Джміль: Дітям*. 2008. № 2. С. 10–11.

131. Газета «Правда» от 11 января 1975 г. Режим доступа : <http://www.oldgazette.ru/rubrik2/may.html> (дата звернення : 14.05.2017).

132. Галкина Л. Уважайте ребенка. *Воспитание школьников*. 1979. № 1. С. 39-43.

133. Гарбузов В. Заповеди для воспитателя. *Семья и школа*, 1986. № 3. С. 22–24.

134. Гендрихівська А. П'ятнадцять років дошкільного виховання на Україні. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 10. С. 12-22.

135. Гендрихівська А. Про чергові завдання дошкільної роботи. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 1-2. С. 9-38.

136. Гендрихівська А. Класово-ворожі прояви в літературі по дошкільному вихованню. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1934. № 5. С. 42-46.

137. Гендрихівська А., Меркулова К. Викоренимо ворожі теорії в дошкільній роботі. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1934. № 4. С. 3-52.

138. Герлева Т. Коли дівчинка підростає. *Дошкільне виховання*. 1998. № 2. С. 16-17.

139. Гиппернрейтер Ю. Почему с ними так трудно. *Семья и школа*, 1990. № 7. С. 26-27.

140. Глазов Н. О педагогической пропаганде. *Народное образование*, 1961. №7. С. 65-66.

141. Говорить Україна. Режим доступа : <http://govoryt-ukraina.tv/ru/> (дата звернення : 25.10.2018).

142. Говорун А.В. Сімейне виховання у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини XIX – початку XX ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Х., 1995. 16 с.

143. Гончаров Н.К. Основы педагогики. М., 1947.

144. Гончарова Г. Дружба в семье – великая сила. *Семья и школа*, 1954. № 8. С. 21.
145. Горбач І.Д., Давискиба В.В., Пащенко М.І. Методика роботи з батьками: навчальний посібник. К.: Науковий світ, 2003. 55с.
146. Горяева Т. «Великая книга дня». Радио и социокультурная среда в СССР в 1920-1930-е гг. *Советская власть и медиа*. СПб.: Академический проект, 2006. С.62.
147. Горяева Т.М. Радио России. Политический контроль радиовещания в 1920-х – начале 1930-х годов. Документированная история. М. : РОССПЭН, 2000. С. 4.
148. Горячев М.Д. Использование медиасредств в организации учебного процесса : из опыта работы. *Вестник учебно-методического совета Самарского университета : Информационно-методическое обеспечение профессионального образования в условиях многоуровневой подготовки специалистов : труды конференции*. Самара : Университет групп, 2007. 414 с.
149. Гоян О.Я. Комерційна радіожурналістика в Україні: становлення, розвиток, перспектива : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2007. 36 с.
150. Гребенников И.В. Школа и семья : пособие для учителя. М. : Просвещение, 1985. 176 с.
151. Григорьев А.И. Советское радиовещание и идейно-политическое воспитание трудящихся (1961-1965 гг.) : автореф. дисс. ... канд. истор. наук. / Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. Москва, 1968. 19 с.
152. Грицкова Ю.В. Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ ст. : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2009. 239 с.
153. Грицкова Ю.В. Роль засобів масової інформації у підвищенні педагогічної культури батьків (друга половина ХХ сторіччя) : матеріали наукової конференції викладачів та аспірантів кафедри загальної педагогіки (м. Харків, 15-17 травня 2007 р.). Харків : Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди, 2007. С. 12-13.

154. Груздев П.Н. Русские педагогические журналы до революции и некоторые вопросы современной школы. *Учёные записки ярославского пединститута*. Ярославль, 1945. Вып. V. Педагогика. 24 с.

155. Грячев М.М., Горячев М.Д., Иванушкина Н.В., Мануленко В.В. Примерение сетевых ресурсов в современном образовании. *Вестник СамГУ*, 2014. № 5. С. 220-227.

156. Гужва Л.А. Телевидение и нравственное воспитание личности : автореф. дисс. ... канд. философ. наук / Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. Киев, 1967. 20 с.

157. Гупан Н. Проблеми історіографічного висвітлення розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки. *Шлях освіти*. 2002. № 2. С.42-45.

158. Дам'яненко В.В. Діти народжуються для покори. *Обдарована дитина*. 1998. № 4.

159. Данилова И. Наталья Андрейченко — танцы на одной ноге. *Семь дней*. Режим доступа : <https://7days.ru/entertainment/cinema/natalya-andreychenko-tantsyna-odnoy-noge/3.htm> (дата звернення : 30.06.2016).

160. Дебольский Н. Обзор русской педагогической журналистики. *Русский начальный учитель*. 1884. № 6. С. 56-65.

161. Деградація телебачення – деградація нації. Режим доступа : <http://www.volynpost.com/blogs/185-degradaciia-telebachennia--degradaciia-nacii>(дата звернення : 02.03.2017).

162. Декларация о социальных и правовых принципах, касающихся защиты и благополучия детей, особенно при передаче детей на воспитание и их усыновлении на национальном и международном уровнях (*Принята резолюцией 41/85 Генеральной Ассамблеи от 3 декабря 1986 года*). Режим доступа : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childpri.shtml (Дата звернення : 03.12.2016).

163. Декларація про державний суверенітет України. *Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки*. Київ. 1990. № 55-XII.

164. Декрет об учреждении государственной комиссии по просвещению 9(22) ноября 1917 г. *Декреты Советской власти*. Москва : Гос.изд-во полит.литературы, 1957. С. 59–62.

165. Декрет СНК о ликвидации безграмотности среди населения РСФСР. 26 декабря 1919 г. Режим доступа : <http://www.rusarchives.ru/projects/statehood/08-41-dekret-bezgramotnost-1918.shtml> (дата звернення : 17.07.2016).

166. Демидов М. Родителям – педагогические знания». *Народное образование*. 1969 . № 6. 76 с.

167. Державний бібліографічний покажчик України : літопис книг. / [упоряд. : А.П. Чухрай]. К. : Книжкова палата України ім. Івана Федорова, 2004. Вип. 11. 208 с.

168. Дети Дон Кихота. Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/634347> (дата звернення : 12.06.2018).

169. Деткам и родителям. Режим доступа : <https://ok.ru/children.parents> (дата звернення : 02.06.2018).

170. Деятельность организаций педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний: материалы семинара (г. Москва, 7 мая 1976 г.) / [ред. И.Е. Шварц]. М. : Редакционно-издательский совет Педагогического общества РСФСР, 1976. 70 с.

171. Джміль. Режим доступа : <http://jmil.com.ua/> (дата звернення : 08.11.2017).

172. Джуринский А.Н. История педагогики: учеб. пособие для студ. педвузов. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 432 с.

173. Дискусія «Яким має бути педагогічний журнал» на сторінках часопису «Шлях освіти» (1920 - 1930 рр.). Шлях освіти. 2007. № 1. С. 45-50.

174. Дитина Waldorf +. Режим доступа : <http://www.nairi.org.ua/dytynawaldorf/index.php> (дата звернення : 06.06.2018).

175. Дитяче суперництво, як врегулювати ситуацію. Режим доступа : <http://mama-tato.com.ua/article/a-5128.html> (дата звернення : 16.09.2018).

176. Дитячий фонд України. Офіційний сайт. Режим доступа : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24403. (Дата звернення : 06.05.2017).

177. Дитячі журнали в Україні: що читати? Режим доступу : <http://ditvora.com.ua/dityachi-zhurnali-ukrajini-shcho-chitati> (дата звернення : 25.04.201).

178. Дітвора. Режим доступу : <http://ditvora.com.ua/> (дата звернення : 01.03.2017).

179. Для батьків гіперактивних дітей. Режим доступу : <https://www.youtube.com/user/dzherelocentre> (дата звернення : 20.07.2018).

180. Для батьків. Режим доступу : http://nadya-teacher.at.ua/index/dlja_batkiv/0-10. (дата звернення : 16.07.2018).

181. Для вас, батьки. Режим доступу : http://vesnaalinaps.blogspot.com/p/blog-page_1.html (дата звернення : 03.07.2018).

182. Для вас, чоловіки. *Радянська жінка*. 1966. № 9.

183. Для вашого дома и семьи. Режим доступу : <http://e-vi.ru/ICENTER/GEN.HTM>. (дата звернення : 08.11.2017).

184. Для дому та сім'ї. Режим доступу : <http://dds.com.ua/> (дата звернення : 04.09.2016).

185. Дмитренко Г., Каракоз С. Контрольная для взрослых. *Учебнообразовательное ТВ*, 1979. № 1-6. С. 39-41.

186. Дневник для родителей. Режим доступу : <http://tvgid.ua/information/40763/dnevnik-dlya-roditelej/> (дата звернення : 25.10.2018).

187. До 95-річчя журналу «Шлях освіти» (Харків, 1922). Режим доступу: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/hliah_osvitu_95_rokiv/ (дата звернення: 17.06.2019).

188. До редакції «Радянської Освіти». *Радянська освіта*. 1928. № 11. С. 7.

189. Добрі наміри. *Радянська жінка*. 1980. № 3. С. 27.

190. Добрые советы. Лиза. Режим доступу : <http://vipstep.com/women-magazine/good-advice> (дата звернення : 08.11.2017).

191. Довженко В. Сім'я – головне набуття держави. *Сім'я*. 1998. № 2. С. 17-24.

192. Довженко Т.О. Теорія і практика підготовки майбутніх учителів початкових класів до організації педагогічної просвіти батьків (1919–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2015. 40 с.

193. Доклад Н. К. Крупской на заседании Общества педагогов-марксистов совместно с работниками просвещения Москвы. Состоялся 12 сентября 1931 г. *На путях к новой школе*, 1931. № 10.

194. Долецкий С. Отец – кто он такой? *Семья и школа*, 1990. № 9. С. 2-3.

195. Домбровська Л.В. Науково-інформаційний потенціал українських журналів педагогічної тематики другої половини XIX – початку XX століття: з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського. *Вісник Книжкової палати*. 2010. № 2. С. 37-41.

196. Дорошко І.І. Родинне виховання у суспільстві: функціональний потенціал у нових соціокультурних контекстах : автореф. дис. ... д-ра філос. наук. Харків, 2013. 34 с.

197. Дорохина О.В. Семейная политика государства как объект исследования. *Вестник Моск. у-та*. Сер. 18. Социология и политология. 1997. № 2. С. 118-135.

198. Дошкільне виховання. Режим доступу : http://otdoxni.su/jurnal/deti_jurnal/187740-doshklne-vihovannya-3-2014-zhurnal-besplatno.html (дата звернення : 05.06.2018).

199. Дошкольное воспитание. Режим доступу : http://dovosp.ru/shop/magazine_preschool_education (дата звернення : 08.11.2017).

200. Дряхлов М. Університет для батьків. *Радянська школа*. 1964. № 12. С. 57.

201. Дубінець І.В. Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX століття : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Бердянськ, 2000. 192 с.

202. Думка матерів / Суспільство і жінка. *Радянська жінка*. 1972. № 1. С. 12.

203. Егоров В.В. Телевидение и зритель. М. : Мысль, 1977. 196 с.

204. Егоров В.В. Телевидение: страницы истории. М : Аспект Пресс, 2004. 202 с.

205. Ежегодник Большой советской энциклопедии / [гл. табл. Л.С. Шаумян]. М. : Сов. энциклопедия, 1969. Вып. 13. 608 стр.

206. Елліс І.О. Образ учителя у суспільно-культурному житті пізньюрадянського суспільства 70–80-х років ХХ століття: автореф. дис. канд. пед. наук. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2009. 20 с.

207. Енциклопедія українознавства : словникова частина в 11 т. / гол. ред. проф., д-р В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1955-1959.

208. Ершов Л. Для вас, родители. *Телевидение и радиовещание*. М., 1974. №9. С. 19.

209. Ефимова Т. Учить мечте. *Воспитание школьников*. 1979. № 5. С. 15.

210. Єсьман І. Педагогічна освіта батьків як історико-педагогічна проблема (50–70 роки ХХ століття в Україні). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. № 37. С. 241-250.

211. Єсьман І.В. Педагогічна освіта батьків у 50-70-х роках ХХ століття в Україні : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Кировоград, 2011. 20 с.

212. Женская интуиция. Режим доступу : <https://melodrama1.com/mini-serialy/683-zhenskaya-intuiciya.html> (дата звернення : 04.03.2017).

213. Женский журнал Лиза. Добрые советы. Режим доступу : http://jurnal.com.ua/brand/liza_dobrie_sovety/ (дата звернення : 01.03.2017).

214. Журин Б. Воздействие на родителей. *Учительская газета*. 1956. № 1. С. 4.

215. Журнал «Аленка+Серезка». Режим доступу : <http://alenska.in.ua>. (Дата звернення : 03.02.2016).

216. Журнал «Апельсин». Режим доступу : <http://euroschoo1.dp.ua/apelsin/>. (Дата звернення : 03.02.2016).

217. Журнал «Родина»: Canadian Ukrainian Magazine Режим доступу : <https://www.facebook.com/cufoundation/>. (Дата звернення : 03.02.2016).

218. Журнал «Світ виховання». Режим доступу : http://oblosvita.com/golovne_upravlinnya/viddil-dnzpnzznz/16704-zhurnal-svt-vihovannya.html. (Дата звернення : 22.04.2017).

219. Журнал для батьків. Режим доступу : <http://ar25.org/article/pershyy-ukrayinskyy-zhurnal-dlya-svidomyh-batkiv.html> (дата звернення : 04.09.2016).

220. Журнали психолого-педагогічної тематики XIX – початку XX ст. з фонду державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського : історико-бібліографічне дослідження/ [відп. за випуск Мацібора Н. Г]. К. : Вид-во АПНУ, 2009. 118 с.

221. Журналы педагогические. Режим доступу : <https://www.psyoffice.ru/6-1013-zhumaly-pedagogicheskie.htm> (дата звернення : 07.12.2016).

222. Журнальний фонд відділу періодики 1926-2003 рр. : каталог. / упоряд. : І.М. Браславська та ін. Дн-ськ: ДОУНБ, 2004. Вип. 1. 445с.

223. За коммунистическое просвещение. М. : Типо-литография им. Воровского, 1930. № 62. 80 с.

224. Загороднюк В.Є. Контент дитячого телевізійного каналу «ПлюсПлюс» : функціональне спрямування. *Держава та регіони*. Запоріжжя, 2014. С. 82–89

225. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи в пресі другої половини XIX - початку XX ст. : дис... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 1996. 414 с.

226. Зайченко І.В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / [ред. М.Д. Ярмаченко]. Львів, 2002. 344 с.

227. Залужний О. Педологічні передумови політехнізму в дошкільному вікові. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 13-19.

228. Запорожец О.О. Кинематограф как источник познания и воспитания. *Modernni vymozenosti vedy – 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Praha, 22–30 of January 2016). Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2016. Dil 8. PP. 32–35.

229. Запорожец О.О. Педагогическое просвещение родителей на страницах периодической прессы (вторая половина XX века). *Science and civilization– 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Sheffield, 30 January–07 February 2016). Sheffield: Science and education ltd, 2016. Vol. 11. PP. 41–44.

230. Запорожець О.О. Характеристика средств массовой информации как источника просветительской деятельности. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa: Novaperspektiwa, 2016. Vol. 6. Iss. № 4. PP. 43–46.

231. Запорожець О.О. В.О. Сухомлинський про взаємодію школи з батьками. *Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 серпня 2014). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 17–22.

232. Запорожець О.О. Історичні аспекти розвитку батьківської просвіти засобами масової інформації. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 37. С. 34-39.

233. Запорожець О.О. Історіографічний аналіз проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX ст. – початок XXI ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 43. С. 130-139.

234. Запорожець О.О. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 2 грудня 2016). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 11-14.

235. Запорожець О.О. Періодичні друковані видання в системі просвіти батьків 50-80-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. Вип. 51. С. 9–15.

236. Запорожець О.О. Періодичні друковані видання в системі просвіти батьків 50-80-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. Вип. 51. С. 9–15.

237. Запорожець О.О. Роль батьківського авторитету у вихованні дітей в літературній спадщині А. С. Макаренка. *Минуле та сучасність. Педагогічна спадщина А. С. Макаренка* : матер. студ. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 березня 2015). Харків. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 34-39.

238. Запорожець О.О. Сучасне телебачення у системі формування просвіти батьків. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 41. С.111–116.

239. Запорожець О.О. Характеристика особливостей ЗМІ при використанні їх у просвітницькій діяльності. *Strategiczne pytania swatowej nauki – 2016* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Przemysl, 07–15 of February 2016). Przemysl: Nauka i studia, 2016. Vol. 6. PP. 7–11.

240. Заручини. Гумореска. *Радянська жінка*. 1972. № 1. С. 23.

241. Захаров М. Атеїстична робота з батьками. *Радянська школа*. 1980. № 11. С. 68-71.

242. Захарова Л. Семейная педагогика Гриневых. *Семья и школа*. № 6. 1975. 72 с.

243. Здоровье. Дети. Красота : журн. для всей семьи/ гл. ред. Л. Нагорная-Булай. О. : МедиаКомпас, 2006.

244. Зінченко А.Г., Алексєєнко Т.Ф., Аксьонова С.Ю. Забезпечення рівних можливостей та прав дітей в умовах зростання ризиків бідності населення : Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2009 р. К.: Бланк-Прес, 2010. 152 с.

245. Значение физического образования в семье и школе. Ответ П.Ф. Каптереву. *Русская школа*, 1898. № 9.

246. Зюзюкин И. Педагог по имени Природа. *Семья и школа*, 1990. №4. С.40-42.

247. Иванушкина Н.В., Тимофеева М.Г. Исследование представлений родителей дошкольников о возможностях использования социальных сетей при организации их педагогического просвещения. *Молодой ученый*. 2016. №5.6. С. 50-53.

248. Игнатова И.А. Педагогическое просвещение как подготовка родителей к семейному воспитанию детей с особенностями развития : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. М., 2009.

249. Игры у поселян Московской губернии. *Московские губернские ведомости*. 1853. № 5. С. 45–48.

250. Из истории детской журналистики в России. *Воспитание и обучение*. 1887. № 4. С. 77-83.

251. Ильин В. Искусство общения. Москва. 1982. 110 с.

252. Интервью с Е. Комаровским. Режим доступа : <http://archive.is/BQSj>(дата звернення : 25.10.2018).

253. Іванюк Н. Зелений Ліхтарик. *Джміль: Дітям*. 2012. № 2. С. 22.

254. Івасішина С.В. Організація педагогічної просвіти батьків дітей дшкільного віку у США : автореф. дис....канд. пед. наук. Харків : Б. в., 2012. 20 с.

255. Інтернет для батьків. Режим доступу : <http://www.library.kherson.ua/teach/links/batki.html> (дата звернення : 04.04.2017).

256. Іонова О.М. Науково-педагогічні основи навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2000. 33 с.

257. Іонова О.М. Формування здоров'я особистості: досвід Вальдорфської школи. *Педагогіка, психологія та медикобіологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2013. № 10. С. 35-40.

258. Історія педагогіки: навчальний посібник / за ред. Г.В.Троцько. Харків: ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 2008. 543 с.

259. Каиров И.А. Очерки деятельности Академии педагогических наук РСФСР 1943-1966. М. : Педагогика, 1973. С. 349, 350, 360.

260. Как воспитать успешного ребенка. Режим доступа : https://www.youtube.com/watch?v=UASX_-AyMW4(дата звенення : 20.07.2018).

261. Капралова Р.М. Работа классного руководителя с родителями. М. : Просвещение, 1980.192 с.

262. Каптерев П. О детской подражательности. *Энциклопедия семейного воспитания и обучения*. Санкт-Петербург. 1898. Вып. 6. 61 с.

263. Каптерев П.Ф. О семейном воспитании: учеб. пособие. М, 2000. С.3.

264. Каптерев П.Ф. Новая русская педагогия, её главнейшие идеи, направления и деятели. СПб. : Земля, 1914. Изд. 2-е, доп. 212 с.

265. Каптерев П.Ф. Педагогическая психология. СПб. : Земля, 1914. Изд. 3-е, перераб. и доп. 489 с.

266. Каптерев П.Ф., Музыченко А.Ф. Современные педагогические течения. М. : Книгоиздательство «Польза». В.Антик и К, 1913.

267. Каптерев П.Ф. Избранные педагогические сочинения / [ред. А.М. Арсеньев]. М. : Педагогика, 1982. С. 704.

268. Карлина С. О семьях моих воспитанников. *Воспитание школьников*. 1976. № 6. С. 18.

269. Кизирия В.И. Роль семьи и общественности в общей системе обучения и воспитания детей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Тбилиси, 1966. 31 с.

270. Клуб молодых мам. Режим доступа : <https://ok.ru/mamaclub> (дата звернения : 11.05.2018).

271. Книги необходимые каждой семье. *Ленинское знамя*. 1958. № 1. С. 4.

272. Коберник О.М., Мотрич Л.К. Співпраця вчителя з батьками. К. : Науковий світ, 2002. 86с.

273. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану УРСР. Режим доступа : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07> (дата звернення : 22.12.2017).

274. Кожна донька заслуговує ідеального тата. Режим доступа : <http://ditvora.com.ua/kozhna-donka-potrebuje-doskonalogo-tata> (дата звернення : 25.04.2018).

275. Колбановский В.Н. Воспитание детей в советской семье. *Семья и школа*, 1947. № 10. С. 5-7.

276. Колбановский В.Н. За дальнейшее укрепление советской семьи. *Семья и школа*, 1947. № 11. С. 3-6.

277. Коли і яку заводити домашню тварину для дитини. Режим доступа : <http://mama-tato.com.ua/article/a-4960.html> (дата звернення : 16.09.2018).

278. Коменский Я.А. Материнская школа или о заботливом воспитании юношества в первые шесть лет. Режим доступа :

http://jorigami.ru/PP_corner/Classics/Komensky/01_Comenius_Mother_school.html
(дата звернення : 14.03.2014).

279. Кондратьева Г.В. Из истории частных педагогических журналов второй половины XIX в. *Педагогика*. 2002. № 2. С. 64-70.

280. Кондратьева Г.В. От педагогики для избранных – к педагогике для всех. *Лицейское и гимназическое образование*. 2006. № 6. С. 22-29.

281. Кононенко О. Батьки не сперечаються. *Дошкільне виховання*. 1994. № 7. С. 6-7.

282. Кононенко О. Не потрібно «нянь» або вчимося самообслуговуванню. *Дошкільне виховання*. 1998. № 4. С. 15-16.

283. Конституция СССР (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.). Режим доступа : http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478732/ (дата звернення : 03.11.2018).

284. Конституция УССР (Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета Украинской ССР девятого созыва 20 апреля 1978 года). Режим доступа : <https://www.politpros.com/journal/read/?ID=3793&journal=157> (дата звернення : 03.11.2016).

285. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ : МОН. 2016. 40 с.

286. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. Режим доступу : <http://osvita.telekritika.ua/material/konceptsiya-vprovadzhennya-mediaosviti-v-ukrayini> (дата звернення : 24.11.2018).

287. Концепція державної сімейної політики : Постанова ВР України 1063-XIV від 17.09.1999. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14> (дата звернення : 08.12.2017).

288. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина. Режим доступу : <http://polpoz.ru/umot/konceptsiya-simejnogo-vihovannya-v-sistemi-osviti-ukrayini--sha/> (дата звернення : 02.10.2017).

289. Конюс Э.М. Пути развития советской охраны материнства и младенчества (1917-1940) : по материалам организационных и научных съездов. М., 1954.

290. Корнейчик Т.Д. Педагогическая деятельность М.М. Пистрака. *Сов. педагогика*. 1964. №4.

291. Корнилов К.Н. Вопросы семейного воспитания прежде и теперь. *Семья и школа*, 1947. № 11. С. 8-10.

292. Корнилов К.Н. Воззрения современных механизмов на закон сохранения энергии и психики. *Психология*. 1928. Т. 2. № 1, 3.

293. Корнилов К.Н. Воспитание моральных качеств. *Красная звезда*. 1941. 27 с.

294. Корнилов К.Н. Диалектический метод в психологии. *Под знаменем марксизма*. 1923. № 1. С. 107-113.

295. Корнилов К.Н. Конституция республики учащихся. Москва. 1918. 16 с.

296. Корнилов К.Н. Наивный и диалектический материализм в их отношении к науке о поведении человека // Корнилов К.Н. Современная психология и марксизм. 2-е изд., доп. Л., 1925. С. 91-106.

297. Корнилов К.Н. О взрывных реакциях. *Проблемы современной психологии*. Москва-Ленинград. 1928. Т. 3. С. 37-44.

298. Корнилов К.Н. О переходе от одного типа трудовых процессов к другим с точки зрения реактологии. *Организация труда*. 1922. № 2. С. 93-96.

299. Корнилов К.Н. Основные типы трудовых процессов с точки зрения реактологии. *Вопросы труда*. 1921. № 1. С. 93-96.

300. Корнилов К.Н. Очерк психологии ребенка раннего возраста.- 2-е изд., испр. и доп. -М.: Госиздат, 1921. 138 с.

301. Корнилов К.Н. Психология и марксизм проф. Челпанова. *Психология и марксизм*. Л. 1925. 231-242 с.

302. Корнилов К.Н. Психология и марксизм. *Под знаменем марксизма*. 1923. № 1. 243 с.

303. Корнилов К.Н. Психология и марксизм. *Психология и марксизм*. Л. 1925. С. 9-24.

304. Корнилов К.Н. Современная психология и марксизм. *Под знаменем марксизма*. 1923. №1. С. 41-59.

305. Корнилов К.Н. Современное состояние психологии в СССР. *Проблемы современной психологии*. Москва-Ленинград. 1928. Т. 3. С. 5-25.

306. Корнилов К.Н. Сравнительная значимость методов научного исследования в области психологии и педологии с точки зрения марксизма. *Психология*. 1928. Т. 1. № 1. С. 5-27.

307. Корнилов К.Н. Учебник психологии, изложенный с точки зрения диалектического материализма. Москва. 1926. 164 с.

308. Корнилов К.Н. Учение о реакциях человека с психологической точки зрения («реактологія»). Москва. 1927. 3-е изд. М.–Л. 228 с.

309. Косарева О. Батьки і діти: психологічні моделі міжособистісної взаємодії. *Дошкільне виховання*. 2005. № 5. С. 11-13.

310. Костеша М.Н., Сергеева З.П. Работа классного руководителя с учащимися. *Некоторые виды работы классного руководителя*. Волгоград: изд. ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1968. С. 85-87.

311. Костяшкин Э. Воспитание чувств. *Воспитание школьников*. 1976. № 6. С. 43-51.

312. Котлярова І. Гра – модель життя. *Дошкільне виховання*. 1998. № 5. С. 15.

313. Кохана, ми вбиваємо дітей. О проекте. Режим доступа : <http://kohana.stb.ua/ru/o-proekte/> (дата звернення : 29.10.2018).

314. Кочетов А. Семья и школа (Вместо предисловия). *Семья и школа*. 1871. № 1. С. 2.

315. Кочубей В. Без отца. *Семья и школа*, 1990. № 10. С. 23-25.

316. Кочубей Т.Д. Розвиток української педагогічної думки другої половини XVII – XVIII століття крізь призму вітчизняних досліджень : автореф. дис....докт. пед. наук. Луганськ, 2013. 25 с.

317. Кошак О.М. Регіональне радіомовлення України: проблематика розвитку (за матеріалами роботи радіоорганізацій східних областей України) : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комун. Київ, 2011. 19 с.

318. Кравченко Т. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2013. Вип. 47. С. 136–142.

319. Кравченко Т.В. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : автореф. дис... докт. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2010. 40 с.

320. Крайнівська Р. Про укладання угоди між дитсадком і виробництвом. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1934. № 4. С. 57-61.

321. Кривинский Л. Родителям – основы педагогического мастерства. *Народное образование*. 1973 . № 8. 70 с.

322. Крупенина М.В. К вопросу о предмете и методологии педагогики. *В борьбе за марксистскую педагогику*. Москва. 1929. С 85.

323. Крупенина М.В. Что такое воспитание? *Спорные проблемы марксистской педагогики*. Москва : Работник просвещения, 1930. С 196-201.

324. Крупская Н. Позорное отношение к детскому труду. *О наших детях*. 1928. № 2-3.

325. Крупская Н. Что я помню из прочитанных в детстве книг. *О наших детях*. 1928. № 4-5. С. 27-30.

326. Крупская Н.К. Вопросы народного образования. Москва-Петроград : Коммунист, 1918. 286 с.

327. Крупская Н.К. Педагогические сочинения / [под ред. Н.К. Гончарова, И.А. Каирова, Н.А. Константинова]. М. : Изд-во АПН. Том 2: Общие вопросы педагогики; Организация народного образования в СССР. 1958.

328. Крупская Н.К. Педагогические сочинения. Т. 3. С. 195.

329. Крупская Н. В Саратове все дети дошкольного возраста (до восьми лет) в этом году будут ходить в детские сады. *О наших детях*. 1929. № 7-8.

330. Крупская Н. О коллективном труде детей. *О наших детях*. 1928. № 2-3.

331. Крупская Н.К. Конференция по педагогическому образованию. *На путях новой школы*. 1924. № 2. С. 106.

332. Кувырок через голову. Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/992157> (дата звернення : 12.09.2018).

333. Куклин Л. Секса у нас нет? *Семья и школа*, 1990. № 2. С. 29-32.
334. Кулішенко Л.А. Проблема національного виховання в педагогічній пресі сучасності (за період з 1991 до 2004 рр.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.08. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т журналістики, 2007. 19 с.
335. Кульчицкая Е.И. Зарождение интеллектуальных чувств. *Обдарована дитина*. 2001. № 3. С. 6-11.
336. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1966. № 4. С. 26.
337. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1966. № 5. С. 28
338. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1966. № 12. С. 26.
339. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1968. № 1. С. 28.
340. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1970. № 2. С. 26.
341. Куточок здоров'я. *Радянська жінка*. 1980. № 6. С. 25.
342. Лебедев Н.А. Очерки истории кино СССР. Немое кино: 1918-1934 годы. Москва: Искусство, 1965. 373 с.
343. Левинтов Н.Д. Мать на жененном пути человека. *Семья и школа*, 1946. № 1-2. С. 10-15.
344. Лейтес Н.С. П.Ф. Каптерев как психолог детства (К 150-летию со дня рождения). Режим доступа : <http://582.webww.net.ru/kapterev3.shtml> (дата звернення : 12.02.2016).
345. Лейтес Н.С.П.Ф. Каптерев как психолог детства (К 150–летию со дня рождения). *Вопросы психологии*, 1998. № 4. с. 84.
346. Лекції для батьків. Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=g7-8cnpWTRU> (дата звенення : 20.07.2018).
347. Ленин В.И. О воспитании и образовании. Москва. 1968. 496 с.
348. Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения / [сост. И.Н. Решетень]. Москва : Педагогика, 1988. 400 с.
349. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение. М. : Педагогика, 1991. 174 с.
350. Лесгафт П.Ф. Собрание педагогических сочинений. М. : Физкультура и спорт, 1951-1956. Т. 3 : Семейное воспитание ребенка и его значение. 1956. 438 с.

351. Лизанчук В.В. Средства массовой информации и формирование гражданской позиции молодежи : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.10. Киев, 1991. 109 с.

352. Лист від НКО 29 серпня 1927 р. до всіх учителів. *Радянська освіта*. 1927. № 8-9.

353. Литвин Л.Н. Журнал «Русская школа» (1890-1917 гг.) о народном образовании, обучении и воспитании : дис. ... канд. пед. наук. М. 1975. 261 с.

354. Литвин Л.И. Журнал «Русская школа» (1890-1917) о народном образовании, обучении и воспитании : дис. ... канд. пед. наук. Москва. 1975. 261 с.

355. Литвиненко І. Відповідальність за власне здоров'я формуємо разом з батьками. *Дошкільне виховання*. 2005. № 1. С. 6.

356. Литовкин Е.В. Развитие культурно-просветительной работы России послевоенного периода : теоретико-методологические и историко-педагогические аспекты : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Москва, 2004. 527 с.

357. Лобода С. Педагогічна преса 1920-1930 рр. як засіб формування суспільно-політичної свідомості. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. - 2012. № 43(1). С. 217-226.

358. Лобода С.М. Педагогічна преса як чинник формування педагогічної творчості вчителя в історії розвитку української освіти (XX століття) : автореф. дис ... докт. пед. наук. Луганськ : б. в., 2011. 44 с.

359. Лосева Л. Работа психолога с родителями одаренных детей дошкольного возраста. *Обдарована дитина*. 1998. № 5. С. 55-64.

360. Лотман Ю., Цивьян Ю. Диалог с экраном. Таллин, 1994. С. 145-146.

361. Лукашенко П. Дошкільне виховання на новому етапі. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 1-7.

362. Лукиева Е.Б. Теория и практика связей с общественностью. Томск: изд-во Томского политехнического университета, 2009. Часть II. 126 с.

363. Луначарский А.В. Значение самообразовательной работы. *Помощь самообразованию*. 1923. № 1. С. 3-4.

364. Луначарский А.В. О едином фронте просвещения в Союзе Советских Республик. *Нар. просвещение*. 1923. № 8. с. 3-6.

365. Лупаренко С.Є. Проблема дитинства у вітчизняній педагогічній думці ХХ століття: автореф. дис... докт. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2016. 40 с.

366. Лушников А.М. История педагогики. Екатеринбург, 1994. 368 с.

367. Львов В. За політехнічний дитячий садок. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 43.

368. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: хрестоматія / упоряд. О.О. Любар; за ред. В.Г. Кременя. К. : Знання, 2005. 767 с.

369. Любити важко. Відкритий урок для батьків. *Радянська жінка*. 1980. № 3. С. 27.

370. Любутин К.Н., Франц С.В. Российские версии марксизма: Анатолий Луначарский. Екатеринбург: издательство Уральского университета, 2002.

371. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. М., 1940. 150 с.

372. Малород А. До 90-річчя журналу «Шлях виховання й навчання». Львів. 1927. Режим доступу : http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/za_komun_vizov_dochilnika_85_rokiv/. (дата звернення : 06.03.2019)

373. Мальцева О.І. Робота загальноосвітньої школи України з сім'єю у 20-30-х роках ХХ століття: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луганськ, 2008. 20 с.

374. Малюк після року: годування грудьми не можна відлучати? Режим доступу : <http://mama-tato.com.ua/article/a-5117.html> (дата звернення : 02.11.2018).

375. Малятко та інші журнали для найменших. Режим доступу : <http://ditvora.com.ua/malyatko-ta-inshi-dityachi-zhurnali-dlya-naimenshikh> (дата звернення : 08.11.2017).

376. Мама и я. Режим доступу : <http://journal-off.info/tags/%CC%E0%EC%E0+%E8+%DF/> (дата звернення : 08.11.2017).

377. МамаТато. Режим доступу : <http://mama-tato.com.ua/> (дата звернення : 27.04.2018).

378. Мамы и папы. Дети. Доктор Комаровский. Режим доступу : https://vk.com/mamapapa_i (дата звернення : 02.06.2018).

379. Мантуленко В.В. Использование ресурсов Интернета в современном образовании. *Вестник Самарского муниципального института управления*. Самара, 2009. № 8. С. 113-122.

380. Мантуленко В.В. Некоторые аспекты применения социальных сетей в учебном процессе ВУЗа. *Модернизация системы профессионального образования на основе регулируемого эволюционирования* : материалы XI Межд. науч.-практ. конф. : в 6 ч. Челябинск : изд-во ЧИППКРО, 2012. Ч. 1. С. 100-106.

381. Марушкевич А.А., Постовий В.Г., Алексеенко Т.Ф. Родина педагогика: навчально-методичний посібник. К. : ПАРАПАН, 2002. 215 с.

382. Материалы XXV съезда КПСС. Москва. 1976. С. 78.

383. Маугли из хорошей семьи. О современном воспитании детей. Режим доступа : <http://maxybaby.net.ua/index.php?loc=art-teens&art=maugli> (дата звернення : 25.11.2018).

384. Мачеха. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/3774/annot/> (дата звернення : 07.05.2018).

385. Машовець М. Не позбавляйте найціннішого. *Дошкільне виховання*. 2005. № 3. С. 18-19.

386. МегаЗнайка. Режим доступа : <http://megaznaika.com.ua/> (дата звернення : 27.04.2018).

387. Мелешко Ю.В., Лежнёв Ю.А. Родительский всеобуч. Минск, 2002. 128 с.

388. Методика Никининых. Режим доступа : <http://www.masiki.net/vosp/Methodika-Nikitinykh> (дата звернення : 06.10.2016).

389. Методика роботи з батьками : навч. посіб. / І.Д. Горбач, В.В. Давискиба, М.І. Пащенко. Київ : Наук. світ, 2003. 55 с.

390. Минин К. Родители учатся воспитывать. *Семья и школа*, 1967. №11. С. 42-43.

391. Мир семи. Режим доступа : <http://mirsemji.com.ua> (дата звернення : 04.09.2016).

392. Михайлин І. Історія української журналістики. К. : Центр навчальної літератури, 2003. 720 с.

393. Михайлин І. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Х., 2004.

394. Михайлін І.Л. Основи журналістики : підручник. Київ : Центр учб. літ., 2011. Вид. 5. перероб. та допов. 494 с.

395. Мицик В. Христини. *Сім'я*. 1996. № 3. С. 10.

396. Міняю жінку. Режим доступу : <http://1plus1.ua/minyayu-zhinku> (дата звернення : 29.10.2018).

397. Місія «Бути мамою» розклад безкоштовних вебінарів. Режим доступу : <http://mini-rivne.com/misija-butu-mamoju/> (дата звернення : 16.07.2018).

398. Мой ребенок. Лиза. Режим доступу : <http://lisa.ru/category/moy-rebenok/>. – <http://www.moirebenok.ua/> (дата звернення : 04.09.2016).

399. Мой ребенок. Режим доступу : <http://www.moirebenok.ua/> (дата звернення : 01.03.2017).

400. Моложавый С.С. Биология и социология в их взаимоотношении в воспитательно-образовательном процессе. *Пед. энциклопедия* / [ред. А.Г. Калашников]. М., 1929. Т. 1.

401. Молярко Р. Вплив засобів масової інформації на відношення підлітків до власної зовнішності. *Обдарована дитина*. 2001. № 2.

402. Морозова Н. Основне завдання дошкільного виховання в п'ятиріччі. *Шлях освіти*. 1930. № 8. С. 12-13.

403. Морріс М., Оган С. Інтернет як мас-медіа. *Журнал комунікації*. 1996. № 1. С. 42.

404. Мужская интуиция. Режим доступу : <https://my-hit.org/film/147/> (дата звернення : 09.03.2017).

405. Мурашов Ю. Электрифицированное слово. Радио в Советской литературе и культуре 1920-30-х годов. *Советская власть и медиа* : сб. статей. СПб., 2006. С. 17.

406. Мы продолжаем себя в детях. *Семья и школа*. 1970. № 11. С. 4-6.

407. На теми моралі. *Радянська жінка*. 1968. № 3. С. 21.

408. Навіщо виховувати дитину оптимістом? 1 і 2 частини. Режим доступу : http://docenko.ucoz.ua/index/vebinar_dlja_batkiv/0-38 (дата звернення : 16.07.2018).
409. Навчаємо батьківству. Режим доступу : <https://drive.google.com/file/d/0ByzUeaVNEmbodUZkZGFTdUNFQ2M/view> (дата звернення : 03.07.2018).
410. Навчання у стилі Startup. Режим доступу : <http://www.edustartup.com.ua/> (дата звернення : 20.07.2018).
411. Найдорожче. До міжнародного року дитини. *Радянська жінка*. 1979. № 6. С. 1-3.
412. Народная школа : педагогический журнал. Санкт-Петербург : Тип. имп. Акад. наук, 1869.
413. Народная школа. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1890-1907.
414. Народное образование в СССР / [ред. М. А. Прокофьева и др]. М. : Просвещение, 1967.
415. Народное просвещение, ежемесячный орган Наркомпроса. М., 1918. № 3.
416. Наседкина Е.И. Дифференцированный подход в работе по повышению педагогической культуры родителей : автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 1979. 19 с.
417. Науменко Т.В. Социология массовых коммуникаций в структуре социологического знания. *Социологические исследования*. № 10. 2003.
418. Наумов Н.Д. Блонский П.П. : философ и педагог. *Известия Уральского государственного университета*. 2003. № 27.
419. Національна доктрина розвитку освіти. *Дошкільне виховання*, 2002. №7. С.4–9.
420. Національна програма «Діти України» : Указ Президента України 63/96 від 18.01.1996. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96> (дата звернення : 08.12.2017).
421. Не хочу быть взрослым. Режим доступу : <http://ruskino.ru/mov/4490> (дата звернення : 12.07.2017).

422. Невмежицька О. Моральне виховання підлітків засобами масової інформації : методичні рекомендації для класних керівників. Дрогобич : ДДПУ, 2005. 40 с.

423. Недвецкая М.Н. Теория и практика организации педагогического взаимодействия школы и семьи. М. : УЦ Перспектива, 2011. 152 с.

424. Непочатова Е. Дівчатка мами. *Сім'я*. 1996. № 6. С. 6-7.

425. Низамов Р.А., Шарифуллин Ф.А. Радио и телевидение как средство повышения педагогической культуры родителей. *Деятельность организаций Педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний* : материалы семинара. Москва : Пед. общ-во РСФСР, 1976. С. 65-69.

426. Низова А. Граница дозволенного. *Воспитание школьников*. 1979. № 1. С. 13-17.

427. Никитин Б.П., Никитина Л.А. Ступеньки творчества или развивающие игры. Москва : Просвещение, 1989. 160 с.

428. Никитина Л., Никитин Б.Мы и наши дети. Москва : Молодая гвардия, 1979. 304 с.

429. Никитина Л.А.Я учусь быть мамой. 1983. 179 с.

430. Никоненко В. Отец – пример для детей. *Христианская семья*. 2007. №3. С. 28.

431. Ничего не буду требовать, буду показывать, просвещать. 1991. № 3. С. 26-28.

432. Нікатова В. В боротьбі за дошкільну справу. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1933. № 1. С. 36-39.

433. Новикова А. «Комсомолка» : история, которой можно гордиться. Режим доступу : <https://www.msk.kp.ru/daily/24007/83729/>. (дата звернення : 22.03.2017).

434. Ноур А.М., Захарченко В.Г. Щорічна державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року «Сім'я в умовах становлення незалежної України (1991–2003 роки)». МОН України, 2005. 18 с.

435. О дальнейшем совершенствовании обучения, воспитания учащихся общеобразовательных школ и подготовки их к труду : постановление ЦК КПСС

от 22 декабря 1977 г. № 1111. Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_9515.htm (дата звернения : 23.11.2017).

436. О мерах дальнейшего улучшения работы средней общеобразовательной школы : постановление Центрального комитета КПСС совета министров СССР от 10 ноября 1966 г. № 874. Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_6490.htm (дата звернения : 01.12.2017).

437. О мерах по дальнейшему улучшению работы радиовещания и телевидения» (06.06.1962). Постановление Секретариата ЦК КПСС «Режим доступа : <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1026898> (дата звернения : 03.11.2016).

438. О мероприятиях по улучшению связи. (Меры по укреплению радиовещания и развитию телевидения). Постановление Совнаркома СССР от 20 сентября 1934 г. *Радио в СССР*. 1934. С. 58.

439. О педагогической литературе последнего времени. *Русская мысль*. 1887

440. О состоянии и мерах улучшения коммунистического воспитания учащихся общеобразовательных школ УССР. Постановление ЦК КПУ (от 21.10.1964). Режим доступа : <https://www.lawru.info/dok/1966/11/10/n1190569.htm> (дата звернения : 05.09.2018).

441. О телепередаче «Родители и дети». Режим доступа : <http://vseriale.tv/194-roditeli-i-deti-batki-ta-dti.html> (дата звернения : 25.10.2018).

442. О типовом положении о родительском комитете общеобразовательной школы : Письмо Министерством просвещения РСФСР №114-М от 19.03.1971. Режим доступа : <http://lawru.info/dok/1971/03/19/n1189265.htm> (дата звернения : 23.11.2017).

443. Об играх в семье : сообщение в Обществе содействия физическому развитию. М., 1894.

444. Об организации родительского всеобуча в общеобразовательных учреждениях. *Воспитание школьников*. 2004. №6. С.9-17.

445. Об основных направлениях реформы общеобразовательной и профессиональной школы» (от 12 апреля 1984 года). Режим доступа :

<http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex12897.htm>. (Дата звернення : 06.04.2018).

446. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. Закон СССР от 1958 года. Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5337.htm (дата звернення : 04.12.2018)

447. Об утверждении положения о Министерстве просвещения СССР (от 7 января 1969 г. № 7). Постановление совета министров СССР Режим доступа : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15210.htm>. (Дата звернення : 14.05.2018).

448. Обдарована дитина. Режим доступа : <http://psyjournals.org.ua/> (дата звернення : 05.06.2018).

449. Образцова О.Ю. Развитие ведущих идей зарубежной педагогики в русской педагогической журналистике конца XIX – начала XX вв. : дис. ... канд. пед. наук. Архангельск, 1996. 187 с.

450. Обращение делегатов Всесоюзного съезда учителей ко всем учителям, работникам народного образования, родителям и общественности СССР. *Хрестоматия по истории советской школы педагогики* / ред. А.Н. Алексеев. М. : Просвещение, 1972. С. 358.

451. Общие основы педологии. М.: Алетейя, 2007. 776 с.

452. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства. Москва : Институт психотерапии, 2003. С. 222.

453. Один за всіх. Режим доступа : <http://1zavseh.stb.ua/ru/video-2/> (дата звернення : 25.10.2018).

454. Однажды двадцать лет спустя. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/4697/annot/> (дата звернення : 11.09.2016).

455. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь слов и фразеологических выражений. 4-е., дополненное. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с.

456. Організація педагогічної просвіти батьків дітей дошкільного віку у США : автореф. дис ... канд. пед. наук. Харків, 2012. 20 с.

457. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о народном образовании» (19июля1973года N 4536-VIII). Постановление Верховного совета СССР. Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_8127.htm (дата звернения : 06.03.2017).

458. Основы законодательства СССР и союзных республик о народном образовании. М. : Политиздат, 1973. С. 6.

459. Основы коммунистического воспитания. 2 изд-е. М., 1964.

460. От редакции. *Журнал для воспитания*. 1857. № 1. С. 2.

461. Отрошко Т. Школа – центр работы с родителями. *Народное образование*. 1973 . № 8. 59 с.

462. Официальный сайт газеты «Известия». Режим доступа : <http://gazeta-pravda.ru/https://iz.ru/article>. (Дата звернения : 22.03.2017).

463. Официальный сайт газеты «Красное знамя». Режим доступа : <http://krasnoe-znamya.kievrus.com/>. (Дата звернения : 22.03.2017).

464. Официальный сайт газеты «Пионерская правда». Режим доступа : <http://pionerka.ru/> (дата звернения : 22.03.2017).

465. Официальный сайт газеты «Правда». Режим доступа : <http://gazeta-pravda.ru/> (дата звернения : 22.03.2017).

466. Официальный сайт журнала «Вокруг света». Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/number/210452/> (дата звернения : 02.02.2017).

467. Официальный сайт журнала «Вопросы питания». Режим доступа : http://vp.geotar.ru/ru/pages/index.html?SSr=15013415fe15ffffff27c__07e307120f0f24-7220 (дата звернения : 22.02.2017).

468. Официальный сайт журнала «Врачебное дело». Режим доступа : <https://vrachebnoedelo.com/index.php/journal/index> (дата звернения : 12.02.2017).

469. Официальный сайт журнала «Гигиена и санитария». Режим доступа : <http://www.medlit.ru/journalsview/gigsan/%d0%b3%d0%bb%d0%b0%d0%b2%d0%bd%d0%b0%d1%8f/> (дата звернения : 22.02.2017).

470. Официальный сайт журнала «Квант». Режим доступа : <http://kvant.mccme.ru/key.htm> (дата звернения : 02.02.2017).

471. Официальный сайт журнала «Крестьянка». Режим доступа : <http://www.krestyanka.ru/> (дата звернення : 13.12.2014).

472. Официальный сайт журнала «Медицинская газета». Режим доступа : <http://www.mgzt.ru/> (дата звернення : 12.02.2017).

473. Официальный сайт журнала «Работница». Режим доступа : <https://rabotnitsa.su/> (дата звернення : 06.04.2017).

474. Официальный сайт журнала «Советское здравоохранение». Режим доступа : https://elibrary.ru/title_about.asp?id=26008 (дата звернення : 12.02.2017).

475. Официальный сайт журнала «Техника - молодежи». Режим доступа : <http://technicamolodezhi.ru/> (дата звернення : 02.02.2017).

476. Официальный сайт журнала «Физкультура и спорт». Режим доступа : <http://www.fismag.ru/> (дата звернення : 22.02.2017).

477. Панасенко Е.А. Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ - початку ХХ ст. : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ : Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, 2001. 20 с.

478. Панченко Н. Дошкільне виховання на Пу п'ятирічку. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 9-11.

479. Парадиський О. Вимоги до нашого журналу. *Радянська освіта*. 1927. № 12. С. 53-68.

480. Пасіка Т. Школа й дошкільне виховання на Україні за 15 років. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 10. С. 3-11.

481. Пащенко М.І. Методика роботи з батьками : матеріали спецкурсу для студентів. *Практична психологія та соціальна робота*. 2003. №9. С.53-63.

482. Педагогические статьи журнала Учитель ... за 1861 год. *Учитель*. 1866. 400 с. Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/77837>. (дата обращения: 23.08.2019).

483. Пейсти Дж. Беседа с родителями. *Христианская семья*. 2015. № 6. С. 28-29.

484. Пенчук І.Л. Телебачення для дітей в Україні : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. 384 с.

485. Первый в России журнал «Детский сад». Режим доступа : <https://vscolu.ru/articles/pervyj-v-rossii-zhurnal-detskij-sad.html> (дата звернення : 06.10.2018).

486. Петренко П.П. Педагогическое просвещение родителей в отечественной системе образования в послевоенные годы (теория и практика) : дисс. канд. пед. наук : 13.00.01. Пятигорск, 2006. 196 с.

487. Петренко О.Б. Гендерні підходи до освіти та виховання в історії вітчизняної школи і педагогіки (XX століття) : автореф.. дис.....докт. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2011. 43 с.

488. Пинкевич А.П. : биобиблиогр. указ. *Акад. пед. наук СССР, Науч.-исслед. ин-т общ. педагогики* / [сост. М. И. Попенов]. М., 1984. 60 с.

489. Пинкевич А.П. На борьбу против ошибок и, в первую очередь, против своих. *Коммунистическое просвещение*. 1931. № 6. С. 75-79.

490. Пинкевич А.П. Научная педагогика в СССР. *Народный учитель*. 1927. № 11. С. 44-53.

491. Пинкевич А.П. О необходимости марксистской педагогики. *На путях к новой школе*. 1923. № 1. С. 51-57.

492. Пинкевич А.П. Педагогика и марксизм. М. : Работник просвещения, 1930. 239 с.

493. Пинкевич А.П. Педагогическое образование в СССР. *Научный работник*. 1927. № 11. С. 78-88.

494. Пистрак М.М. Как создавались программы. *Народное просвещение*. 1927. № 10. С. 68-79.

495. Пистрак М.М. Недопустимые уклоны в школьном деле (о построении школьных программ). *На путях к новой школе*. 1927. № 11. С.23-28.

496. Пистрак М.М. Работа над программами для II ступени. *На путях к новой школе*. 1926. № 9. С. 46-64.

497. Питання української національної школи в педагогічному журналі «Світло». *Педагогіка і психологія*. 1994. № 3. С. 127-136.

498. Підлітки. Режим доступа : <http://maxybaby.net.ua/ukr/index.php?loc=art-teens> (дата звернення : 02.11.2018).

499. Пізнай радість. Університет батьків. *Радянська жінка*. 1968. № 4. С. 17.
500. Пізнайко. Режим доступу : <http://posnayko.com.ua/> (дата звернення : 02.03.2017).
501. Плакаты про детей и материнство с 1900 по 1930 годы. Режим доступу : <http://propagandahistory.ru/2028/Plakaty-pro-detey-i-materinstvo-s-1900-do-1930-gg/> (дата звернення : 14.08.2017).
502. Плотнікова О. Вплив телебачення на формування особистості дитини дошкільного віку. *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2010. Вип. 6-7. С. 53-55.
503. Побереvская Р. Трудные родители. *Народное образование*. 1969 . № 7. 76 с.
504. Поздеева В.Г. Использование средств массовой информации в педагогической пропаганде. *Деятельность организаций Педагогического общества РСФСР по пропаганде педагогических знаний* : материалы семинара. М. : Пед. общ-во РСФСР, 1976. С. 61-64.
505. Показ дописів із міткою Батькам. Режим доступу : <http://tlavrenko.blogspot.com/search/label/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BC> (дата звернення : 03.07.2018).
506. Показ дописів із міткою Батькам. Режим доступу : <http://tlavrenko.blogspot.com/search/label/%D0%91%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%BC> (дата звернення : 02.06.2018).
507. Покровский Е.А. Детские игры, преимущественно русские. Москва. 1887. 368 с.
508. Покровский Е.А. Обязанности родителей перед потомством. *Вестник воспитания*. 1890. № 1. С. 1.
509. Покровский Е.А. Педагогические музеи, как необходимая помощь в деле воспитания. Москва. 1892. 20 с.
510. Покровский Е.А. Первоначальное физическое воспитание детей. (Популярное руководство для матерей). Москва. 1895. 2-е изд. 311 с.

511. Покровский Е.А. Физическое воспитание детей у разных народов, преимущественно России : материалы для медико-антропологического исследования. Москва. 1884. 44 с.

512. Політехнічна школа. 1931. № 1. С. 1.

513. Положение об опорных школах. Постановление Коллегии Министерства Просвещения УССР и Президиума республиканского комитета прософюза работников просвещения, высшей школы и научных учреждений от 25 октября 1963 г. *Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР*. 1963. № 23-24. 24 с.

514. Попів О. П'ять років. Радянська освіта. 1928. № 11. С. 27.

515. Попова В. Щастя моє, ті навіки зі мною. *Сім'я*. 1996. № 4. С. 8-9.

516. Попова Д.А. Формування загальнолюдських цінностей у старшокласників засобами масової інформації в сучасних умовах : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2002. 20 с.

517. Поради батькам, як виховати в дитині лідерські якості. Режим доступу : <http://ditvora.com.ua/porady-batkam-yak-vyhovaty-v-dytyni-liderski-yakosti> (дата звернення : 27.04.2018).

518. Постановление «Об учебно-образовательной программе телевидения» / *КПСС о средствах массовой информации и пропаганды*. Москва : Политиздат, 1979. 538 с.

519. Похищение. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/5512/forum/#s2384360> (дата звернення : 12.07.2017).

520. Почему плохо учились Лёня и Толя? *Семья и школа*, 1950. № 9. С. 32-34.

521. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. К. : Ваклер; М. : Рефл-бук, 2001. 656 с.

522. Практична психологія та соціальна робота. Режим доступу : <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/resursi/2015-09-10-07-54-08/periodyka-potochnoho-roku/institut-psikhologiji/70-praktichna-psikhologiya-ta-sotsialna-robota>. (Дата звернення : 25.05.2017).

523. Признать виновным. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/5628/annot/> (дата звернення : 27.05.2018).

524. Применение технических средств в пропаганде педагогических знаний среди населения / [ред. Н.И. Родионов]. М. : ЦС ПО РСФСР, 1978. 43 с.

525. Приходько А.И. Проблема физического воспитания личности в отечественной педагогической журналистике (вторая половина XIX – начало XX в.) : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків, 1999. 200 с.

526. Приходько Г.І. Проблема фізичного виховання особистості у вітчизняній педагогічній журналістиці (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків : ХНПУ імені Г.С.Сковороди, 1999. 20 с.

527. Пріт Я. Декілька зауважень до журналу. *Радянська освіта*. 1928. № 6. С. 79-80.

528. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України № 2812-XII від 21.11.92. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (Дата звернення : 08.12.2017).

529. Про Державну національну програму «Освіта» ("Україна XXI століття"). Постанова КМУ №869 від 03.11.1993. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення : 15.04.2018).

530. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z970540.html(дата звернення : 11.04.2017).

531. Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики : Указ Президента України.*Офіційний вісник України*.2001. № 14. Ст. 592.

532. Про Дошкільний похід. *Бюлет. Наркомпросу УРСР*. 1930. № 9. С. 4-6.

533. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T278200.html(дата звернення : 11.04.2017).

534. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651- XIV. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата звернення : 08.12.2017).

535. Про інформаційні агентства : Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/Z950074.html (дата звернення : 11.04.2017).

536. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України № 344/213 від 25.06.2013. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення : 12.06.2017).

537. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Режим доступу : <http://osvita.ua/legislation/law/2231/> (дата звернення : 08.12.2017).

538. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III 26.04.2001. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (Дата звернення : 08.12.2017).

539. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України № 2789-III від 15.11.2001. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (Дата звернення : 08.12.2017).

540. Про пресу та інші засоби масової інформації: Закон СРСР від 12.06.1990 р. *Верховна Рада РСРС*. М. : Відомості З'їзду народних депутатів СРСР і Верховної Ради СРСР, 1990. № 26. Ст. 492.

541. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Сімейна політика України – цілі та завдання» : Постанова Верховної Ради України № 854-VIII від 8 грудня 2015 року. Режим доступу : <http://document.ua/pro-rekomendaciyi-parlamentskih-sluhan-na-temu-simeina-polit-doc252028.html> (дата звернення : 09.12.2016).

542. Про стан і перспективи дошкільного виховання. *Бюлетень Наркомпросу УРСР*. 1931. № 50. С. 1-4.

543. Про становище сімей в Україні : Державна доповідь за підсумками 2000 року (схвалена міжвідомчою комісією з питань сімейної політики). К. : ВД «Шкільний світ», 2001. 192 с.

544. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759-XII. Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T375900.html (дата звернення : 11.04.2017).

545. Програма формування педагогічної культури батьків / [ред. В.Г. Постовий]. К. : ДЦССМ, 2003. 108 с.

546. Проект Концепція розвитку освіти до 2025 року. Режим доступу : <http://osvita.ua/news/43501/> (дата звернення : 02.10.2017).

547. Проскурня О.І. Відображення педагогічного досвіду у вітчизняній періодичній пресі (друга половина XIX - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків : Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2016. 20 с.

548. Просто ужас. Режим доступу : <https://my-hit.org/film/54358/> (дата звернення : 30.07.2018).

549. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. Москва : АСПЕКТ ПРЕСС, 2000. 446 с.

550. Пузырёва Л.В. О феномене русской педагогической журналистики (вторая половина XIX – начало XX вв.). *Проблемы современного образования*, 2012. № 1. С. 49-59.

551. Радянська освіта. 1928. № 6. С. 82-84.

552. Радянська освіта. 1931. № 1. С. 68-70.

553. Разговор о семейных традициях. *Ленинское знамя*. 1958. № 1. С. 2.

554. Резолюція Всеукраїнської конференції дошкільних робітників (на доповідь НКО та ВУКу РОБОС). *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 10-11.

555. Резолюція Всеукраїнської конференції дошкільних робітників. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 4. С. 51-54.

556. Реклама: Родителям и учителям. *Семья и школа*, 1990. № 1. С. 65

557. Родинна педагогіка: навчально-методичний посібник / Л.А. Марушкевич, В.Г. Постовий. Київ: Видавець ПАРАПАН, 2002. 216 с.

558. Рождение добра. *Семья и школа*. 1965. № 3. С. 24-25.

559. Розвиток дитини. Режим доступу : <http://childdevelop.com.ua/>.(дата звернення : 25.11.2018).

560. Розмова друга. *Радянська жінка*. 1972. № 6. С. 12.

561. Романюк Р. О работе с родителями мастерства. *Народное образование*. 1973 . № 6. 69 с.
562. Рубинштейн С. Семейная педагогика Букасаевых. *Семья и школа*. № 3. 1978.
563. Рубинштейн М.М. Воспитание читательских интересов у школьников. Москва : Учпедгиз, 1950. 215 с.
564. Рубинштейн М.М. О смысле жизни. Москва-Ленинград. 1926. Ч. 1. 198 с.
565. Рубинштейн М.М. Психология, педагогика и гигиена юности. Москва. 1926. 263 с.
566. Рубинштейн С.Я. Сознание и привычка. *Семья и школа*. 1956. № 7. С. 4-6.
567. Рубцова М.Б. Воспитание гуманных качеств у подростков в семье : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 1979. 17 с.
568. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2 кн. / упоряд., авт. прим. Є.І. Коваленко. Київ : Либідь, 1997. 320 с.
569. Русова С. Дитячий сад на національнм ґрунті. *Світло*. 1910. № 3. С. 44-54.
570. Русова С. Дошкільне виховання. *Світло*. 1913. Кн. 1. С. 20-26.
571. Русова С. Нові методи дошкільного виховання. *Вибрані педагог. твори: у 2-х кн.* Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С. 162-171.
572. Русова С. Про дитячі іграшки. *Вибрані педагог. твори: у 2-х кн.* Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С.158-162.
573. Русова С. Теорія та практика дошкільного виховання. *Вибрані педагог. твори: у 2-х кн.* Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С.171-258.
574. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання. *Світло*. 1912. Кн. 4. С. 15-26.
575. Русова С. Націоналізація дошкільного виховання. *Світло*. 1913. Кн. 5. С. 15-26.
576. Русова С. Просвітницький рух на Вкраїні в 60-х роках. *Вільна Українська Школа: Орган Всеукраїнської учительської спілки*. 1917. № 3-4. С. 178-179.

577. Русова С. Система Монтессорі. *Нові методи дошкільного виховання*. Прага. 1927. С. 83-86.

578. Русова С. Соціальне виховання, його значення в громадському житті. *Вибрані педаг. твори: у 2-х кн.* Київ : Либідь, 1997. Кн. 1. С.144-151.

579. Русская периодическая печать (1702-1894) : справочник. М. : Гос. изд-во Полит. лит., 1959.

580. Русская школа: Общепедагогический журнал для школы и семьи [Текст] / Издаваемый ежемесячно под ред. Я.Г. Гуревича. - 8-й год издания. - СПб. : Типография И.Н. Скороходова, 1897 - . № 4 : Апрель 1897 г. - 8-й год издания. - 296 с.

581. Рюриков Ю. Окно в третью эру. В первых ласточках завтрашнего воспитания. *Семья и школа*, 1990. № 8. С. 3-5.

582. Рябинин Б. Родители – первые ответчики. *Семья и школа*, 1963. № 8. С. 25-27.

583. Сабова О. Почитаймо разом. *Дошкільне виховання*. 1994. № 8. С. 26.

584. Сабова О. Сімейне щастя. *Дошкільне виховання*. 1994. № 1. С. 16.

585. Сальникова Т. О режиме дня для школьника в семье. *Семья и школа*, 1950. № 9. С. 30-31.

586. Самохіна Н. Вітчизняні газетні видання ХІХ–початку ХХ століття у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 2008. Вып. 4.

587. Сатюков П. Советское телевидение – народному образованию. *Телевидение и радиовещание*. М., 1974. №9. С. 11-12.

588. Сафонова И. Без отца. *Семья и школа*, 1990. № 10. С. 26-28.

589. Сваты. Режим доступу : <http://kvartal95.com/projects/the-in-laws/> (дата звернення : 04.04.2017).

590. Свет в окне. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/6239/annot/> (дата звернення : 07.05.2018).

591. Світ очима дітей. *Радянська жінка*. 1980. № 3. С. 26.

592. Семья и школа. Журнал для родителей и педагогов. Режим доступа : <http://mag7a.narod.ru/> (дата звернения : 04.08.2017).

593. Семья и школа. М. : Академия педагогических наук РСФСР, 1946. № 1-2.

594. Семья и школа. Москва : Педагогика, 1874. № 10. 72 с.

595. Семья от А до Я. Проекты Режим доступа : <http://www.semya.org.ua/projects/> (дата звернения : 25.10.2018).

596. Сикорский И.А. О детях трудных в воспитательном отношении: доклад, сделанный на международном конгрессе по гигиене в Женеве, 5 сентября 1882 г. Москва. 1882. 7 с.

597. Сикорский И.А. Психологическое значение детства и дошкольного периода. *Дошкольное воспитание*. 1911. № 1. С. 28-37.

598. Сикорский И.А. Воспитание детей младшего возраста. Пг., б/г. 336 с.

599. Сикорский И.А. Всеобщая психология с физиогномикой в иллюстрированном изложении. Киев. 1912. 2-е изд., ил. 770 с.

600. Сикорский И.А. Душа ребенка с кратким описанием души животных и души взрослого человека. Киев. 1911. 3-е изд., доп. 192 с.

601. Сикорский И.А. Н.И. Пирогов, как мыслитель и человек. Киев. 1910. 15 с.

602. Сикорский И.А. О лечении и воспитании недоразвитых, отсталых и слабоумных детей. Киев. 1904. 2-е изд., доп. 44 с.

603. Сикорский И.А. О постановке преподавания и воспитания сообразно естественному ходу умственного развития. Пг. 1900. 22 с.

604. Сикорский И.А. О состоянии духа перед самоубийством. *Вопросы нервно-психической медицины*. 1896. № 1. С. 1-22.

605. Сикорский И.А. Обязанности родителей пред потомством. *Вестник воспитания*. 1890. № 2. С. 3-21.

606. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания и обучения. Киев. 1909. 3-е изд., доп. 112 с.

607. Сикорский И.А. Психологические основы воспитания: речь, произнесенная в торжественном заседании 2 съезда отечественных психиатров Киев. 1906. 2-е изд., доп. 31 с.

608. Сикорский И.А. Характеристика трех основных человеческих рас - черной, желтой и белой, в связи с вопросами Русско-Японской войны. Киев. 1904. 12 с.

609. Сикорский И.А. Ход умственного и нравственного развития в первые годы жизни. Киев. 1901. 64 с.

610. Симонович А. Педагогическое значение детского домашнего музея. *Детский сад*. 1866 г.

611. Симонович А.С. Кто может быть воспитателем? *Детский Сад*. № 11-12, 1867.

612. Симонович А.С. Связь детского сада со школою. *Детский Сад*. № 4, 1866.

613. Сиротич Н. Моя мама – найкраща. *Джміль: Дітям*. 2008. № 1 С. 27-30.

614. Скрипкіна О.Ю. Сучасні часописи родинної тематики (за матеріалами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). *Наукові записки Інституту журналістики*. К. : Інститут журналістики, 2007. С. 73–77.

615. Скрипник М.О. Про подальші завдання дошкільного виховання. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1932. № 6. С. 4-12.

616. Скуратівський В. Боротьба за політехнізм. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 10-12.

617. Сластенин В.А. Слово об учителе. *Творческий путь видного отечественного педагога-психолога К.Н. Корнилова*. М., 2005. С. 4-7.

618. Словейчик С.Метод Шаталова. *Комсомольская Правда*. 1971.

619. Смеюха В.В.Журнал «Женское образование» и образование женщин второй половины XIX в. *Языковые и филологические исследования*. 2011. В. 1. Т. 1. Июль. С. 3-6.

620. Снежная любовь или сон в зимнюю ночь. Режим доступа : <https://my-hit.org/film/10824/> (дата звернення : 04.03.2017).

621. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. Отдел первый. П., 1917. № 1. Ст. 1.

622. Советская радиожурналистика 1925-70. Детское и юношеское радиовещание. Режим доступа : <http://gyfa2006.livejournal.com/7465.html> (дата звернения : 15.01.2017).

623. Советские глянцевого журналы для женщин. Режим доступа : <https://mylitta.ru/1056-vintage-magazines.html>. (Дата звернения : 04.04.2017).

624. Соловейчик С.Л. Алы парус: О ребятах 16-17 лет : сб. статей. *Комсомольская правда*. Москва. 1966.

625. Соловейчик С.Л. Педагогика для всех: книга для будущих родителей. Москва : Детская литература, 1987. 367 с.

626. Солодкий У. До статті «Вимоги до нашого журналу». *Радянська освіта*. 1928. № 6. С. 81-82.

627. Средства массовой информации. *Большая энциклопедия в 62 томах*. М. : Терра, 2006. Т. 47. С. 453.

628. Статті. Режим доступа : <http://childdevelop.com.ua/articles/list/120/>. (дата звернения : 25.11.2018).

629. Стельмахович М.И. Традиции и тенденции развития семейной этнопедагогики украинского народа : автореф. дисс. ... докт. пед. наук. Киев, 1989. 40 с.

630. Степанов М. Готовьте детей к пятому классу. *Семья и школа*, 1963. № 8. С. 9-10.

631. Степанова Л.А., Рубинштейн М.М. : своевременные мысли о педагогическом образовании. *Педагогика*. 2008. № 6. С. 100-106.

632. Стосується кожного. Офіційний сайт. Режим доступа : <https://inter.ua/uk/video/program/sk>. (Дата звернення 03.02.2017).

633. Станные взрослые. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/6825/annot/> (дата звернения : 07.05.2018).

634. Сутырина Т.А. Генезис гуманистических идей отечественного образования в педагогической публицистике : автореф. дис. ... доктора пед. наук. 2011. 42 с.

635. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч. : в 3-х томах. М. : Педагогика, 1980. Т. 2. С. 11-12.

636. Сухомлинский В.А. Избр. пед. соч.: в 3-х т. М.: Педагогика, 1981. Т. 3. С. 473.

637. Сухомлинский В.А. О воспитании. М. : Политиздат, 1975. С. 60.

638. Сухомлинский В.А. Общество и учитель. *Советская педагогика*, 1961. № 12. С. 31.

639. Сухомлинский В.А. Важная сторона родительского авторитета. *Семья и школа*. 1952. № 10. С.11.

640. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992-2002*. Харків: «ОВС», 2002. Ч.1. С.37-54.

641. Сухомлинський В.О. Твори в 5-ти томах. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 2. С. 535-536.

642. Сухомлинський В. Як любити дітей. Вибрані твори в 5 томах, Радянська школа, статті. 1977. С. 292-308.

643. Сучасне телебачення - яке воно? Режим доступу : <http://h.ua/story/340865/> (дата звернення : 02.03.2017).

644. Счастливые родители. Режим доступу : <https://ok.ru/roditeli.deti> (дата звернення : 02.06.2018).

645. Твой малыш. Режим доступу : <http://tvoymalysh.com.ua/> (дата звернення : 04.09.2016).

646. Тебе, настоящему. Режим доступу : <http://megogo.net/ru/view/10481-tebe-nastoyashchemu.html> (дата звернення : 09.03.2017).

647. Телевидение и радиовещание СССР / [сост. В.П. Волков, В.Н. Козловский, А.Н. Приходько]. М., 1979. 295 с.

648. Тимошок В., Капітанчук В. Сімейні традиції та їх виховне значення. *Радянська школа*. 1974. № 10.

649. Толстых А. Заповеди для воспитателя. *Семья и школа*, 1986. № 3. С. 20-21.

650. Толстых А. Караул, секс? *Семья и школа*, 1990. № 2. С. 29-32.

651. Третья Программа КПСС. Москва. 1961.

652. Третья программа КПСС. Ч. 2. Задачи коммунистической партии Советского Союза по строительству коммунистического комплекса. Режим доступа : http://aleksandr-kommari.narod.ru/kpss_programma_1961.htm (дата звернення : 12.07.2017).

653. Тринкель И. Документальность и художественность в радиопублицистике. *Советское радио и телевидение*. 1965. № 11. С. 35.

654. Трофимов А.П. Об ошибках в семейном воспитании. *Семья и школа*. 1950. № 9. С. 19-21.

655. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків: Нове слово, 2007. 395 с.

656. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Луганськ, 2009. 46 с.

657. Туев В. В. Социально-культурная деятельность как понятие (включение в дискуссию). *Ученые записки* / [ред. Т. Г. Киселева, В. И. Черниченко, Н.Н. Ярошенко]. М.: МГУКИ, 2001. Вып. 23. С. 25-39.

658. Тюриков В. Учитель и родители. *Учительская газета*. 1956. № 12.

659. У вас народилась дитина. На атеїстичні теми. *Радянська жінка*. 1972. № 7. С. 11.

660. Уверенность – ключ к успешной учебе. Режим доступа : http://producewoman.ru/beletskaya_uverennost (дата звернення : 20.07.2018).

661. Указ Президента України «Про Національну програму «Діти України». *Сім'я*. 1996. № 3. С. 11.

662. Українська педагогіка в персоналіях : навч посіб для студ. ВНЗ : у 2-х кн. / ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн 1. 622 с.

663. Українська педагогіка в персоналіях : навч посіб для студ. ВНЗ : у 2-х кн. / ред. О.В. Сухомлинської. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 550 с.

664. Умная мама. Режим доступу : <https://ok.ru/umnayam/topics> (дата звернення : 11.05.2018).

665. Університет батьків. *Радянська жінка*. 1970. № 2. С. 22.

666. Усатенко Г. О Концепции гражданского образования и воспитания. Режим доступу : <http://ru.osvita.ua/school/method/33331/>. (Дата звернення : 03.09.2016).

667. Учительская газета. *Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров*. Москва : Советская энциклопедия, 1969-1978. 3-е изд.

668. Учительская газета. М. : Орган Наркомпросов профсоюзов, 1929. № 150. 2х 4 с.

669. Ушинский К.Д. Журнал для воспитания. 1857. № 1.

670. Ушинский К.Д. О пользе педагогической литературы. *Журнал Воспитания*, 1857. Т. 1.

671. Ушинский К.Д. Педагогически сочинения в 6 томах. М.: Педагогика, 1990. Т. 5,6.

672. Ушинский К.Д. Три элемента школы. *Журнал Воспитания*, 1858. Т. 1.

673. Ушинский К.Д. Собрание сочинений. М. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. Т. 2 : Педагогические статьи (1857–1861 гг.). 656 с.

674. Файнберг С. Коса на камень. *Семья и школа*, 1972. № 7. С. 18.

675. Федорець Г. Гармонія та інтеграція педагогічних впливів школи і сім'ї. *Радянська школа*. 1985. № 9.

676. Федяєва В.Л. Сімейне виховання у історичній ретроспективі (друга половина XIX–XX століття) : монографія. Херсон : РІПО, 2010. 348 с.

677. Федяєва В.Л. Теорія та практика виховання дітей у сім'ї в Україні (друга половина XIX ст. – початок XXI ст.): автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.22.01. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2011. 39 с.

678. Филиппова Т.Н. Государственное воздействие на институт семьи: на примере анализа брачно-семейного законодательства 30-х годов. *Вестник Моск. ун-та*. Сер.18. Социология и политология. 1997. № 2. С.138-143.

679. Фокина Л.С. Работа классного руководителя с родителями учащихся. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2009. Т. 15. С 228-233.

680. Фомичева И.Д. Методы изучения СМИ. Учебно-методическое пособие : курс лекций для аспирантов факультета журналистики МГУ. (Вводный раздел). М. : Факультет журналистики МГУ, 2009.

681. Франко І. Довбанюк. Присвячую Степанові Ковалеву. Київ : Наукова думка, 1978. Т. 16. С. 207-214.

682. Франко І. Українська [література за 1899 рік]. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33. С. 10-17.

683. Франко І. Українсько-руська література і наука в 1899 р. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 245-250.

684. Франко І. «Вік» (1798 – 1898). Київ : Наукова думка, 2010. Т. 54. С. 359-362.

685. Фридман Л.М. Изучение учащихся ученических коллективов. М., 1998. 75 с.

686. Хай більшає щасливих. Відкритий урок для батьків. *Радянська жінка*. 1980. № 7. С. 26.

687. Хата на тата. О проекте. Режим доступа : <http://hatanatata.stb.ua/ru/o-proekte/> (дата звернення : 29.10.2018).

688. Хозяйка детского дома. Режим доступа : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/7627/annot/> (дата звернення : 27.05.2018).

689. Хомуленко Т.Б., Шукалова О.С. Стиль сімейного виховання як чинник розвитку пізнавального інтересу молодших школярів : монографія. Харків : ХНПУ, 2011. 206 с.

690. Хорошие родители. Официальный сайт. Режим доступа : <http://www.edipresse.com.ua/info/goodparents/> (дата звернення : 20.05.2017).

691. Хрипкова А. Половое воспитание: невероятные установки. *Семья и школа*. 1979. № 11.

692. Християнська сім'я. Режим доступу : <http://www.smirna.org/dsd-n-d-d-d-d/d-d-n-d-d-d-d-d-d-2/d-n-n-d-d-d-d-d-d-d-d-d-d-n-n-d-d-d-d-n-n-d-d/d-n-d-n-n-d-n-d-n-noed-d-n-n-d-a-n/2019.html> (дата звернення : 06.06.2017).

693. Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: концепции, направления и перспективы : книга для воспитателей детского сада и родителей. М. : Просвещение, 1993.

694. Цветкова И.В., Крупенина М. В. – ученый, педагог, гражданин : в 2 ч. М. : Юная Россия, 1993. 59 с.

695. Цебрикова М.К. Детская журналистика. *Сын Отечества*. 1898. № 1.

696. Цебрикова М.К. Народная журналистика. *Дело*. 1880. № 4.

697. Цукекрман Г., Слободчиков В. Встреча с «родителями» и «мудрецами». *Семья и школа*, 1990. №6. С. 23-29.

698. Чельшева И.В. Теория и история российского медиаобразования. Таганрог: Изд-во Кучма, 2006. 206 с.

699. Чернявская Н.Э. Роль педагогической журналистики в развитии педагогической науки второй половины XIX века. *Альманах современной науки и образования*, 2012. № 7. С. 163-165.

700. Чмут А. Телевидение и сім'я. *Християнська сім'я*. 2007. № 5. С. 27.

і. Чого хоче жінка. Гумореска. *Радянська жінка*. 1968. № 6.

701. Что такое вебинар и как это работает? Режим доступу : <http://newreporter.org/2011/01/27/chto-takoe-vebinar/> (дата звернення : 16.07.2018).

702. Чук и Гек. Режим доступу : <http://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/7953/forum/#s2808795> (дата звернення : 12.06.2018)

703. Чуковский К. Письмо в редакцию. *Семья и школа*, 1961 № 1. С. 3.

704. Чумиков А.Н., Бочаров М.П. Связи с общественностью. Теория и практика. М. : Дело, 2003.

705. Шаварон Г. Казкова математика. *Джміль: Дітям*. 2012. № 1. С. 7.

706. Шагирян М. О первом учителе детей Ульяновых. *Огонек*. № 4. 1959.

707. Шаталов В.Ф. Куда и как исчезли тройки. Из опыта работы школ Донецка. Москва : Педагогика, 1979. 134 с.

708. Шаталов В.Ф. Точка опоры. Об экспериментальной точке преподавания. Москва : Педагогика, 1987. 158 с.

709. Шведова Я.В. Социально-педагогические аспекты телевидения и тележурналистики : монографія. Харків : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2007. 190 с.

710. Швидкий В. «Украинский вестник» - тижневик (1816-1819). *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін]. К. : Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. С. 220.

711. Шевченко В. До 95-річчя журналу «Радянська освіта». Режим доступу: http://pmu.in.ua/virtual-exhibitions/95_rokiv_radianska_osvita/. (дата звернення: 15.04.2019).

712. Шинкаренко В. Вопросы взаимодействия школы, семьи и общественности в истории педагогики Украины (1917–1933 гг.) : дис... канд. пед. наук, Харьков, 1991.

713. Шинкаренко В.М. Питання взаємодії школи, сім'ї і громадськості в історії педагогіки України (1917-1933 рр.) : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Харків. 1991. 21 с.

714. Шлях виховання й навчання. 1931. № 10.

715. Шпак В.П. Врахування стану здоров'я сучасних школярів в організації педагогічного процесу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2010. № 3(5). С. 280-289.

716. Шпак В.П. Організація освіти дорослих в Україні впродовж другої половини ХХ ст. *Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки*. 2010. Вип. 183. Ч. 3. С. 3-7.

717. Шпак В.П. Реабілітаційна педагогіка : навч. Посібник. Полтава : АСМІ, 2006. 328 с.

718. Штайнер Р. Вальдовфская школа / пер. с нем. Д. Виноградова. Москва : Парсифаль, 1994. 80 с.

719. Шукалова О.С. Сімейне виховання як чинний розвитку пізнавального інтересу молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2010. 21 с.

720. Щербакова К., Григоренко К. Вихована дитина. Що це означає? *Дошкільне виховання*. 1998. № 6. С. 14-15.

721. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Режим доступу : <http://klassikaknigi.info> (дата звернення : 6.11.2016).

722. Ювілейна сторінка. *Радянська освіта*. 1928. № 11. С. 7-27.

723. Юхим С. Батькам про виховання. *Радянська школа*. 1967. № 10.

724. Ягупов В.В. Педагогіка : навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей ВН. К. : Либідь, 2002. 560 с.

725. Як здивувати дружину. Школа молодої господині... господаря. *Радянська жінка*. 1979. № 3. С. 28-29.

726. Яковенко М.О. Перші кроки політехнізації дошкільних закладів. *За комуністичне виховання дошкільника*. 1931. № 4-5. С. 24-30.

727. Яковлева О.Д. Учебное телевидение и условия его использования в школе : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Киевский гос. пед. ин-т им. А.М. Горького. Киев, 1966. 19 с.

728. Якубович М.Ю. Батьки не авторитет. *Сім'я*. 1996. № 1. С. 4-7.

729. Яриш П. Шануймо матерів. *Сім'я*. 1996. № 3. С. 3-4.

730. Ярмаченко М. Д. Макаренко Антон Семенович. *Енциклопедія освіти*. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 471-472.

731. Ясницкий А. «Когда б вы знали, из какого сора...» : к определению состава и хронологии сновных работ Выготского. *Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*. 2011. № 4.

732. Яценко Т.О. Родинне виховання учнів 5-8 класів у процесі вивчення української літератури : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2003. 20 с.

Державний архів Львівської області

733. Ф. Р 163. Оп. 4. Спр. 986. Комплексні плани заходів по подальшому поліпшенню виховання підростаючого покоління на 1977 р. 1977. 139 арк.

734. Ф. Р 163. Оп. 9. Спр. 1278. Зведені дані про розвиток народної освіти області на початку 1979/80 н.р. 1979. 18 арк.

Державний архів Харківської області.

735. Ф. Р 4695. Оп. 6. Спр. 81. Мероприятия Харьковского областного отдела народного образования по выполнению постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР и ЦК КП Украины и Совета Министров УССР «О мероприятиях по дальнейшему улучшению работы средней общеобразовательной школы Украинской ССР». 1967. 10 л.

736. Ф. Р 5745. Оп. 4. Спр. 4. Журнал учета мероприятий, проведенных месткомом телестудии за период с 30 декабря 1963 по 27 августа 1964 г. 1964. 3 л.

Державний архів Херсонської області

737. Ф. Р. 3601. Оп. 1. Спр. 228. Матеріали педагогічної секції Херсонського міського відділення. 1960. 120 арк.

738. Ф. Р. 3601. Оп. 1. Спр. 228. Постанова президії правління Херсонського обласного відділення товариства для поширення політичних та наукових знань «Про план пропаганди пед. Знаний на 1959 – 1960 н.р.» . 1960. 120 арк.

739. Ф. Р. 3601. Оп. 1. Спр. 228. Звіт СШ № 10 м. Херсона про роботу батьківського лекторі. У 1959-1960 н.р. 1960. 120 арк.

740. Ф. Р. 3601. Оп. 2. Спр. 243. Протоколы заседаний секции педагогических наук. 1970. 23 арк.

741. Ф. Р. 3601. Оп. 2. Спр. 312. Афиши и абонименты народных университетов на 1971 – 1972 учебный год. 1972. 18 арк.

742. Ф. Р. 3601. Оп. 2. Спр. 752. Звіт про підсумки роботи в системі народних університетів області у 1984 – 1985 навчальному році. 1984-1985. 13 арк.

743. Ф. Р. 3601. Оп. 2. Спр. 753. Документи про роботу народних університетів. 1984-1985. 23 арк.

744. Ф. Р. 3601. Оп. 2. Спр. 768. Протоколи науково-методичної секції з пропаганди питань морального виховання та педагогічної культури. 1985-1987. 47 арк.

745. Ф. Р. 3647. Оп. 1. Спр. 19. План роботи Херсонської обласної ради Педагогічного товариства УРСР на 1963-1964 н.р. 1963. 27 арк.

746. Ф. Р. 3647. Оп. 1. Спр.21. Статті та інформації з досвіду роботи вчителів – членів Скадовського районного відділення Педагогічного товариства УРСР на 1966-1967 н.р. 1966. 14 арк.

747. Ф. Р. 3647. Оп. 1. Спр. 28. План роботи районних відділень Педагогічного товариства та первинних організацій на 1966 – 1967 н.р. 1967. 14 арк.

748. Ф. Р. 3647. Оп. 1. Спр. 36. Плани роботи районних відділень Педагогічного товариства та первинних організацій на 1967 – 1968 н.р. 1967. 37 арк.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Тлумачення терміну «просвіта батьків»

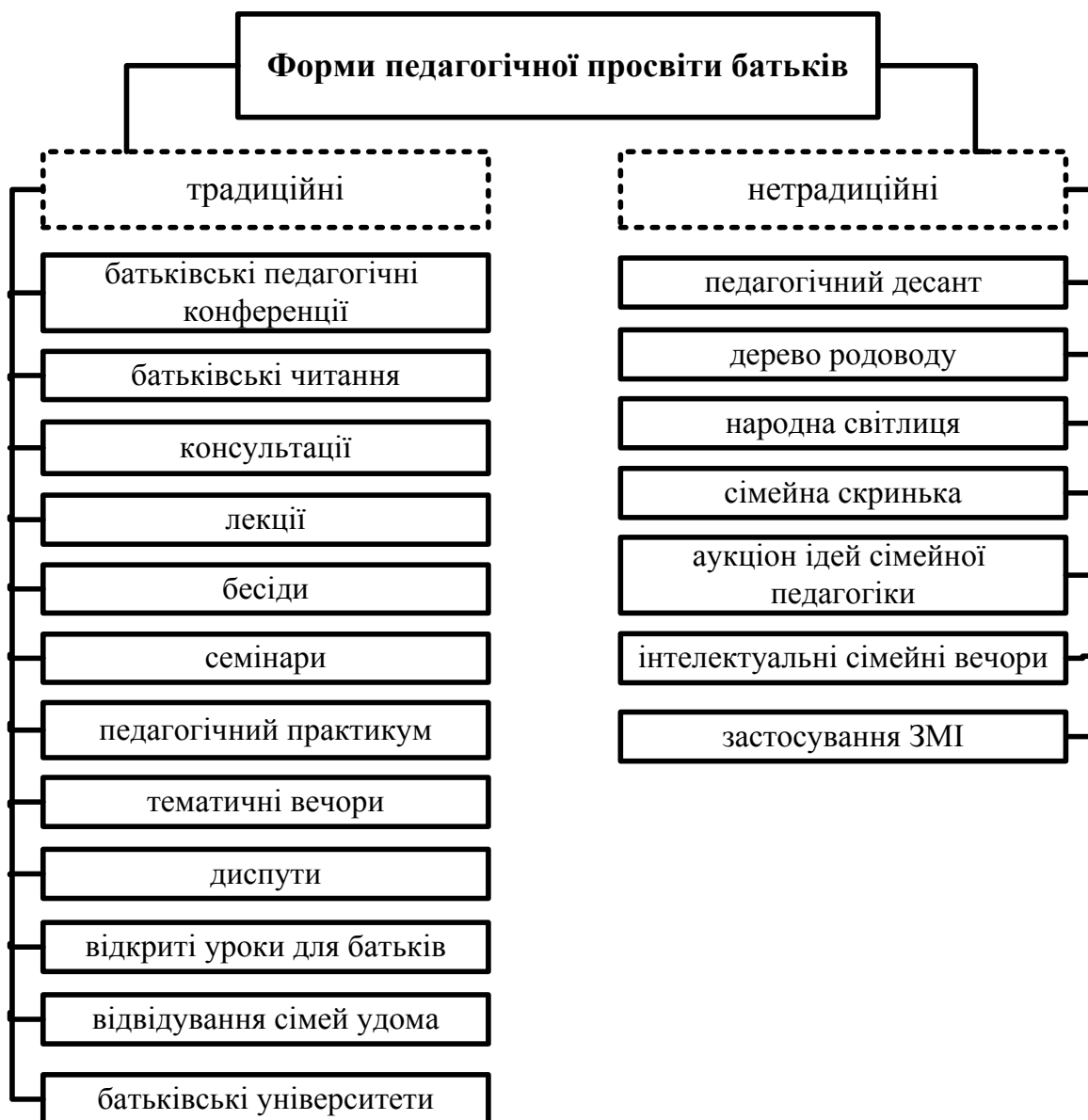
Автор	Сутність або зміст
1	2
І. Гребенников [150]	Визначає педагогічну просвіту батьків як «певну суму отриманих психолого-педагогічних, фізіолого-гігієнічних і правових знань, а також набутих у процесі навчання практичних умінь з виховання дітей»
С. Івасішина [254]	Розглядає батьківську просвіту «як сукупність теоретичних розробок різної спрямованості та як мережа навчальних установ (різноманітні дошкільні заклади, центри просвіти батьків, організації, що координують батьківську просвіту), які їх реалізують»
І. Ігнатова [248]	Під педагогічною просвітою батьків розуміється збагачення їх знаннями, установками, вміннями, необхідними для гармонізації сімейних відносин і ефективного виконання батьківських ролей в сім'ї та суспільстві
В. Сухомлинський [641]	Батьківська педагогіка – складова батьківської просвіти, тобто фундамент та основа всієї педагогічної теорії та практики.
Р. Овчарова [452]	Просвіта або виховання батьків є майже синонімічними поняттями, визначаючими допомогу батькам у виконанні ними функцій вихователів власних дітей, батьківських функцій. Дослідження проблем сім'ї та сімейного виховання вказують на те, що батьки все більше потребують допомоги фахівців, оскільки консультації та рекомендації потрібні не тільки батькам дітей групи ризику або проблемним сім'ям, вони необхідні кожній родині на певному етапі її розвитку.
Ю. Хямяляйнен [693]	Виховання батьків більшою мірою є просвітницькою роботою, зведеною до створення людини

Додаток Б

«Види використання ЗМІ»

Вид використання	Приклади
Отримання інформації	пошук інформації про релевантні події та умови в безпосередньому навколишньому середовищі, суспільстві та світі
	пошук поради з практичних питань або думки й варіантів рішення
	задоволення цікавості й загального інтересу
	навчання, самоосвіта
	набуття почуття безпеки через знання
Особиста ідентифікація	пошук підкріплення для особистих цінностей
	пошук моделей поведінки
	ідентифікація з тими, кого ЗМІ подають як зразок
	самоаналіз
Інтеграція та соціальна інтеракція	аналіз обставин, у яких знаходяться інші; соціальна емпатія
	ототожнення з іншими та набуття почуття приналежності
	пошук основи для розмови й соціальної взаємодії
	набуття заміни реального спілкування, допомога в реалізації соціальних ролей
	отримання сприяння в підтримці контактів з родиною, друзями та суспільством
Розвага	догляд або відволікання від проблем
	розслаблення
	отримання культурного чи естетичного задоволення
	заповнення вільного часу
	емоційна розрядка
	сексуальне збудження

«Форми просвітницької роботи з батьками»

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Запорожець О. О. Історичні аспекти розвитку батьківської просвіти засобами масової інформації. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. Вип. 37. С. 34–39.
2. Запорожець О. О. Особливості застосування медіаосвіти у батьківській просвіті України. *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 39. С. 54–61.
3. Запорожець О. О. Періодичні друковані видання в системі просвіти батьків 50-80-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. праць. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. Вип. 51. С. 9–15.
4. Запорожець О. О. Сучасне телебачення у системі формування просвіти батьків. *Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2017. Вип. 41. С. 111–116.
5. Запорожець О. О. Історіографічний аналіз проблеми просвіти батьків засобами масової інформації (друга половина XX ст. – початок XXI ст.). *Теорія та методика навчання та виховання* : зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 43. С. 130–139.
6. Запорожець О. А. Характеристика средств массовой информации как источника просветительской деятельности. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. Warszawa: Novaperspektiwa, 2016. Vol. 6. Iss. № 4. Pp. 43–46.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Запорожець О. О. В. О. Сухомлинський про взаємодію школи з батьками. *Науково-виховна спадщина В. О. Сухомлинського: досвід та перспективи* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 27 серпня 2014). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 17–22.

8. Запорожець О. О. Роль батьківського авторитету у вихованні дітей в літературній спадщині А. С. Макаренка. Минуле та сучасність. *Педагогічна спадщина А. С. Макаренка* : матер. студ. наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 березня 2015). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. С. 34–39.

9. Запорожець О.О. Педагогічні погляди Г. С. Сковороди. *Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 2 грудня 2016). Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. С. 11–14.

10. Запорожець О. О. Педагогическое просвещение родителей на страницах периодической прессы (вторая половина XX века). *Science and civilization– 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Sheffield, 30 January–07 February 2016). Sheffield: Science and education ltd, 2016. Vol. 11. Pp. 41–44.

11. Запорожець О. О. Кинематограф как источник познания и воспитания. *Modernni vymozenosti vedy – 2016* : матер. Междунар. научн-практ. конф. (Praha, 22–30 of January 2016). Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2016. Dil 8. Pp. 32–35.

12. Запорожець О. О. Характеристика особливостей ЗМІ при використанні їх у просвітницькій діяльності. *Strategiczne pytania swatowej nauki – 2016* : матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Przemysl, 07–15 of February 2016). Przemysl: Nauka i studia, 2016. Vol. 6. Pp. 7–11

**ХАРКІВСЬКОЇ
МІСЬКОЇ РАДИ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Менделєєва, 22, м. Харків, 61064
тел. 370-28-20,
e-mail gymnasium65@ukr.net
Код ЄДРПОУ 21230483

**ХАРЬКОВСКОГО
ГОРОДСКОГО СОВЕТА
ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ**

ул. Менделеева, 22, г. Харьков, 61064
тел. 370-28-20,
e-mail gymnasium65@ukr.net
Код ЄГРПОУ 21230483

16.10.2018 № 871

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
«ПИТАННЯ ПРОСВІТИ БАТЬКІВ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В
УКРАЇНІ (друга половина XX ст. – початок XXI ст.)»
Запорожець Оксани Олександрівни в навчально-виховний процес
Харківської гімназії № 65 Харківської міської ради

Упродовж 2017-2018 н.р. в навчальний процес Харківської гімназії № 65 Харківської міської ради були впроваджені (у рамках реалізації програми підвищення педагогічної майстерності учителів) положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертаційній роботі Запорожець Оксани Олександрівни.

Теоретичні положення дисертації були використані при розробці лекційного курсу у рамках реалізації програми підвищення педагогічної майстерності учителів за тематикою «Питання просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах». Лекції було прочитано учителям початкової освіти, середньої та старшої школи.

Результати впровадження матеріалів дисертаційної роботи у навчальний процес дають підстави для висновку про теоретичну і практичну цінність дослідження О.О.Запорожець.

Практичне застосування результатів впровадження матеріалів дисертаційної роботи в навчальний процес забезпечило поглиблене розуміння учителями питань організації просвіти батьків засобами масової інформації, а також визначили практичні шляхи реалізації такої діяльності.

Директор ХГ №65

Л.А.Ткаченко

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл. 71100
E-mail: rector@bdpu.org.ua; http://bdpu.org

Тел. +38(06153) 3-62-44, факс +38(06153) 4-74-66
Код ЄДРПОУ 02125220

01.11.2018 № 57-10/1178

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Запорожець Оксани Олександрівни

*«Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні
(друга половина XX ст. – початок XXI ст.)»*,

поданого на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Матеріали і висновки дисертації О.О. Запорожець на тему «Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні» є актуальними, представляють науковий та практичний інтерес і впроваджувалися в освітній процес факультетів психолого-педагогічної освіти та мистецтв, гуманітарно-економічного, філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету впродовж 2017-2018 р.р.

Теоретичні положення дисертації були використані при розробці авторської робочої програми навчальної дисципліни «Питання просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах». Лекційний матеріал було надано студентам 2-го та 3-го курсів ФППОМ, ГЕФ, ФФСК БДПУ під час опанування навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Дидактика» та ін.

Результати впровадження матеріалів дисертаційної роботи в освітній процес дають підстави для висновку про теоретичну і практичну цінність дослідження О.О. Запорожець. Практичне застосування результатів впровадження матеріалів дисертаційної роботи в освітній процес БДПУ на факультетах психолого-педагогічної освіти та мистецтв, гуманітарно-економічного, філології та соціальних комунікацій забезпечило поглиблене вивчення студентами питань батьківської педагогіки в періодичних виданнях, а також визначили можливості використання досвіду минулого у сучасній педагогічній практиці.

Довідку про впровадження результатів дисертаційного дослідження О.О. Запорожець на тему «Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні (друга половина XX ст. – початок XXI ст.)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки було обговорено і затверджено на засіданні кафедри педагогіки ФППОМ БДПУ (протокол № 5 від 13 жовтня 2018 року).

Ректор університету

Завідувач кафедри педагогіки,
доктор педагогічних наук, професор

І.Т. Богданов

Л.О. Лісіна

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-35-23, факс (057) 700-69-09
e-mail: rector@hnpu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125585

Від 29.11.2018 № 01/10-841
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дослідження
**«Питання просвіти батьків засобами масової інформації в Україні
(друга половина XX ст. – початок XXI ст.)»**

Запорожець Оксани Олександрівни в навчально-виховний процес
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Упродовж 2017-2018 н.р. в навчальний процес Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди були впроваджені положення, висновки і рекомендації, викладені у дисертаційній роботі Запорожець Оксани Олександрівни.

Теоретичні положення дисертації були використані при розробці лекційного курсу для робочої програми до навчальної дисципліни «Питання просвіти батьків засобами масової інформації в сучасних умовах». Лекції було прочитано студентам.

Результати впровадження матеріалів дисертаційної роботи у навчальний процес дають підстави для висновку про теоретичну і практичну цінність дослідження О.О. Запорожець. Практичне застосування результатів впровадження матеріалів дисертаційної роботи в навчальний процес забезпечило поглиблене вивчення студентами питань організації просвіти батьків засобами масової інформації, а також визначило можливості використання набутого досвіду у сучасній педагогічній практиці.

Результати впровадження обговорено и затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та історії педагогіки (Протокол № 4 від 16 жовтня 2018).

Проректор
з наукової роботи

Ю.Д.Бойчук